

University of Groningen

Het verborgen front

Cammaert, Alfred Paul Marie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1994

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Cammaert, A. P. M. (1994). *Het verborgen front: Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Hoofdstuk IV

Hulpverlening aan geallieerde piloten en hun bemanningsleden

I. Inleiding

In mei 1941 beëindigden de Duitsers tamelijk onverwachts hun luchtoffensief tegen Groot-Brittannië. Dat was niet het gevolg van eclatante Britse successen, maar van een wijziging in strategie en prioriteit aan Duitse zijde. De ongecoördineerde aanvallen op industriecentra en havensteden hadden niet het gewenste effect gesorteerd. De nachtelijke bombardementen op bevolkingscentra bleken het moreel van de Britten eerder te sterken dan te ondermijnen. Bovendien bleef het Fighter Command van de Royal Air Force (R.A.F.) overdag heer en meester in het eigen luchtruim en zag kans zich geleidelijk te herstellen van de zware klappen die het aanvankelijk had moeten incasseren. De zogeheten Battle of Britain werd gestaakt, omdat de resultaten niet aan de verwachtingen beantwoordden en omdat de Duitse Luftwaffe opdracht kreeg zich voor te bereiden op de ondersteuning van de aanstaande veldtocht tegen de Sovjetunie.

Vooralsnog was de R.A.F. niet bij machte het initiatief naar zich toe te trekken, maar alles wees er op dat de Britse luchtmacht op een niet mis te verstaan antwoord zon. Nieuwe zware typen bommenwerpers als de “Halifax” en de “Lancaster”, maar ook lichtere en zeer snelle toestellen als de “Mosquito” deden hun intrede. In antwoord op de Duitse bombardementen begon het R.A.F.-Bomber Command vanaf begin 1941 met nachtelijke aanvallen op industrieën en bevolkingscentra in Duitsland. Los van het menselijk leed dat deze luchtaanvallen teweeg brachten, waren de verliezen aan vliegend materieel naar verhouding hoog en de aangerichte materiële schade gering. Met relatief weinig bommenwerpers moest een groot aantal taken worden uitgevoerd zodat de aanvalskracht versnipperde. De kleine Britse formaties waren bovendien een gemakkelijke prooi voor de succesvolle “Nachtjagdgeschwader”,

die veelal vanaf Nederlandse vliegvelden opereerden. Generaal J. Kammhuber, die zijn hoofdkwartier in Zeist had gevestigd, liet een kilometers brede zone met zoeklichten aanleggen die van Denemarken via Nederland en België tot in Frankrijk reikte. Verder verrees langs de Westeuropese kusten een gordel van radarstations zodat geen Britse bommenwerper onopgemerkt het vasteland kon naderen. Desondanks nam de geallieerde pressie toe. In de loop van 1942 kwamen de Amerikanen de luchtvloot versterken met zware bommenwerpers als het “Vliegend Fort” (Boeing B-17) en de “Liberator” (Consolidated B-24). Naderhand deden ook lichtere typen hun intrede. De Amerikanen gaven er vanwege de grotere trefzekerheid de voorkeur aan overdag te vliegen, de Britten hielden vast aan de nachtelijke vluchten.

Op de conferentie van Casablanca in januari 1943 scherpten Roosevelt en Churchill de formulering betreffende de lucht oorlog tegen Duitsland verder aan. Luchtmaarschalk Sir A. Harris, bevelhebber van R.A.F.-Bomber Command, ontving kort daarop de volgende instructie: “Uw belangrijkste taak zal bestaan uit de stelselmatige vernietiging en ontwrichting van het Duitse militaire, industriële en economische systeem en het ondermijnen van het moreel van het Duitse volk tot een punt waarop zijn vermogen tot gewapend verzet dodelijk verzwakt is”. Dat Harris het oog op het Ruhrgebied liet vallen, het hart van de Duitse mijnbouw en zware industrie, lag voor de hand. Tussen maart en juli 1943 teisterde de ene na de andere bommengolf de regio. Kammhuber kreeg opdracht zijn zoeklichtengordel te ontmantelen en oostwaarts te verplaatsen. Men hoopte de Duitse steden en industrie centra met deze maatregel doelmatiger te beschermen. Ofschoon de uitdijende geallieerde luchtmacht van tijd tot tijd forse verliezen moest incasseren, konden dergelijke instructies het tij niet keren. Door verbetering en verfijning van de bestaande apparatuur en door het inzetten van geavanceerde toestellen, die de eskaders van bommenwerpers begeleidden, dwongen de geallieerden gaandeweg hun superioriteit in de lucht af. Dat leidde uiteindelijk tot een afname van de Duitse druk aan de fronten, omdat het thuisfront beschermd moest worden. In hoeverre het de afloop van de oorlog bespoedigde is moeilijk aan te geven, maar dat het een wezenlijke bijdrage leverde behoeft geen betoog.

Vanwege de ligging van belangrijke Duitse steden en industrie-centra viel Nederland precies in de geallieerde aanvliegroutes. Aanvankelijk concentreerde generaal Kammler de luchtafweer in het westen van het land, in 1943 werd die naar het oosten verplaatst. Dat had gevolgen voor de hulpverlening aan geallieerde piloten. Het accent verschoof namelijk van het westen naar het oosten van het land. Voor de vluchtroutes maakte dat overigens weinig verschil: die liepen van noord naar zuid. Een gestrande geallieerde piloot, boordschutter, mecanicien, bommenrichter, navigator, engineer, marconist, co-piloot enz. - we zullen ze gemakshalve allemaal piloten of vliegeniers noemen omdat men in de meeste bronnen ook geen onderscheid in functies maakt - zag zich genoodzaakt, wilde hij uit handen van de vijand blijven, een lange tocht door België, Frankrijk en Spanje naar Gibraltar te aanvaarden of zich aan te sluiten bij het verzet. Wellicht kregen de piloten aanvankelijk het consigne mee zich na een eventuele crash krijgsgevangen te laten nemen. Gedurende de benarde eerste oorlogsjaren kon Groot-Brittannië zich een dergelijke "luxe" echter nauwelijks veroorloven. Hoogwaardig gekwalificeerd vliegpersoneel was onmisbaar om de strijd te kunnen voortzetten, ook al werd dat na een geslaagde vluchtpoging slechts zelden opnieuw voor vluchten boven bezet Europa ingezet. De vliegeniers hadden overigens wel opdracht in geval van een crash de burgerbevolking in bezet gebied niet nodeloos in gevaar te brengen en behoedzaam te opereren tot hulp kwam opdagen.¹

In dit hoofdstuk zal de hulpverlening aan piloten in Limburg en de aangrenzende regio's alsmede de Duitse maatregelen daartegen worden geschetst. Vanwege de geografische ligging van Limburg kwam die hulp al vroeg, op bescheiden schaal, op gang en bereikte in de loop van 1943 en 1944 een hoogtepunt. Allerlei kleine en grotere groepen namen eraan deel. Naast de bestaande vluchtroutes voor Franstalige krijgsgevangenen, waarvan ook piloten gebruik maakten, werden nieuwe routes naar België en verder opgebouwd. Dat leverde geen noemenswaardige problemen op, omdat veel pilotenhulpverleners konden bogen op de nodige ervaring, opgedaan bij de hulp aan andere vluchtelingen. Exclusieve pilotenlijnen bestonden overigens nauwelijks. Meestal werden ze tevens benut door agenten van inlichtingendiensten (en voor het doorgeven van

inlichtingen), koeriers, Engelandgangers, joden en politieke vluchtelingen.

Het opvangen, verzorgen en begeleiden van geallieerde vliegeniers was gevaarlijker en moeilijker dan de hulp aan ontsnapte krijgsgevangenen. De bezetter was er alles aan gelegen de piloot te pakken te krijgen en de hulpverlenende organisatie op te rollen. Als de vliegenier erin slaagde te repatriëren kon hij allerlei gegevens verstrekken over het internationaal georganiseerd netwerk dat hem had geholpen en dat de vluchtroute doorgaans tevens gebruikte voor het doorsluizen van inlichtingen.

Het burgerleed, veroorzaakt door de bombardementen, werd door de ophitsende en agressieve Duitse propaganda uiteraard breed uitgemeten. Voor iemand die gepakt werd wegens hulp aan een geallieerde piloot bestond geen pardon: hem of haar wachtte een uitzonderlijk lange gevangenisstraf of de doodstraf. Telkens weer werden de helpers de zwaarste straffen in het vooruitzicht gesteld.

De Duitse inlichtingen- en politiediensten deden al het mogelijke om de vluchtlijnen te penetreren of te ondermijnen door ze bijvoorbeeld halverwege af te takken. Het infiltreren werd de opsporingsdiensten vergemakkelijkt door het door henzelf gemanipuleerde radiografische contact met Britse en Nederlandse geheime diensten (Englandspiel). Dank zij uit Engeland verkregen informatie en verklaringen van arrestanten konden provocateurs en infiltranten diepe bressen slaan in sommige organisaties. Het gevaar kwam

echter niet alleen van de zijde van de bezetter en zijn handlangers. Onder de neergekomen piloten bevonden zich enkelen die het met de veiligheid niet zo nauw namen. Zij waren afkomstig uit onbezet gebied en doorgaans summier of onvolledig geïnformeerd over hetgeen in bezet Europa aan de hand was. Hitler en zijn trawanten werden door de geallieerde propaganda gereduceerd tot een stel sadistische, moordende domoren. Dat kon wel zo zijn, maar zulke simplificaties konden gemakkelijk tot zelfoverschatting leiden en vervolgens tot onaangepast en roekeloos gedrag als de vliegtuigbemanning zich plotseling geconfronteerd zag met een in principe vijandige omgeving. Menig pilotenhelper constateerde bij sommige piloten een chronisch gebrek aan begrip en ernst.

Dan waren er de specifieke moeilijkheden en problemen waarvoor de hulpverleners geplaatst werden. Een piloot moest veilig naar Spanje en Gibraltar gegidst worden. Daarvoor was een lange reeks van bonafide contacten tot de Pyreneeën onontbeerlijk. Vooral aan de landsgrenzen doemden problemen op. De helpers hadden twee mogelijkheden. Men kon proberen vanuit Nederland een lijn via België en Frankrijk op te bouwen of aansluiting te zoeken bij een Belgische zusterorganisatie die voor verder vervoer zorg droeg. De meeste organisaties in Limburg deden het laatste. Het was beter aansluiting te zoeken bij bestaande vluchtlijnen in het buitenland, die breder van opzet en hechter waren, dan vanuit Nederland iets te organiseren dat gedoemd was broos en fragiel te blijven. Daarmee waren de hindernissen nog niet overwonnen. Er moesten binnenlandse netwerken worden opgebouwd waarlangs de piloten naar de verspreide opvangcentra konden reizen. Aanvankelijk geschiedde het vervoer met personenauto's (van de politie, Luchtbeschermingsdienst (L.B.D.), artsen, C.C.D. e.a.; vanwege een nijpend brandstofgebrek waren er weinig particuliere auto's op de weg), vrachtauto's, de fiets of zelfs met een brandweerauto. Later werd steeds vaker gebruik gemaakt van treinstellen met coupés zonder gangpad zodat controle onderweg vrijwel uitgesloten was. Om zo min mogelijk op te vallen moesten de piloten doofstomheid voorwenden. Aan de grens met België namen passeurs de vliegeniers over en roeiden ze over de Maas of lieten hen te voet de grens oversteken. Sommige Nederlandse passeurs reisden mee tot Brussel of nog verder. Degenen die op vluchtlijnen voor krijgsge-

vangenen werkten, gingen meestal niet verder dan de grens. De Belgische collega's wisten daarna wel raad. In de aangrenzende provincies Limburg en Luik bevonden zich overal vertakkingen van de zogeheten Komeet-lijn en haar nevenorganisaties (zie paragraaf II.2. en II.4.). Komeet onderhield van 1941 tot 1944 een route over Parijs naar Zuid-Frankrijk, maar ondervond vanaf begin 1943 veel tegenslag. Andere of nevenorganisaties namen het werk tijdelijk of definitief over. Vanaf het voorjaar van 1944 bleven veel vliegeniers in België achter. Ook werden ze in opvangkampen in de Ardennen en in Noord-Frankrijk ondergebracht waar ze de bevrijding afwachtten. Behalve om opvang en transport bekommerde zich een aantal helpers om het reisvaardig maken van de vliegeniers. Burgerkleding was meestal geen probleem, maar met het identiteitsbewijs lag het een stuk moeilijker. Elk land dat doorkruist moest worden, kende een ander persoonsbewijs. Vooral het Nederlandse was moeilijk te vervalsen. De pilotenhulpgroepen maakten echter veelal deel uit van grotere en breed georiënteerde verzetsorganisaties zoals de L.O. Andere groepen onderhielden nauwe banden met of waren gelieerd aan zelfstandige vervalsingsgroepen.

Steeds bestond de kans op infiltratie. Als een spion vakkundig penetreerde was daar weinig tegen te doen. De antecedenten van een piloot daarentegen konden gemakkelijker worden nagetrokken. Dat gebeurde aan de hand van een lijst met vragen over identiteit en militaire gegevens, die desgewenst uitgebreid kon worden met vragen die normaliter alleen door een inwoner van het betreffende geallieerde land konden worden beantwoord. De aldus verkregen gegevens werden naar Engeland verzonden ter verificatie. Het radiografisch contact tussen Nederland en Engeland liet echter tot ver in de oorlog zeer te wensen over, zodat men geruime tijd zijn toevlucht moest nemen tot de Belgen. Nadat de juistheid van de gegevens was bevestigd, kon de lange tocht naar Spanje worden aanvaard. Het bleek een probate werkwijze: in sommige gevallen kon worden vastgesteld dat men met provocateurs te maken had. Om zekerheid te krijgen dat de vliegenier op de thuisbasis was teruggekeerd, werd hem gevraagd een codebericht door een van de Britse radiozenders te laten omroepen. Vanwege het gemanipuleerde radioverkeer waren dergelijke mededelingen echter onbe-

trouwbaar, maar zolang het Englandspiel goed functioneerde (tot begin 1944) sterkten deze berichten de helpers in het vertrouwen werkzaam te zijn op een bonafide ontsnappingsweg, terwijl dat soms niet het geval was.

Het feit dat de Duitsers fel jacht maakten op ontsnapte piloten en de helpers de doodstraf in het vooruitzicht stelden, zegt al iets over het belang van deze tak van de illegaliteit. L. de Jong vermeldt dat de hulpverlening een merkbaar effect had op het moreel van de geallieerde luchtmacht.² Er bestond immers een reële kans na een crash uit handen van de nazi's te blijven. Vergeleken met de hulp aan krijgsgevangenen en joden die vooral werd ervaren als hulp aan slachtoffers van het nazi-regime, als hulp aan medemenssen, had de pilotenhulp een extra dimensie. Men leverde een concrete en reële bijdrage aan de geallieerde oorlogsinspanning. Er werd niet zomaar iemand geholpen, maar een hooggekwalificeerde militair, van wie men wist of mocht veronderstellen dat de luchtmacht hem maar al te graag zag terugkeren op de thuisbasis.

In de navolgende paragrafen zal telkens een groep, organisatie of pilotencentrum behandeld worden. Daarbij komen onder meer de volgende vragen aan de orde: waar kwamen de vliegeniers vandaan, met welke andere groepen of organisaties in binnen- en buitenland werd samengewerkt, kreeg de bezetter greep op de organisatie en wat was de omvang van de hulp? De chronologie zal daarbij af en toe worden losgelaten, omdat verscheidene groepen zich gedurende dezelfde periode, al dan niet los van elkaar, op de hulpverlening toelegden. Voorts moet erop worden gewezen dat sommige groepen dermate nauw aan landelijke formaties gelieerd waren, dat een bespreking van die formaties noodzakelijk is om een afgerond en overzichtelijk beeld te krijgen.

II. Vroege verbanden: 1941 - medio 1943

II.1. Zuid-Limburg: de groepen Erkens, Dresen en Bongaerts

Over de groepen Erkens en Dresen kunnen we kort zijn. In hoofdstuk II zijn ze uitgebreid behandeld, ook wat betreft de hulp aan de eerste gestrande geallieerde vliegeniers en hun bemannings-

leden. Dank zij de verbindingen met Heerlen, Maastricht, Eijsden, de Voerstreek en Luik beschikten Erkens en zijn medewerkers over enkele vluchtlijnen die tevens werden benut voor de repatriëring van de eerste piloten. Een daarvan liep over Luik-Heer/Agimont-Givet zuidwaarts in de richting van Spanje. De piloten arriveerden per trein in Maastricht waar M.H.A. (Alfons) Smeets ze opving en naar Eijsden bracht. In de loop van 1941 kreeg de Belgische organisatie "Luc" de beschikking over een route via Vichy-Frankrijk naar Spanje. Mogelijk werd ook deze lijn voor de repatriëring van geallieerd vliegpersoneel gebruikt. Erkens werkte niet uitsluitend via Maastricht en Eijsden, maar bracht eveneens enkele piloten naar Ch. Bongaerts in Heerlen.³ Laatstgenoemde gaf ze sedert de zomer van 1941 door aan medewerkers van de groep-Dresen die kans zagen hen via de St. Pietersberg, Caberg, Eijsden en Geulle de grens over te loodsen. Hoe het daarna verder ging staat niet vast. Erkens ontving de piloten van medewerkers in het midden en westen van het land. Eind november en begin december 1941 rolde de Sipo de groep-Dresen op. In oktober 1942 trof de wijdvertakte organisatie van Erkens hetzelfde lot. Hoeveel geallieerde vliegeniers tot dat tijdstip door de twee organisaties waren geholpen is niet precies bekend. Hun aantal lag waarschijnlijk in de buurt van de tien.

De gebeurtenissen in Maastricht en naderhand in de regio Eijsden brachten Bongaerts en zijn helpers in een lastig parket. Het contact met België was verbroken op een tijdstip waarop de hulp aan vluchtelingen steeds urgenter werd. Dat gold niet alleen voor de enkele piloten, maar vooral voor ontsnapte krijgsgevangenen, joden en politieke vluchtelingen. Zij zochten allemaal een veilig heenkomen en deden daartoe rechtstreeks of via tussenpersonen een beroep op de commandant van de Heerlense brandweer. Alvorens nader in te gaan op de verdere ontwikkeling van de groep-Bongaerts is het zinvol stil te staan bij het ontstaan van de groep.

In hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.7., wordt geschetst hoe Bongaerts in deze organisatie verzeild raakte. Tot zijn arrestatie op 6 november 1943 trad hij als O.D.-commandant voor Heerlen op. Hij hield zich met veel meer activiteiten bezig dan zijn superieur C. Nicolas wenselijk achtte. De grote verscheidenheid aan illegale werkzaamheden had alles te maken met Bongaerts' streven de bezetter waar

mogelijk te dwarsbomen en degenen die door het dictatoriale regime in de problemen waren gekomen de helpende hand toe te steken. Dat leverde hem vele nieuwe verzetscontacten op. In de regio Heerlen vond Bongaerts medestanders en helpers bij het plaatselijk politiekorps, zoals L.J. Janssen, J.M. Winkelmolen, H. Janssen en M.G. de Kruijff. Hij had zelf geruime tijd deel uitgemaakt van dit korps. Kort na de Duitse inval had hij met rechercheur J.H. de Koning een aanzienlijke hoeveelheid wapens en munitie van de politie laten verdwijnen. Bij de brandweer onderzocht Bongaerts steun van G.L. Couwenbergh en A. Jeninga, in de mijnen en bij de mijnpolitie van W.H. van Keulen, H.H. Tobben, P.G. Gulikers (Sittard), S. Vroomen, A. Vestering (Sittard), H. Jongen en J. Outjers, in ambtelijke kring van W.J. Quint en in kerkelijke kring van pater G.L.J. van Beckhoven O.F.M. en kapelaan J.W. Berix. Doorgaans trokken de medewerkers van Bongaerts ook zelf nieuwe krachten aan. De Heerlense chirurg K.C. van Berckel en mejuffrouw H.J. van Ooijen uit Schaesberg, die met H. Tobben verloofd was, zijn daar voorbeelden van.

Van een hechte organisatie was geen sprake. De losse segmenten van de groep hadden elk hun eigen prioriteiten, hoewel die niet scherp waren afgebakend. De politiebeambten waren nauw betrokken bij de hulpverlening aan krijgsgevangenen en naderhand aan geallieerde piloten; de medewerkers in de mijnen legden zich aanvankelijk vooral toe op sabotage, zowel in de mijnen als daarbuiten, en de verspreiding van illegale vlugschriften, krantjes en reproducties van foto's van de koninklijke familie. De ambtenaren en geestelijken legden het accent op hulpverlening aan de eerste onderduikers en joden. De groep-Bongaerts weerspiegelde kortom een breed scala aan verzetsactiviteiten. Men deed wat gedaan moest worden. De groep verschilde in dit opzicht nauwelijks van de meeste andere vroege verzetsformaties. Bongaerts zelf, die steeds ruggespraak hield met zijn helpers, legde zich voornamelijk toe op hulp aan krijgsgevangenen, joden en piloten. De contacten binnen de provincie en daarbuiten namen snel toe, vooral na het wegvallen van de groep-Erkens. Er kwamen verbindingen tot stand met Sittard (D. van den Bergh), Echt (kapelaan E.A.F. Goossens), Maastricht (A.H. van Mansum), Weert (Ch.V.J. Brumans) en met de regio Roermond-Venlo-Broekhuizen.

Door intensief speurwerk achterhaalde de Sipo-Maastricht dat Tobben waarschijnlijk was betrokken bij sabotage in de Oranje-Nassaumijn I (O.N. I) te Heerlen. Collega G.H. Bensen en politie-rechercheur De Koning die van het vermoeden van de Sipo vernamen, adviseerden Tobben onder te duiken.⁴ In juni 1942 volgde hij die raad op. Hij vond onderdak bij de ouders van J.M. Winkelmolen in Baexem. Zowel de familie Winkelmolen als de familie Theelen uit Baexem hielpen toen al Franstalige krijgsgevangenen en joden. Het gezinshoofd, L.H. Winkelmolen, was er gemeenteveldwachter en zoon B.H. Winkelmolen werkte op het districtsvoedselbureau in Heythuysen. De twee gebruikten hun functies om hulp te verlenen en werkten samen met de broers J.E.P.R. en J.J.E.P. Theelen, hun zuster E.W.J.R. Theelen en W.H.J. Slots. De krijgsgevangenen vertrokken via R. van de Vin in Neeritter naar België. De joden werden met hulp van Tobben en Van Ooijen naar mevrouw J.M. Pulskens in Tilburg gebracht.⁵ Waarschijnlijk stond mejuffrouw Van Ooijen aan de basis van laatstgenoemd contact.⁶ Weldra begeleidden medewerkers van Bongaerts tevens piloten naar dit Tilburgse doorgangshuis. Nog vóór hij onderdook kreeg Tobben verbinding met zijn neef J.A.A. van Ass in de buurtschap De Weerd bij Roermond. De woning van Van Ass was een belangrijk doorgangshuis voor krijgsgevangenen, joden, piloten en andere vluchtelingen. Dank zij deze nieuwe schakel kwam de Heerlense groep in aanraking met pilotenhelpers in de regio Roermond en Weert.⁷ De aansluiting met Broekhuizen, Broekhuizenvorst, Horst en Venlo kwam begin 1943 tot stand door toedoen van mejuffrouw A. Clevis. Zij was verpleegster in het ziekenhuis van Sittard en werkte samen met Gulikers en Tobben. Nadat deze twee een onderduiker naar haar hadden verwezen, kwam contact tot stand met haar broer F.J.J. Clevis in Broekhuizenvorst.⁸ Deze verrichtte uiteenlopende illegale werkzaamheden in samenwerking met onder meer P.A.J. Peeters, A. Reijnders, J. van Megen en L.P.C. Meyers uit Venlo. Deze groep onderhield op haar beurt contact met verzetsspioniers in Venlo als rechercheur H. Pollaert, kapelaan J. Naus, onderwijzer J. Hendriks en de broers K. en P. Ex, met helpers als H. Joosten en pastoor Vullingsh in Grubbenvorst, met pater J.H. Schreurs M.S.C. in Horst en met Van Ass in De Weerd.⁹

De verschillende netwerken in de provincie raakten elkaar in deze fase dus vrijwel allemaal. Vanaf de tweede helft van 1942 vervoerden de Heerlense politiefunctionarissen J.M. Winkelmolen en L. Janssen en weldra ook Tobben, Gulikers en Vroomen met de brandweerauto en de taxi van E. Heinen uit Heerlen tientallen krijgsgevangenen en piloten kris kras door de provincie en daarbuiten.¹⁰ In de transporten zat overigens weinig structuur. Daar was het intensieve zoeken naar nieuwe clandestiene grensovergangen na het wegvallen van de Zuid-Limburgse debet aan. Bongaerts of Tobben gaf aan waar de vluchtelingen moesten worden opgehaald en naar toe gebracht. Dat kon overal in de provincie zijn, maar ook werden tochten naar Tilburg, Putte (Noord-Brabant), Nijmegen en Apeldoorn ondernomen. Vanaf juni 1943 sloten de Limburgse lijnen echter allemaal aan op Belgische takken van de Komeet-lijn naar Spanje (zie paragraaf II.2.).

In 1943 kreeg de groep-Bongaerts te maken met infiltratie en verraad. Het begon in de eerste maanden van 1943 toen A. van der Waals een poging deed om met hulp van de echtgenote van Engelandvaarder F.J. Molenaar door te dringen tot Bongaerts. Hij meldde zich onder de schuilnaam "Otto" in Heerlen bij mevrouw E. Molenaar-Westerhof met een brief en enkele foto's van Molenaar, die waarschijnlijk waren gevonden bij een gearresteerde geheime agent. Van der Waals deed het voorkomen als zou hij de brief persoonlijk van Molenaar hebben meegekregen uit Engeland. Hij vroeg mevrouw Molenaar of ze misschien voor distributiebonnen kon zorgen. Omdat mevrouw Molenaar hem niet meteen kon helpen, adviseerde ze "Otto" het over enkele weken nogmaals te proberen. Toen ze Bongaerts over haar ontmoeting vertelde, toonde deze zich verontwaardigd dat ze "Otto" niet meteen naar hem had gestuurd. Er lagen stapels inlichtingen klaar die door het ontbreken van contact met Engeland niet verzonden konden worden. Nu was er een mogelijkheid. Bongaerts was zo verstandig alvorens met Van der Waals in zee te gaan navraag te doen in politiekringen en bij andere verzetsrelaties. Weldra bleek dat het met "Otto" wel eens ernstig fout zou kunnen zitten. Ook mevrouw Molenaar werd ingelicht. Toen de Sipo-agent na zes weken opnieuw contact opnam met mevrouw Molenaar wilde Bongaerts niets meer met

hem te maken hebben. Van der Waals incasseerde de bonnen en rekende af. Hij probeerde nog te achterhalen hoe ze aan de bonnen was gekomen, maar dat leverde geen bevredigend antwoord op. Mevrouw Molenaar vertelde dat ze de bonnen aan de deur van een onbekende had gekocht. Daarop vroeg Van der Waals of ze misschien vrienden of kennissen had die geallieerde piloten konden helpen. Mevrouw Molenaar kende er geen. “En die meneer Bongaerts dan”, probeerde de Sipo-agent, die de naam kende uit Molenaars brief. Opnieuw kreeg hij nul op het rekest. In een laatste poging iets los te krijgen vertelde Van der Waals dat hij geheim agent was en in contact wilde komen met Bongaerts. Als Bongaerts dat wenste kon “Otto” zich via Radio Oranje legitimeren, desnoods aan de hand van een codebericht dat Bongaerts vooraf kon opgeven. Door het Englandspiel was zoiets een koud kunstje. Mevrouw Molenaar hapte niet toe. De enige toezegging die ze deed was dat ze zijn verhaal aan Bongaerts zou overbrengen.¹¹ Van der Waals vertrok en liet zich niet meer in Heerlen zien. De Sipo-agent concentreerde zijn aandacht op de infiltratie van de landelijke verzetskring van de S.D.A.P.-leider J. Vorrink.

In april 1942 volgde de voormalige gemeenteveldwachter W.A. Hetterscheid M.P.J.S. Cremers op als burgemeester van Baexem. Cremers had zijn ambt om principiële redenen neergelegd. De nieuwe burgemeester was een regionale voorman van de N.S.B. Naast zijn functie van heerbanleider van de Weerafdeling (W.A.) trad hij op als kringleider van de N.S.B. in Roermond. In Baexem kwam hij er al spoedig achter dat de twee voormalige Nederlandse Unie-propagandisten B.H. Winkelmolen en J.E.P.R. Theelen zich met illegale activiteiten bezighielden. Zo ontdekte hij dat ze op een zondag naar Bloemendaal waren gereisd om joden valse persoonsbewijzen te verstrekken. Als oud-politieman wist hij dat er overtuigend bewijs moest worden geleverd alvorens effectief te kunnen optreden. Hetterscheid verloor de twee sindsdien niet meer uit het oog. In oktober 1942 kwam de zaak in een stroomversnelling. Tobben, die inmiddels van Baexem naar Roggel was vertrokken, hield geen rekening met de nieuwsgierigheid van zijn gastheer op zijn nieuwe onderduikadres. Die trof in zijn koffer wapens, valse persoonsbewijzen en ander belastend materiaal aan. Ook

opende hij voor Tobben bestemde post. Het is mogelijk dat hij, wellicht via een omweg, de Nederlandse of Duitse politie inlichtte, want G.H.W. Vroomen, een broer van S. Vroomen, kwam ter ore dat de politie op de hoogte was. G. Vroomen onderhield namelijk met medeweten van plaatselijke illegale werkers contact met de Heerlense korpscommandant van de politie G.J.H. Seelen en de Sipo-Maastricht. W. van Keulen sloeg terstond alarm na de mededeling van Vroomen. J.E.P.R. Theelen, B. Winkelmolen en Tobben verdwenen op zondag 11 oktober naar mevrouw Pulskens in Tilburg. Kort daarop dook J.J.E.P. Theelen onder bij W. Slots.¹² Of Hetterscheid toen al op de hoogte was van de inhoud van Tobbens koffer, wisten Bongaerts' medewerkers niet. Niettemin kwam men in Baexem tot de conclusie dat van Hetterscheid de meeste dreiging uitging. Mogelijk beschikte hij over een namenlijst die hij de Duitse instanties in handen kon spelen. Een arrestatiegolf in kringen rond Bongaerts werd reëel geacht als men Hetterscheid zijn gang liet gaan. Gezinshoofd L.H. Winkelmolen, zijn zoon B.H. Winkelmolen en J.J.E.P. Theelen bereidden de liquidatie voor. Een eerste poging, begin maart 1943, mislukte. Hetterscheid wist dat hij rekening moest houden met een aanslag op zijn leven. Kort tevoren, eind februari, had hij namelijk een brief ontvangen waarin werd aangekondigd dat hij binnen een maand zou worden vermoord. Veiligheidshalve bracht hij meestal in Roermond de nacht door. Dat deed hij evenwel niet op 29 maart 1943. Die dag reisde Tobben van Tilburg naar Sittard om er Gulikers op te halen. Tegen de avond vertrokken ze naar Roermond. Bij Van Ass stapten ze op de fiets en reden naar Baexem. In het gemeentehuis brandde licht, Hetterscheid was dus thuis. Het was 21.30 uur toen ze aanbelden. De burgemeester opende de deur op een kier en vroeg wat ze wensten. De twee deelden hem mee inlichtingen te kunnen verstrekken over Jacques Theelen en B. Winkelmolen. Daarop opende Hetterscheid de deur helemaal. Tobben en Gulikers trokken meteen hun wapens en schoten. Ze troffen hem in de hartstreek en in het hoofd. Daarna fietsten ze terug naar Van Ass en reisden vervolgens naar Sittard. Tobben keerde de volgende dag terug naar Tilburg.¹³ De Sipo-beambte Nitsch was razend. Hij vermoedde dat de sedert oktober 1942 verdwenen B. Winkelmolen en Jacques Theelen iets met de aanslag te maken hadden. Hun namen en foto's verschenen

in het politieblad van 16 april 1943.¹⁴ Enkele medewerkers in De Weerd namen het zekere voor het onzekere en doken tijdelijk onder. De Sipo-Maastricht stelde een diepgaand onderzoek in en ging daarbij zelfs zover dat een vakantieganger, die in 1942 in Baexem was geweest, aan de tand werd gevoeld. Het leverde geen tastbare resultaten op. De plebaan-deken van Roermond, W. Rhoen, strooide extra zout in de wond door te verklaren dat Hetterscheid, conform de kerkelijke richtlijn, niet op een r.-k.-kerkhof mocht worden begraven.¹⁵

II.2. Midden- en Noord-Limburg en de verbindingen met België en Frankrijk

In hoofdstuk III zijn de vroegste vluchtlijnen en de onderlinge verbindingen uitvoerig besproken. De eerste geallieerde piloten repatrieerden overwegend via de clandestiene grensovergang bij Neeritter. Joden en Engelandgangers maakten er eveneens gebruik van. Vanuit alle delen van het land zakten de vliegeniers via contactpersonen naar het zuiden af om vervolgens langs het zich ontwikkelende lijnenstelsel in Noord- en Midden-Limburg naar België te reizen. De regio's Horst en Roermond-Haelen ontwikkelden zich tot verzamelcentra. Het binnenlands vervoer geschiedde per trein en auto, in Limburg meestal per auto. Bouman en zijn medewerkers, enkele Roermondse politiebeambten, de arts A. Wong Lun Hing uit Roermond en H. Hendrix uit Haelen reden naar alle uithoeken van de provincie. Toen in juni 1942 de verbinding tot stand kwam met medewerkers van de groep-Bongaerts, breidde de hulpverlening rond De Weerd zich uit. Tot juni 1943 nam het netwerk snel in omvang toe. Er werden nieuwe grensovergangen gevonden bij Roosteren, Thorn, Weert-Stramproy, Budel, Borkel en Schaft en Tilburg-Goirle. Sommige bleven geruime tijd in gebruik, andere, zoals die bij Borkel en Schaft, vielen na enige tijd weer weg. Neeritter was en bleef echter de belangrijkste.

Aangezien de eerste contacten tussen Midden-Limburg en het Belgische netwerk via Neeritter werden gelegd is het zinvol hier nader op het Belgisch netwerk in te gaan. Door de samenwerking tussen Van de Vin en Th. Florquin kwam eerstgenoemde in contact met mevrouw G.M.H. Moors in Dilsen. Andere hulpverleners in de Belgische grensstreek werkten eveneens met haar samen. Met notaris M. Elens uit Stokkem vormde zij een van de voornaamste schakels van de Komeet-lijn in de Belgisch-Limburgse grensstreek. Via Luik en Hasselt vertrokken alle geallieerde vliegeniers naar Brussel, het centrum van de organisatie in België. Komeet was in juni 1941 ontstaan op initiatief van A. Depée en mejuffrouw A. de Jongh ("Dédee") uit Schaarbeek bij Brussel. Zij slaagden erin een vluchtroute naar Spanje op te bouwen, die gedurende de hele bezetting - zij het niet met steeds dezelfde personen - intact bleef.

Het was veruit de belangrijkste escape-weg: er werden ongeveer zevenhonderd piloten geholpen. Het netwerk functioneerde sedert eind 1941 en overal in België werden nieuwe steunpunten gevonden ondanks arrestaties in de leiding en talrijke functiewisselingen. Baron J. Greindl gaf gedurende een groot deel van 1942 leiding aan de organisatie. Hij bouwde het netwerk verder uit, ook in Belgisch Limburg, maar hij kon niet voorkomen dat de Sipo en de Abwehr met hulp van provocateurs eind 1942 en in 1943 diepe bressen sloegen in Komeet.¹⁶ De grootste schade richtten de provocateurs Prosper de Zitter, die voor de Abwehr werkte, en de uit het Noordfranse Tourcoing afkomstige J. Desoubrie (“Jean Masson”) aan. Laatstgenoemde kwam in april of mei 1943 in contact met F. de Jongh, de vader van A. de Jongh. Hij werkte in Frankrijk voor Komeet. Niets vermoedende medewerkers van de organisatie introduceerden de provocateur bij De Jongh. Kort daarop vroeg Desoubrie om een lijst van helpers in Belgisch Limburg. Vanuit Engeland zou hem zijn bericht dat men weinig vertrouwen stelde in deze groep. Twee medewerkers uit Neerharen en Hasselt stelden de gevraagde lijst samen en gaven die aan L. Spanoghe in Hasselt, de leider van Komeet in Limburg. Op 8 juni 1943 volgde een arrestatiegolf in Brussel en op 18 juni sloeg de Gestapo in Limburg toe en arresteerde onder meer Spanoghe en mevrouw Moors. De helpers in de regio Maaseik konden tijdig worden gewaarschuwd, maar men meende daar met een vals alarm van doen te hebben. Vier dagen later werden verschillende personen in Maaseik gearresteerd. De straffen die op 12 november 1943 werden uitgesproken waren uitzonderlijk zwaar: verschillende medewerkers verdwenen naar Duitse (Nacht und Nebel) kampen, andere werden gefusilleerd (L. Spanoghe en vele anderen) of vergast (mevrouw G. Moors).¹⁷ Uiteraard zetten de buiten schot gebleven helpers de werkzaamheden op een laag pitje, ook Van de Vin. Het duurde enige tijd voordat het netwerk zover was hersteld dat het opnieuw in gebruik kon worden genomen. Daardoor ontstonden in Nederlands Limburg in de zomer van 1943 problemen met de afvoer van vluchtelingen.

Eén route had geen schade geleden: de lijn via Luik en Nancy naar Zwitserland. Voor piloten was een reis naar Zwitserland een tamelijk nutteloze onderneming. Als men daar eenmaal was gearri-

veerd, kon men het land bijna niet meer uit. Wanneer Zwitserland hulp zou bieden bij de terugkeer naar de thuisbasis, zou dat een schending van de neutraliteit betekenen. Er zijn dan ook geen vliegeniers via deze weg vertrokken. De route over Nancy werd vooral gebruikt door joden en Engelandgangers. De centrale figuur op de lijn over Nancy was de op 13 augustus 1891 in Neer geboren P. Timmermans. Op 24-jarige leeftijd werd hij in Rome tot priester gewijd. Tot 1927 doceerde hij aan het Frans Seminarie aldaar. Bovendien studeerde hij theologie, kerkelijk recht en muziek. Vanwege zijn verbeterde strijd tegen de groeiende invloed van de rechts-radicalen Action française werd hij in Rome tot persona non grata verklaard. Via Monaco en Sierre in Zwitserland kwam hij in 1935 in Nancy terecht. Daar doceerde hij kerkelijk recht aan het Groot-Seminarie en genoot er veel aanzien. Zijn collega's in Limburg hadden hem niet uit het oog verloren en al spoedig na de Duitse inval polsten ze hem of het mogelijk was vluchtelingen uit Nederland naar Zwitserland te helpen. Dat kon en begin 1941 kwam de lijn over Nancy tot stand.¹⁸ Pastoor Vullingsh, de kapelaan Akkermans uit Tegelen, Slots uit Grubbenvorst (later Weert), Goossens uit Echt, Naus en Van Enckevort uit Venlo, de priesterleraren E.V.H. Steegmans uit Sittard en Brummans uit Weert, maar ook leken als L.F.J. Frantzen uit Horn, J.M. Peters uit Roosteren, H.J. Colleije uit Haelen en vele anderen wisten van deze lijn. Zij maakten allemaal dankbaar gebruik van de diensten van deze uiterst waardevolle kracht. Verscheidene honderden vluchtelingen reisden tussen 1941 en november 1943 via Maaseik of Maastricht over Virton en Longwy naar Nancy waar Timmermans (père Tim) hen opving, onderdak verschafte en van voedselbonnen en valse papieren voorzag. Vervolgens reisden ze in gezelschap van passeurs naar Belfort om na het grensriviertje de Doubs overgestoken te zijn Zwitserland te bereiken.¹⁹

Een belangrijk doorgeefluik voor Timmermans was de familie Wijnen in Maastricht. Gezinshoofd H.J.L. Wijnen werkte als reclasseringsambtenaar in de gevangenis van Maastricht. Zodoende trad hij al spoedig op als intermediair tussen politieke gevangenen en de illegaliteit. Wijnen sr. toonde zich achter de schermen een verdienstelijk en actief illegaal werker. Daarbij ondervond hij steun van zijn zoons. Een van hen, A.J.H. Wijnen, was sportinstructeur

aan het Bisschoppelijk College te Sittard. Directeur E. Steegmans, voormalig kapelaan in Neer en een goede bekende van Timmermans, bracht Wijnen en Timmermans

Kaart 32. Lijn Père Timmermans

begin 1942 met elkaar in contact. Met zijn in Eindhoven woonachtige broer, R.J.L. Wijnen, een vertegenwoordiger, begon hij met het begeleiden van hoofdzakelijk joodse vluchtelingen naar Nancy. In België kregen ze steun van bakker Cobben uit Smeermaas en weduwe A. Spirac-Boileau uit Brussel, een tante van de familie Wijnen, die valse papieren verschafte. De broers Wijnen begeleidde tientallen vluchtelingen naar Nancy. Eind mei/begin juni 1943 viel R. Wijnen in Duitse handen.²⁰

Door de contacten via Brussel-Parijs-Zwitserland en de hulp aan joden kwam Timmermans bovendien in aanraking met P.Th. Veerman, werkzaam voor de vluchtelingenlijn "Dutch-Paris" van J.H. Weidner (benut door joden, piloten en Engelandgangers) en koerier op de zogeheten Zwitserse Weg A.²¹ Zo kwam een zijdelingse verbinding tot stand met de Zwitserse Weg A, een berichtenweg waarlangs via Zwitserland contact bestond met de Nederlandse regering in Londen. Van lange duur waren deze verbindingen niet. Het bleef niet verborgen dat grote aantallen vluchtelingen over Nancy naar Zwitserland reisden. Een inwoner van Den Haag, H.M. Peek, die zijn poging om Zwitserland te bereiken had zien stranden aan de Zwitserse grens, kreeg na zijn arrestatie Timmermans als tolk toegewezen bij zijn verhoor. Na in september 1943 zijn gevangenisstraf van een maand te hebben uitgezeten besloot hij in Nancy te blijven. Hij werkte sindsdien als tuinman voor Timmermans. Peek bemerkte dat Timmermans onder toenemende spanning stond. De priesterdocent werd met de dag nerveuzer omdat hij wist dat de Gestapo hem schaduwde. Desondanks zette hij zijn illegaal werk voort. Begin november 1943 werd hem dat noodlottig. Kort nadat hij twee onbekende personen op het station van Nancy had ontmoet, die zeiden uit Nederland te komen, werd hij gearresteerd.²² Het bleken twee Duitse deserteurs te zijn die na hun aanhouding meteen waren doorgeslagen.²³ Père Tim kreeg drie jaar celstraf die hij moest uitzitten in de beruchte strafgevangenis van Rottenburg. Hij doorstond de martelingen, honger en ontberingen. Begin 1945 werd Timmermans door Franse troepen bevrijd.²⁴

II.3. De regio Weert: Luctor et Emergo en de verbindingen met België en Frankrijk

De landelijke organisatie Luctor et Emergo - in april 1943 omgedoopt in Fiat Libertas - hield zich met twee activiteiten bezig. Naast het verzamelen en doorgeven van inlichtingen op ambtelijk, economisch, politiek en militair terrein, werd veel tijd en energie gestoken in de hulpverlening aan joden, Engelandgangers en geallieerde vliegeniers. Beide bezigheden liepen vanwege het groot aantal verbindingen van individuele medewerkers en de daaruit voortvloeiende werkzaamheden tot ver in 1943 door elkaar heen. Van meet af aan werd samengewerkt met O.D.-ers en sedert de oprichting van de L.O. ook met die organisatie. Voorts bestond aan de Keizersgracht in Amsterdam een afzonderlijk falsificatiebureau van de joodse kunstschilder en toneelschrijver E. Veterman dat Luctor onschatbare diensten bewees. Pas tegen het einde van 1943, toen de organisatie als gevolg van infiltratie en verraad was gedecimeerd, kwam een scheiding tussen de twee activiteiten tot stand. Het inlichtingenwerk werd ondergebracht bij de zogeheten Zwitserse Weg B en de pilotenhulp kwam onder de vleugels van de L.O. Tot dat tijdstip had Luctor et Emergo steeds kunnen steunen op helpers in de regio Weert, die fungeerden als doorgeefluik naar België. Nadien werd vooral de pilotenhulp over een veel groter deel van de provincie gespreid.

Initiatiefnemers tot de oprichting van Luctor et Emergo waren de burgemeester van de Betuwse gemeente Deil, mr. W.M. Kolff, diaken R.D. Kloeg uit Rotterdam en J.C. Wannée uit Den Haag, ambtenaar op het rijksbureau voor de voedselvoorziening in oorlogstijd. De drie beschikten over talrijke contacten. Kolff en Kloeg, die in 1941 met elkaar kennismaakten, hielpen personen die om politieke redenen of omdat ze joods waren een andere identiteit wensten of wilden vluchten. In verband daarmee hielden ze zich bezig met het vrijmaken van persoonsbewijzen. Voorts verzamelden ze allerlei inlichtingen en zochten ze naar wegen om Engelandgangers naar Zwitserland of Spanje te laten uitwijken. Geen moeite was hen te veel, maar telkens stuitten ze op nieuwe hindernissen. Van kennissen in de ambtelijke wereld konden slechts, ondanks de groeiende vraag, mondjesmaat persoonsbewijzen worden verkregen.

De zoektocht naar verbindingen met Zwitserland en Spanje leverde meer resultaat op. Vooral Kloeg toonde zich opvallend inventief. Hij was op 23 februari 1908 in Rotterdam geboren en volgde in België een priesteropleiding. Kort voor zijn priesterwijding brak de Tweede Wereldoorlog uit. Met de Benedictijnse kloostergemeenschap uit Loppem bij Brugge vertrok hij naar Zuid-Frankrijk. Waarschijnlijk legde hij toen de contacten die hem naderhand zo goed van pas kwamen. De alarmerende berichten over het bombardement van Rotterdam grepen Kloeg dermate aan dat hij op eigen houtje naar de havenstad reisde om zich te vergewissen van het lot van zijn familie en kennissen. Zijn kloosterabt, die kort daarop naar België terugkeerde, nam hem deze stap niet in dank af. De twee kwamen met elkaar in conflict. Kloeg vertrok naar een ander klooster in België, waar hij al spoedig in de illegaliteit verzeild raakte door (joodse) vluchtelingen naar onbezet Frankrijk en Zwitserland te loodsen. Kennelijk bleven zijn ondergrondse werkzaamheden niet verborgen. Omdat zijn nieuwe abt vreesde voor represailles van Duitse zijde, vertrok de diaken in 1941 naar het tegen de Nederlandse grens gelegen Trappistenklooster De Achelse Kluis, ten zuiden van Valkenswaard. Ook daar hield hij het niet lang uit.²⁵

Gedurende zijn kortstondig verblijf in De Achelse Kluis in 1942 kwam hij via tussenpersonen in aanraking met de gewezen dienstplichtig militair M.H.L. Beelen uit Tungelroy, een plaatsje bij Weert. Beelen, een timmerman, had in 1941 geholpen bij de bouw van enkele kampen voor de Nederlandse Opbouwdienst in de regio. Er dreigde een conflict met de Duitse opzichters toen hij de plaatsing van een vlaggemast voor een van de kampen traineerde. De timmerman uit Tungelroy wenste onder geen beding mee te werken aan de oprichting van een mast waaraan een vlag met het hakenkruis zou wapperen. Die houding werd hem zwaar aangerekend; men dreigde de affaire ter kennis te brengen van de Sipo. In gezelschap van een kameraad ondernam hij in oktober 1941 een poging naar Engeland uit te wijken, maar in de buurt van de demarcatielijn in Frankrijk liepen ze tegen de lamp. Op advies van hun Duitse verdediger verzochten ze de rechter om te werk gesteld te worden bij een Franse boer. Dat werd hun toegestaan. Beelen gebruikte die tijd van relatieve vrijheid om zijn ogen goed de kost te geven. Na ongeveer twee maanden namen ze de benen en met Kerstmis waren de twee weer terug in Nederland. Meteen na zijn

terugkeer deden diverse personen een beroep op Beelen en informeerden naar de door hen gevolgde vluchtroute.²⁶ Een van hen introduceerde hem in De Achelse Kluis waar hij kennismaakte met Kloeg. In overleg met de diaken begon Beelen begin 1942 met de opbouw van een nieuwe vluchtlijn. Allereerst moest hij op zoek naar een geschikte locatie om de grens met België te kunnen passeren. Die vond hij bij een boerderij aan een parallelweg van de verbindingsweg Weert-Maaseik. De hoeve lag pal op de grens en met de fel anti-Duitse boerin, mevrouw Scheepers, sprak hij af dat zij een wasteil buiten zou hangen als de kust veilig was. Aan de Belgisch-Franse grens vonden Beelen en Kloeg een pastoor bereid tegen een financiële vergoeding vluchtelingen te helpen bij de grenspassage. Ook bij de demarcatielijn werden steunpunten gevonden. Kloeg zorgde voor een verbinding met J.W. Kolkman, correspondent van het Algemeen Handelsblad in Parijs. Kolkman, een broer van de burgemeester van Weert, W.F.W. Kolkman, gaf bovendien leiding aan het Office Néerlandais te Perpignan in Vichy-Frankrijk.²⁷

De Offices Néerlandais waren een gecamoufleerde voortzetting van de Nederlandse consulaten in “onbezet” Frankrijk, die onder Duitse pressie in september 1940 waren opgeheven. Aan het hoofd van de Offices stond de consul-generaal dr. ir. A. Sevenster. Al gauw werd duidelijk dat de voormalige Nederlandse consulaten een belangrijke rol speelden bij de hulpverlening aan joden en Engelandgangers. Teneinde die ontwikkeling een halt toe te roepen werden door het Vichy-regime steeds meer hindernissen opgeworpen. Kolkman trok zich er niets van aan. Als de hulp niet langer op legale wijze doorgang kon vinden, dan moest het maar clandestien gebeuren. Met collega J.C.A.M. Testers, directeur van het Office in Toulouse, organiseerde hij een ontsnappingsroute door de Pyreneeën naar Spanje. Tot december 1942 ging alles goed. Op 12 januari 1943, twee maanden na de bezetting van Vichy-Frankrijk door Duitse en Italiaanse troepen (11 november 1942), werden Kolkman en Testers bij een poging naar Spanje uit te wijken in hechtenis genomen. Dat lot had Sevenster al op 9 december getroffen. Kolkman en Testers kwamen in Duitse kampen om het leven.²⁸ In de persoon van A. Aarts kreeg Testers een waardige opvolger. Beelen en Kloeg beschikten dus al vroeg in 1942 over een vluchtlijn die door Oost-Frankrijk via Perpignan naar Spanje liep.

Kaart 33. Lijn Kloeg-Beelen

Aanvankelijk werd de route, die overigens zonder hulp van contactpersonen of begeleiders moest worden afgelegd, uitsluitend benut door personen die (om politieke redenen) werden gezocht en Engelandgangers, doorgaans officieren. Teneinde de deugdelijkheid van het lange traject te controleren vroegen de twee organisatoren een officier uit Zeeland bij behouden aankomst in Engeland de zinspreuk "Luctor et Emergo" door Radio Oranje te laten omroepen. In de loop van 1942 kwam het bericht inderdaad door. De organisatie ontleende er sindsdien haar naam aan.

Hoewel de behandeling en de leefomstandigheden van de vluchtelingen in Zuid-Frankrijk en Spanje ronduit slecht waren door tegenwerking van de autoriteiten en het uitblijven van Nederlandse regeringssteun aan de voormalige consulaten, wogen zulke overwegingen vanzelfsprekend niet op tegen het toenemend gevaar dat met name joden in Nederland liepen. Men wist trouwens niet veel van de omstandigheden in Zuid-Frankrijk en Spanje. Vanwege het overstelpende aanbod van vluchtelingen moest worden geselecteerd. De snel groeiende kring rond Kloeg en Kolff legde enige criteria aan: voortaan genoten naast officieren, politieke vluchtelingen en personen met een technisch beroep ook joden de voorkeur. Laatstgenoemden legden slechts een gedeelte van het traject af. Beelen huisvestte ze tijdelijk, met toestemming van de eigenaar, in een leegstaande boerderij in zijn woonplaats. Vervolgens loodste hij ze over de grens naar pasteibakker A.J.J.A. Bergmans in Bree, een broer van H.A.J. Bergmans, een pijpenfabrikant in Weert. Laatstgenoemde had Beelen al eerder in verbinding gebracht met de O.D. en introduceerde hem nu bij zijn in België woonachtige broer. Vanuit Bree trokken de joodse vluchtelingen te voet of op de fiets naar Maaseik vanwaar ze per trein naar Hasselt reisden. Vandaar zetten ze hun tocht via Brussel voort naar Zwitserland of Zuid-Frankrijk.

De derde persoon die een wezenlijke bijdrage leverde aan de totstandkoming van Luctor et Emergo was, zoals vermeld, J.C. Wannée. Hij stond korte tijd in verbinding met de geheime agenten H.M.G. Lauwers en Th. Taconis die begin maart 1942 werden gearresteerd. Wannée nam geen onnodige risico's en dook onder. In april 1942 ontmoette hij burgemeester Kolff. Zowel Kolff, Kloeg als Wannée vonden het van essentieel belang dat de regering in Londen adequaat en blijvend werd ingelicht over de stand van zaken en de ontwikkelingen in bezet gebied. Met het radiografisch

contact was het echter droevig gesteld. In België daarentegen functioneerde dat beter. Door Kloeg kreeg Beelen in het vroege voorjaar van 1942 verbinding met mejuffrouw H. Meisen en A. Peeters in Rotem in Belgisch Limburg. Zij werkten voor een commissaris van politie in Ukkel, H.P.C. van den Broek, die radiografisch contact onderhield met Engeland. Op verzoek van Kloeg verklaarden ze zich bereid Nederlandse inlichtingen via Ukkel naar Londen te seinen. Na de arrestatie van Meisen en Peeters in maart 1943 bezorgde Beelen de berichten van Kloeg persoonlijk in Ukkel.²⁹ Met het aanhaken van Wannée, die niet op de hoogte was van de verbinding met Ukkel, werden pogingen in het werk gesteld de contacten met België te intensiveren. Aan het begin van de zomer van 1942 reisde Wannée via de vluchtroute voor joden van Kloeg en Beelen naar Brussel. Daar stelde hij zich in verbinding met een topambtenaar van het departement van economische zaken, Van Caillie. Deze zegde medewerking toe bij het zoeken naar een radiografische verbinding. Voorlopig moest Wannée het resultaat afwachten, reden om in juli naar Nederland terug te keren. Tijdens zijn afwezigheid was Kolff gearresteerd. Mogelijk hield diens aanhouding verband met zijn relaties in O.D.-kring. De O.D. werd in deze periode door de ene na de andere arrestatiegolf getroffen. Van Caillie in Brussel onderging hetzelfde lot. Wannée moest opnieuw beginnen, maar het geluk was met hem. Zijn kennis, mejuffrouw P. van Gellicum, die vluchtelingen naar België hielp, introduceerde hem in de herfst van 1942 bij de in Brussel woonachtige Nederlandse mevrouw E.F. Chabot en haar dochter E.C.L. Ambach. Zij werkten met onder anderen mejuffrouw M. Merjay voor een vanuit Engeland georganiseerde ontsnappingsroute voor geallieerde vliegeniers en voor de inlichtingendienst “Bravery”, in maart 1942 opgezet door de geheim agent E. Cleeren.³⁰ Wannée begreep dat de twee doelstellingen nu gerealiseerd konden worden.

Over het vervalsen van identiteitspapieren en andere documenten hoefde hij zich geen zorgen te maken. Zijn huisgenoot op het duikadres Keizersgracht 763 in Amsterdam, E. Veterman, had al enige ervaring opgedaan met het vervalsen van documenten en verklaarde zich meteen bereid mee te werken. In het voorjaar van 1943 werd in samenwerking met contactpersonen van Kloeg en Kolff, zoals mejuffrouw N.E. Lind en mejuffrouw J.M. Folmer,

enige structuur aangebracht in de tot dusver geïmproviseerde hulp aan geallieerde vliegeniers.

N.E. Lind werkte tot april 1941 als assistente van de districts-commissaris van de padvinderij in Alkmaar. Na de opheffing van deze jeugdbeweging ging ze zich meer en meer op illegale activiteiten toeleggen. In het voorjaar van 1942 stelde een kennis uit Bussum haar aan Kolff voor. Op zijn verzoek ging ze zich bezighouden met de hulp aan de eerste onderduikers.³¹ J.M. Folmers ouders woonden in Zeist. Door een plaatsgenoot was ze in 1942 bij Kloeg geïntroduceerd. Aangezien haar vader op het politiebureau van Zeist werkte, kon ze elke avond de telexberichten van die dag inzien en nagaan of er ergens in het land een geallieerde bommenwerper was neergekomen. Met die kennis hoopte ze iets nuttigs te kunnen doen. Dank zij de connecties van Kloeg kon dat inderdaad.³²

De arrestatie van Kolff kon de snelle groei van Luctor et Emergo niet tegenhouden. Onder leiding van Kloeg en Wannée kreeg het landelijk netwerk steeds meer gestalte en via Weert- Stramproy bestond verbinding met enkele Belgische organisaties. Grenspasseur Beelen werkte onder anderen samen met de eerder genoemde A. Bergmans in Bree, de oudste zoon van H.A.J. Bergmans uit Weert en P.H.J. Vanderfeesten, zoon van een caféhouder uit Stramproy. De eerste, door Beelen geholpen geallieerde vliegenier, een Canadese officier, was op 8 juni 1942 ergens in de Betuwe neergekomen. Na enige omzwervingen belandde de vliegenier bij Kolff, waarna Kloeg hem van Zaltbommel naar Weert bracht. Daar namen Beelen en de oudste zoon van H.A.J. Bergmans hem over en begeleidden hem via de boerderij van de familie Scheepers naar Molenbeersel, waar A. Peeters en J. Meisen, een broer van koerierster H. Meisen, zich over hem ontfermden. Peeters wist wel wat er met de inlichtingen die Beelen hem toespeelde moest gebeuren, maar hij kende geen vluchtroute. Twee mijningenieurs brachten uitkomst. Zij zorgden ervoor dat de Canadees op de Komeet-lijn kwam. Na een voorspoedige tocht door België en Frankrijk arriveerde hij op 22 augustus 1942 in Spanje.³³ Naderhand hielp Beelen nog enkele piloten van wie hij er een doorgaf aan Peeters en twee aan Bergmans in Bree.³⁴

Eind 1942 was de oorspronkelijke vluchtroute van Kloeg en Beelen naar Perpignan door arrestaties in Zuid-Frankrijk niet meer te gebruiken. De nieuwe weg, die eveneens over Brussel liep, was net

op tijd tot stand gekomen en garandeerde continuïteit. Het noodlot sloeg elders toe. Volkomen onverwacht werden Kloeg en Beelen in april 1943 gearresteerd. Hun aanhouding hing samen met de arrestatie van een koerier op de lijn naar Perpignan. J.A. Kwak, een kantoorbediende uit Den Haag, had in 1942 de tocht naar Zuid-Frankrijk voor het eerst ondernomen en was door J. Kolkman, op voorstel van de door Kloeg-Beelen geholpen Engelandganger G. Carlier, verzocht een koeriersdienst met Nederland te onderhouden. In hotel Schimmelpenninck te Eindhoven vond daarover een bespreking met Kloeg en Beelen plaats. De diaken stond positief tegenover het plan van Kolkman en stuurde Kwak, buiten medeweten van Beelen, met inlichtingen over de beveiliging van het vliegveld Eindhoven terug naar Perpignan. Enige tijd functioneerde de koeriersdienst naar tevredenheid, maar door eigen onvoorzichtigheid viel Kwak in november 1942 in Duitse handen. Het bericht over zijn arrestatie bereikte Kloeg op zijn duikadres in Rotterdam. Meteen lichtte hij Beelen in. Vooralsnog gebeurde er niets. Op woensdag 21 april 1943 arresteerde de politie van Weert op last van de Sipo-Den Haag Beelen en H.A.J. Bergmans. Kloeg werd een week later opgepakt. Het kon niet anders dan dat Kwak onder Duitse pressie was bezweken. Na een half jaar legde hij alsnog een bekentenis af. Bergmans - via hem konden de medewerkers van Luctor et Emergo contact opnemen met Beelen - kwam na een maand, wegens gebrek aan bewijs, op vrije voeten. Voor Kloeg, Beelen en Kwak zag het er aanzienlijk somberder uit. Door alle schuld op zich te nemen behoevde Kloeg Beelen voor de doodstraf. Zowel Kloeg als Kwak werden door het Duits Kriegsgericht op 15 februari 1944 ter dood veroordeeld. Op 15 maart 1944 om zeven uur 's morgens werd de diaken gefusilleerd. Kwak overleed kort na de bevrijding, op 31 mei 1945, in het kamp Bergen-Belsen. Beelen werd op 9 mei 1944 uit de gevangenis van Haaren ontslagen en dook meteen onder, omdat hij veronderstelde dat de Duitsers hem als lokaas probeerden te gebruiken.³⁵

Opnieuw was Luctor et Emergo van enkele waardevolle krachten beroofd. Daarmee kwam tevens een voortijdig einde aan de nieuwe vluchtweg via Brussel en het contact met de Komeet-lijn. De verbindingen met Weert, Stramproy en Bree bleven echter intact. Beelens medewerkers P.H.J. Vanderfeesten en A. Bergmans (Bree) betrokken B.L.J. Bergmans, caféhouder uit Biest-Weert en broer van H. Bergmans uit Weert en A. Bergmans uit Bree, en diens

zoon L.F.J. ("Twan") Bergmans bij de werkzaamheden. Voorts schakelde Vanderfeesten P.H.H. Verkennis en diens zoon M.G. Verkennis, woonachtig op een boerderij in Stramproy, in. Laatstgenoemde namen met de jonge Bergmans en Vanderfeesten de rol van Beelen over. Zij wisten niet beter dan zowel de joden als de geallieerde piloten en de Engelandgangers naar Bergmans in Bree te brengen. De piloten werden doorgaans per trein tot Weert begeleid door medewerkers van Luctor et Emergo. Af en toe haalde Bergmans jr. ze zelf op aan het station van Utrecht. Vanuit Weert bracht hij ze met steun van Verkennis en Vanderfeesten via Keent an Altweeterheide over de grens.³⁶ De jeugdige Bergmans genoot van zijn belangrijke en avontuurlijke rol en perfectioneerde met M. Verkennis de clandestiene grensoversteek. Er werd een pad aangelegd door weilanden, bossages, kreupelhout en langs vennetjes en over sloten werden smalle bruggetjes geslagen.³⁷

Door het wegvallen van Peeters en Meisen in Rotem en Beelen in Tungelroy werd de woning van pasteibakker A. Bergmans in Bree dus een belangrijk adres. Hij werkte sedert 1941-1942 samen met illegale werkers in de regio zoals M. van Esser en L. Vallé (zie hoofdstuk III, paragraaf III.3.3.).³⁸ Toen in 1942 de eerste piloot arriveerde kon deze via een al eerder beproefde vluchtweg voor krijgsgevangenen naar de Belgische hoofdstad reizen. Nadat de samenwerking tussen Luctor et Emergo en Bergmans tot stand was gekomen, gingen zowel Nederlandse als Belgische medewerkers gebruik maken van deze weg. Ze reisden per trein van Maaseik naar Brussel of van Wijchmaal naar Brussel. Mejuffrouw Lind reisde nooit verder dan de Belgische grens, omdat ze geen Frans sprak.³⁹ In Brussel werden de vliegeniers aan mevrouw E. Chabot en mevrouw E. Vandervelde overgedragen, die voor een aan de Komeet-lijn gelieerde organisatie werkten. De inlichtingen werden ter hand gesteld aan E. Cleeren.⁴⁰ In januari 1943 werd Cleeren opgepakt. Wannée nam meteen contact op met Cleerens tweede man, E. van Moorleghem, zodat de verbinding met Engeland niet in gevaar kwam.

In augustus 1943 sloeg een van de medewerksters van de pilotentak, mejuffrouw M. Merjay, alarm. Door de infiltratie van provocateur De Zitter zouden alle vliegeniers reeds enige tijd bij Parijs in de Duitse fuik lopen. Merjay was dat aan de weet gekomen dank zij een uit de gevangenis van Aken gesmokkeld bericht. Om de schijn op te houden dat de lijn bonafide was hadden de Duitse

politie-autoriteiten ongeveer veertig, naar verhouding onbelangrijke bemanningsleden zoals boordschutters, langs de lijn laten repatriëren. De echte piloten waren echter gearresteerd. Niemand wist precies de omvang van de infiltratie, zodat Merjay, Wannée en de families Chabot en Bergmans (uit Bree) onderdoken. Bergmans vertrok met zijn zoon naar Weert, want De Zitter had hem in Bree opgezocht. In Brussel werd koortsachtig naar nieuwe verbindingen gezocht. Dezelfde maand nog kregen Van Moorleghem en Merjay contact met een zijtak van de inlichtingendienst Zéro, de in juli 1943 opgericht escape-organisatie Eva (afkorting van Evasion: ontsnapping). Terwijl sommige medewerkers van Eva tevens verbinding onderhielden met de Komeet-lijn, bleef de lijn Eva tot medio november 1943 intact, zodat toch nog ruim vijftientig piloten geholpen konden worden.⁴¹

Dat Bergmans er goed aan had gedaan te vertrekken bleek op 25 september 1943 toen de Duitsers enkele medewerkers in de grensstreek, onder wie L. Vallé, arresteerden. Desondanks kwamen er nieuwe contactpunten bij, maar die bevonden zich westelijker: tussen het Noord-Brabantse Maarheeze en Budel en de Belgische regio Hamont-Neerpelt-Overpelt.⁴² De pilotentak van Luctor et Emergo/Fiat Libertas had daar weinig bemoeienis mee: in Nederland had de bezetter in september en oktober 1943 diepe bressen in de organisatie geslagen.

Ondanks de tegenslag bleef door de activiteiten van priesterleraar Ch.V.J. Brummans, verbonden aan het Bisschoppelijk College te Weert, tot begin november 1943 een zijdelingse verbinding tussen de restanten van Luctor et Emergo/Fiat Libertas en Weert bestaan. Door zijn connecties met kapelaan P.J. Slots, talrijke oud-leerlingen en ouders van leerlingen was hij in 1941 betrokken geraakt bij de hulp aan joden. Hij zocht naar duikplaatsen en trachtte bonkaarten los te krijgen. Ook onderhield hij contact met priesterdocent P. Timmermans in Nancy, met Van Ass in De Weerd, met verscheidene geestelijken in het westen van het land die eveneens joden hielpen en met medewerkers van Luctor. Na de arrestatie van Kloeg en Beelen en het onderduiken van kapelaan Slots, in juni 1943, trad hij steeds meer op de voorgrond als vaste verbindingsman van Luctor.⁴³ Zodoende kwam Brummans in aanraking met agent P.R. Gerbrands, die in de nacht van 23 op 24 maart 1943 was gedropt. Gerbrands niet bepaald voorspoedig verlopen aankomst - zijn marconist overleefde een noodlanding op het IJssel-

meer niet - hing samen met het Englandspiel. Het toestel waarmee hij kwam vervoerde wapens, bestemd voor het verzet. Hiervan waren de Duitsers op de hoogte. Van Gerbrands komst wisten ze evenwel niets. Hij was uitgezonden door het Bureau Inlichtingen (B.I.), een dienst die niet bij het Englandspiel betrokken was. De geheim agent moest in opdracht van het waarnemend hoofd (in juli 1943 formeel tot hoofd benoemd) van B.I., J.M. Somer, contact leggen met medewerkers van Luctor et Emergo en een vluchtroute naar Spanje opbouwen voor B.I.-agenten en personen die de regering in Londen konden informeren over de toestand en ontwikkelingen in bezet gebied.

Dat Gerbrands zich in verbinding moest stellen met Luctor et Emergo had twee redenen. De eerder genoemde Engelandganger G. Carlier uit Amsterdam, die in de zomer van 1942 een beroep had gedaan op de hulp van Lind en door Kloeg en Beelen naar Spanje was geholpen, had na lange omzwervingen Somer ontmoet en hem over de werkzaamheden van de groep rond Kolff en Kloeg alsook over zijn vluchtroute gerapporteerd.⁴⁴ Somer wist al enige tijd van het bestaan van deze organisatie, omdat van tijd tot tijd inlichtingen op de burelen van B.I. belandden die bij andere instanties in Londen waren binnengekomen. Luctor et Emergo maakte immers gebruik van een in Brussel gestationeerde zender. Bureau Inlichtingen beschouwde de bestaande situatie als onwenselijk, omdat er een andere organisatie met dezelfde naam in Nederland werkte en omdat men in het ongewisse verkeerde over de deugdelijkheid van het verbindingskanaal.⁴⁵ Bovendien klaagde Luctor et Emergo bij herhaling over het uitblijven van respons uit Engeland. In een brief van 15 juli 1943, gericht aan het hoofd van de Nederlandse sectie van Special Operations Executive (S.O.E.), major C.H. Seymour Bingham jr., een geheime dienst die volkomen gemanipuleerd werd door de Duitsers in het kader van het Englandspiel (zie paragraaf III) - Gerbrands was toen al bijna vier maanden in Nederland - gaven de medewerkers van Luctor et Emergo nogmaals uiting aan hun frustraties: "Nu begrijpen we zeer goed dat het voor U niet altijd mogelijk is op alles, wat U uit het bezette gebied bereikt, volledig in te gaan. Evenmin willen we U het oordeel onthouden over het belang van onze zendingen, waaraan overigens de meest deskundige Nederlandse ambtenaren medewerken, doch wij zouden, in geval U geen prijs stelt op deze zendingen, het wel een daad van sportiviteit vinden ten aanzien van de risico's, welke hiervoor

uiteraard genomen worden, indien U zulks dan ook liet weten. Tenslotte is hier in Nederland voldoende te doen, waar de Nederlandse regering zich slechts met woorden - en dan nog op een wijze, die aan velen het gevoel geeft, dat men niets van het werkelijke leven in bezet gebied begrijpt - om bekommert".⁴⁶

Somer begreep dat hier een taak voor B.I. lag. Hij wilde het contact niet alleen aanhouden, maar voortaan rechtstreeks via zijn dienst laten lopen. Doordat Gerbrands bij de landing op het IJsselmeer zijn zendapparatuur was kwijtgeraakt, kwam daarvan voorlopig niets terecht. Het tweede deel van zijn missie leverde meer resultaat op. De B.I.-agent bezocht een kennis, dr. A. Westhof in Amsterdam, die hem begin april 1943 via Lind met Luctor et Emergo in contact bracht. Allereerst moest de naam worden omgedoopt in Fiat Libertas teneinde misverstanden met de organisatie van dezelfde naam in de toekomst te voorkomen.⁴⁷ Voorts diende een vluchtroute tot Spanje te worden opgebouwd. B.I. zou op haar beurt trachten vanuit Lissabon aansluiting te krijgen met de verbindingsweg van Gerbrands. Die taak werd toevertrouwd aan mr. H. Maas Geesteranus, een medewerker van de Centrale Inlichtingendienst in Lissabon. Gerbrands toog aan het werk. Westhof was bereid na te gaan in hoeverre de door Fiat Libertas benutte route bonafide en voor Gerbrands' doelstelling bruikbaar was. Tot Brussel bleek alles in orde. De grenspassage bij Weert-Stramproy verliep soepel. Een in Brussel woonachtige nicht van Westhof bleek een waardevolle bijdrage te kunnen leveren. Zij kon zowel aan Belgische als Franse identiteitspapieren komen en kende een passeur voor de lange weg naar Toulouse. In Frankrijk zelf was echter nog niets georganiseerd.⁴⁸ In plaats van aansluiting te zoeken bij de Belgische escape-lijnen bouwde Gerbrands vanaf Brussel een nieuwe route op. Daartoe benaderde hij Brummans. De priesterleraar kende de door Fiat Libertas gebruikte weg via Brussel en verklaarde zich bereid op het verzoek van Gerbrands in te gaan op voorwaarde dat Radio Oranje diens opdracht autoriseerde door het bericht "De soep is gaar" te laten omroepen.⁴⁹ Aan het begin van de zomer werd het codezinnetje inderdaad uitgezonden. Kort daarna, waarschijnlijk in juli 1943, vertrok Brummans in gezelschap van twee in de omgeving van Weert ondergedoken studenten/oud-militairen uit Zuid-Holland, J. La Bree en R.Ph. Esser. Via Budel en Hamont reisden ze naar Brussel, waar ze op de trein naar Erquelines-Frontière stapten. Vervolgens spoorden

ze over Jeumont naar Parijs, waar ze overnachtten. De route liep verder over Orléans en Vierzon Ville naar Foëcy. Daar verliet men de trein om te voet de demarcatielijn - die ondanks het feit dat geheel Frankrijk was bezet nog steeds streng werd bewaakt - over te steken naar het plaatsje Lury. Vanuit Lury, waar contact werd gelegd met de pastoor, reisde het drietal naar een klooster in Issoudun. Vandaar ging het rechtstreeks per trein naar Toulouse, waar een tussenpersoon Brummans met de opvolger van J. Testers, A. Aarts, in contact bracht. De verbindingsman, Van Dam, kende een passeur in St. Paul, nabij de "zône interdit", de grensstreek met Spanje. Vervolgens reisden de drie per trein naar Foix om vandaar met een groep tabaksmokkelaars naar Andorra te gaan. Voor de Spaanse grens haakte Brummans af. Na zestien dagen was hij weer terug in Weert. La Bree en Esser reisden verder naar Spanje, waar ze hulp kregen van A. Kriens, Nederlands consul in Barcelona, een verbindingsman van Aarts in Toulouse.⁵⁰

Gerbrands kon tevreden zijn. Brummans was volledig geslaagd. Gerbrands belastte zijn broer Arie met de leiding van de nieuwe route die "St. John" werd gedoopt. Voor het traject tot Brussel stelde hij mejuffrouw H. Roosenburg als koerierster aan; de rest van de weg tot Toulouse vertrouwde hij toe aan koerier H. Nijs.⁵¹ Daarmee zat zijn taak er op. Alvorens op 2 september 1943 naar Spanje te vertrekken bracht Gerbrands in juli nog een verbinding tot stand tussen Fiat Libertas en de agent G.A. van Borssum Buisman, die uit Engeland was overgekomen om een radioverbinding tussen de O.D. en de regeringsinstanties in Londen tot stand te brengen. Hierdoor kon de identiteit van piloten in Engeland worden gecontroleerd.⁵² Voorts stelde hij een vragenlijst samen waarmee geallieerde vliegeniers op hun betrouwbaarheid konden worden getest: het vormde een welkome aanvulling op een lijst die de Luctor et Emergo/Fiat Libertas medewerkers in een eerder stadium van Van Moorleghem hadden gekregen.⁵³ Gerbrands' reis naar Spanje verliep heel wat moeizamer dan die van Brummans en zijn metgezellen in juli 1943. Begin december werd hij in

Kaart 34. Lijn Gerbrands-Brummans

Spanje gearresteerd. J.M. Somer verlostte hem uit zijn netelige situatie en kort daarop kon hij via Gibraltar naar Engeland terugkeren. Op 20 december arriveerde Gerbrands op de eindbestemming.⁵⁴

Na zijn vertrek gebeurde iets merkwaardigs met de route "St. John" van Gerbrands. Brummans, die van mening was persoonlijk een groot aandeel te hebben gehad bij de totstandkoming van de vluchtlijn, ging er buiten medeweten van A. Gerbrands gebruik van maken en stuurde verscheidene vluchtelingen via die lijn naar Zuid-Frankrijk. Nadat de pilotenhulpers in Brussel in augustus achter de verradersrol van De Zitter waren gekomen, stagneerde de afvoer, óók over de route "St. John". De priesterleraar uit Weert bleef echter onverstoort helpen via deze weg en omzeilde kennelijk de obstakels. Lind, die daar achter kwam, vroeg hem daarmee op te houden.⁵⁵ Of Brummans er gehoor aan gaf staat niet vast. Het werd hem echter bemoeilijkt door de invoering van een wachtwoord. Eind september 1943 sloeg de bezetter diepe bressen in Fiat Libertas en arresteerde bovendien enkele Belgische contactpersonen. Op 25 september viel passeur Nijs in Duitse handen en vier dagen later Wannée.⁵⁶ In Nederland trof de kern van Fiat Libertas hetzelfde lot. Brummans bleef vooralsnog buiten schot, omdat zijn zelfstandig georganiseerde hulpverlening slechts tijdelijk en maar zeer ten dele parallel had gelopen met die van Fiat Libertas. In samenwerking met onder anderen J.J.C. Terwisscha van Scheltinga, een onderduiker uit Dokkum, mejuffrouw Van Ekerschot, mejuffrouw G.J.M. Boers, de arts W.H.M.C. Venmans, de dames Kneepkens en Esser - in hun woning werden zowel joden als gewonde vliegeniers gehuisvest, die door een Engelse ziekenverzorgster van het ziekenhuis van Weert werden verpleegd - F.G.F. Schneider uit Weert en pater J.A. van Gestel, die voor Belgische identiteitspapieren zorgde, kon Brummans tot november 1943 zijn hulpverlening aan onderduikers en vluchtelingen voortzetten. Om hoeveel personen het ging is niet bekend.⁵⁷ Dat geschiedde in samenwerking met de L.O., waarop het restant van de pilotentak van Fiat Libertas eveneens was gaan steunen.

II.4. De regio Sittard en de verbindingen met België

Veldwachter A. van der Meulen uit Zwaagwesteinde in Friesland maakte deel uit van een groep pilotenhelpers waartoe ook R.C. Vermeulen uit Drachten hoorde. In het voorjaar van 1943 had Van der Meulen zijn medewerker in Drachten gepolst of deze misschien een mogelijkheid zag een gestrande vliegenier te laten repatriëren. Vermeulen ging op zoek en dank zij tussenpersonen kreeg hij verbinding met J.L. Muyres in Sittard, directeur van de N.V. Maasgrind- en Zandexploitatie. Met Pasen 1943 begeleidde hij de piloot persoonlijk naar Sittard.⁵⁸ Medewerkers van Muyres waren al langer betrokken bij de hulp aan joden, Engelandgangers, ontvluchte Franstalige krijgsgevangenen en onderduikers. Ter hoogte van Berg aan de Maas zetten sleepbootkapitein H.G. van Gulik, J.A. Dirks, E. van Brug, L.H. Lemmens en enkele anderen de vluchtelingen met hulp van Belgische illegale werkers over de Maas.⁵⁹ Veel problemen leverde dat niet op. Het bedrijf opereerde immers op de Maas, dus pal op de grens met België. Ook politie-inspecteur W.E. Sanders uit Enschede kwam met Muyres c.s in contact en bezorgde hen vluchtelingen.⁶⁰ In Sittard zelf trachtten vooraanstaande verzetsmensen als oud-burgemeester M.P.J.M. Corbeij, Dom. van den Bergh, chirurg H.L.M. van der Hoff, A. Simonis en de franciscaner pater J.C.Th. Pex meer structuur in de hulpverlening te brengen; zij legden nieuwe verbindingen.⁶¹ Zo ontstond ter hoogte van Berg-Urmond een vaste locatie voor clandestiene grenspassage waarvan sedert begin 1943 ook piloten gebruik maakten.

Op verzoek van mr. P.J.A. Clavareau uit Haarlem werd in Sittard een vervalsingsgroepje opgericht. Fotograaf H. van Binsbergen maakte pasfoto's van de vluchtelingen waarna de valse persoonsdocumenten met medewerking van Belgische illegale werkers in orde konden worden gebracht. Voorts waren P.J. Ronden en J.A. Dirks, die een valse stempel van de Belgische gemeente Vilvoorde vervaardigde, nauw bij het vervalsingswerk betrokken.⁶²

Voor de pilotenhulp waren met name de Friese verbindingen van belang. A. van der Meulen bracht persoonlijk piloten naar Limburg en vond ter hoogte van Maaseik aansluiting bij een groep pilotenhelpers, waarin A. Gielen, J. Moberg, P. van Dinther en H. Huisman een belangrijke rol speelden. Zij werkten samen met mevrouw G. Moors uit Dilsen (Komeet) en notaris M. Elens uit

Stokkem.⁶³ Zijn plaatsgenoot en naaste medewerker P.K. Buschgens was de vaste verbindingsman met de Nederlandse helpers bij Sittard. In opdracht van Elens bracht Buschgens hen Belgische identiteitspapieren en geld voor Muyres om de gemaakte onkosten te bestrijden. Nadat de piloten de Maas waren overgezet, bracht Buschgens ze naar Elens of J. Beunen, een hoteleigenaar in Lanklaar. Daar werden ze opgehaald door L. Collin die ze naar Hasselt begeleidde van waaruit ze naar Brussel vertrokken.⁶⁴ Vervolgens repatrieerden ze langs de Komeet-lijn naar Spanje. Tot juni 1943 ging het goed.

In paragraaf II.2. vermeldde we de verraderlijke activiteiten van J. Desoubrie. Als gevolg daarvan vielen onder anderen Moors en Collin op 18 juni 1943 in Duitse handen. Vier dagen later trof negen pilotenhulpers uit de groep-Gielen in Maaseik hetzelfde lot. J. Mobers werd gewaarschuwd, maar meende dat er sprake was van vals alarm en nam geen maatregelen. Alleen Huismans en Gielen overleefden de oorlog.

De gevolgen waren ernstig. Niet dat de vluchtelingen hulp als zodanig tot stilstand kwam, die liep doorgaans via verschillende gescheiden kanalen. Voor de snel in omvang toenemende pilotenhulp was het wel een flinke tegenvaller. In België en Frankrijk moest het netwerk grotendeels gereconstrueerd worden en dat nam tijd in beslag. De Nederlandse helpers konden moeilijk zo lang wachten en gingen op zoek naar alternatieven: een hachelijke onderneming want het verhoogde de kwetsbaarheid aanzienlijk. In de regio Sittard kwam de pilotenhulp na de gebeurtenissen in juni vrijwel tot stilstand. Wellicht is in een incidenteel geval tot aan de arrestatie van notaris M. Elens op 23 november 1943, door toedoen van de provocateur H. van Oothenem,⁶⁵ nog wel een piloot geholpen, maar het accent verschoof (opnieuw) naar de hulp aan joden, krijgsgevangenen en onderduikers.

Rest ons in dit verband nog de vraag hoeveel piloten door de groep-Muyres geholpen zijn. Daarover bestaat geen zekerheid. Aangenomen mag worden dat, gelet op de relatief korte periode (april-juni 1943) en het prille stadium waarin de pilotenhulp nog verkeerde, het aantal gering zal zijn geweest.

II.5. Samenwerking

Alvorens de ontwikkelingen in de tweede helft van 1943 en het jaar 1944 te belichten, is het in verband met de overzichtelijkheid van belang kort stil te staan bij de samenwerkingsverbanden die tot dan toe tussen de in Limburg werkzame pilotenhulporganisaties en -groepen waren ontstaan. Door het wegvallen van de groepen Dresen en Erkens in 1941 en 1942 zagen Bongaerts en zijn medewerkers zich genoodzaakt het aandachtsveld van Zuid-Limburg naar het midden en noorden van de provincie te verleggen. Het centrum van de activiteiten kwam mede daardoor in de regio Roermond te liggen. Het accent lag daar vooralsnog op de hulp aan ontvluchte krijgsgevangenen - dat zou trouwens ook zo blijven - maar dank zij de goedlopende verbindingen met België openden zich nieuwe wegen. Weldra verschenen de eerste geallieerde vliegeniers bij Van Ass in De Weerd en Van de Vin in Neeritter. Hoewel ze tamelijk zelfstandig bleven, fuseerden de helpers van Bongaerts tot op zekere hoogte met de krijgsgevangenenhulporganisatie in Midden- en Noord-Limburg, die zich tevens op de hulp aan piloten ging toeleggen.

De medewerkers van de pilotentak van Luctor et Emergo/Fiat Libertas overkwam min of meer hetzelfde. Individuele helpers kregen al spoedig contact met het krijgsgevangenenennetwerk. Priesterdocent Ch. Brummans ging, mogelijk door tussenkomst van de in oktober 1942 te Weert benoemde kapelaan P. Slots, samenwerken met Van Ass en andere illegale werkers in de regio Roermond. Daardoor kwam hij in aanraking met de groep-Bongaerts. Bovendien maakte Brummans, evenals andere geestelijken in Midden- en Noord-Limburg, sedert 1941 gebruik van de door P. Timmermans georganiseerde vluchtweg over Nancy naar Zwitserland. Na de arrestatiegolf in België redde Brummans Van Ass uit de brand en nam eind juni 1943 vier piloten van hem over.⁶⁶ Niet alleen hij, ook andere medewerkers van Luctor et Emergo/Fiat Libertas, zoals mejuffrouw Lind en W. Graafhuis uit Amersfoort, haalden sinds eind juni 1943 piloten op bij Van Ass. Onder druk der omstandigheden in eigen land en tengevolge van de toenemende problemen in de verbindingen met België groeiden het provinciaal en landelijk (Fiat Libertas) netwerk aan het begin van de zomer van 1943 steeds meer naar elkaar toe.

III. De groep-Bongaerts verstrikt in het Englandspiel: de affaire Vastenhout

Voor een beter begrip van de ontwikkelingen in de groep-Bongaerts en Fiat Libertas is het noodzakelijk een beknopt overzicht te geven van de omstandigheden en gebeurtenissen die leidden tot het Englandspiel. In essentie was het Englandspiel een twee jaar durend kat- en muisspel tussen de Nederlandse sectie van S.O.E. aan geallieerde zijde en een voorbeeldige samenwerking tussen de Abteilung III F (Abwehr Fremder Dienste) van het Oberkommando der Wehrmacht, in Nederland en België geleid door H.J. Giskes, en het Referat IV E (Spionage-Abwehr) van de staf van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D. (B.d.S.) in Nederland, geleid door J. Schreieder, aan Duitse zijde. Giskes en Schreieder waren de architecten van het Spiel, waarmee ze, dank zij de steun en inzet van provocateurs en infiltranten die hun rol vrijwel allemaal zeer professioneel speelden, tussen maart 1942 en november 1943 een aantal eclatante successen behaalden. Zevenenvijftig, hoofdzakelijk door S.O.E. uitgezonden geheime agenten en diverse verzetsorganisaties werden er het slachtoffer van.

S.O.E. was op 19 juli 1940 op initiatief van Churchill opgericht en had tot taak in grote delen van bezet Europa en zelfs daarbuiten sabotagegroepen op te richten en te komen tot de vorming van gewapende ondergrondse legers, die te zijner tijd de geallieerde invasie moesten ondersteunen. De leiding over dit ambitieuze programma werd in de Nederlandse sectie van S.O.E. achtereenvolgens toevertrouwd aan R.V. Laming (tot november 1941), Ch.C. Blizzard (tot februari 1943), C.H. Seymour Bingham (tot begin mei 1944) en tenslotte aan R.I. Dobson. S.O.E.-Dutch werkte geruime tijd samen met een in 1941 opgericht Nederlands regeringsbureau, Militaire Voorbereiding Terugkeer (M.V.T.), dat onder leiding stond van luitenant-kolonel M.R. de Bruijne. Vooralsnog legde S.O.E. het accent op het tot stand brengen van radiografisch contact met bezet gebied en het oprichten en bewapenen van sabotagegroepen. Door de opsplitsing van S.O.E. in verschillende landensecties en het feit dat de dienst uit het niets was ontstaan, waardoor eerder op tegenwerking dan medewerking van de gevestigde organisaties kon worden gerekend, deed zich al meteen een ernstig gemis aan ervaring en deskundigheid voor. Het alom heersend dilettantisme gevoegd bij een chronisch gebrek aan kennis

over de toestand in bezet gebied leidde bij S.O.E.-Dutch tot bizarre rariteiten. Dat kan misschien het best worden geïllustreerd aan de hand van de lotgevallen van twee, begin november 1941 boven Nederland neergelaten geheime agenten. De twee, H.M.G. Lauwers en Th. Taconis, stonden ongewild aan de basis van het England-spiel. Het begon al met hun kleding. Ze zagen er volkomen identiek uit: dezelfde regenjassen, dezelfde dassen en dezelfde aktentassen. Hun nagemaakte persoonsbewijzen weken dermate af van het courante exemplaar dat elke controle fataal moest aflopen. Lauwers stelde vast dat de afbeelding van de Nederlandse Leeuw op zijn persoonsbewijs nog het meest op een hobbelpaard leek. Het zilvergeld dat ze bij zich hadden was niet meer in omloop. Bovendien bleek na aankomst dat Lauwers' zender vanwege een fabricagefout niet functioneerde. Nadat een kennis het euvel had verholpen, kon gestart worden met zenden. Het signaal was evenwel zo zwak dat Lauwers er zowat mee op het strand moest gaan staan om Engeland te bereiken. S.O.E. had de twee in feite voor de leeuwen geworpen. Begin januari 1942 startte Lauwers vanuit een flat in Den Haag met zenden. Al spoedig bracht zijn gastheer hem in contact met een medewerker van de O.D., C.F. van den Berg, die op zijn beurt in verbinding stond met M.A.G. Ridderhof, een kort daarvoor bij de Abteilung III F in dienst getreden informant. De argeloze Van den Berg verschaftte Ridderhof allerlei informatie, die alles aan Giskes rapporteerde. Laatstgenoemde hechte aanvankelijk weinig geloof aan de fantastische verhalen van Ridderhof. Die mening moest hij drastisch herzien toen S.O.E.-Dutch eind februari enkele containers met wapens en sabotagemateriaal bij Hooghalen in Drenthe liet afwerpen. Ridderhofs verhalen bleken te kloppen. Er bestond wel degelijk zendcontact. Giskes beraamde een plan. Via Ridderhof en Van den Berg ging hij Lauwers met waardeloze inlichtingen voeden. Zo zou in Schiedam de Duitse oorlogsbodem "Prinz Eugen" voor anker liggen; een mooie gelegenheid om het schip te bombarderen. Hiermee overblufte Giskes de argeloze Lauwers na diens arrestatie op 6 maart 1942. Het bericht over de "Prinz Eugen" lag gecodeerd klaar om verzonden te worden. De Duitsers vonden het op Lauwers. Giskes veinsde vervolgens de code te hebben gebroken door hem de inhoud van het bericht mee te delen. Met de code en de zender van Lauwers - het toestel was weliswaar tijdig uit het raam gegooid, maar tussen de waslijnen van een lager gelegen etage blijven hangen - hoopte de geslepen

chef van Abteilung III F de radioverbinding met Londen te kunnen continueren. Daarvoor was de hulp van Lauwers onontbeerlijk. Giskes en zijn codespecialist E.G. May vermoedden namelijk, en terecht, dat elke agent een persoonlijk herkenningsteken in de door hem verzonden berichten vervoegde. Door Lauwers enerzijds met fluwelen handschoenen aan te pakken en hem er anderzijds van te doordringen dat bij weigering zijn leven en dat van Taconis, die op 9 maart gearresteerd was, op het spel stonden, lukte het Giskes zijn doel te bereiken. Lauwers verklaarde zich bereid mee te werken in de wetenschap dat hij naar hartelust kon manipuleren met zijn persoonlijk herkenningsteken, zijn "security check". Slechts één verminkt bericht zou voldoende zijn om S.O.E. ervan te overtuigen dat de verbinding niet langer bonafide was en verbroken moest worden. Dat was hem gedurende zijn opleiding bij herhaling ingepeperd. Aangezien er drie correct gecodeerde berichten op hem waren gevonden bij zijn arrestatie - dus inclusief de "security check" - liet Giskes hem die allereerst verzenden. S.O.E. antwoordde met de aankondiging van de komst van een nieuwe agent met zender, wapens en springstoffen. Kon Lauwers voor een "ontvangstcomité" zorgen, luidde de vraag. Voor de zekerheid werd er een wachtwoord aan toegevoegd. Lauwers antwoordde bevestigend en voegde er een valse "security check" aan toe. De Britse decodeeringsdienst merkte het manco op en rapporteerde het aan S.O.E.-Dutch. Geen reden tot ongerustheid. Onder de omstandigheden waarin de geheime agenten moesten opereren kon gemakkelijk een foutje worden gemaakt, concludeerde de dienst laconiek. Het Spiel was begonnen. Op 27 maart arriveerde de nieuwe agent, A. Baatsen. M. Ridderhof en twee bij de Sipo gedetacheerde Haagse rechercheurs, L.A. Poos en M. Slagter, wachtten hem op. Baatsen begreep er niets van en raakte volkomen gedemoraliseerd. De Duitsers deden er nog een schepje bovenop door te laten doorschemeren dat de zaak vanuit Engeland verraden was. Daarop liet Baatsen alles los.

De ontwikkelingen verliepen van kwaad tot erger. Lauwers, die bleef seinen, trachtte wanhopig de aandacht op de onbetrouwbaarheid van zijn berichten te vestigen. Hij verwerkte zelfs enkele keren de lettergroepen "CAU" en "GHT" in zijn telegrammen (caught: gepakt). Men ging eraan voorbij. Het ging immers om een gecodeerde letterbrij die na ontcijfering pas iets leesbaars opleverde. Niettemin bleef de decoderingsdienst er bij herhaling op wijzen

dat de “security check” bij Lauwers ontbrak. S.O.E.-Dutch negeerde het simpelweg en beging bovendien de kapitale blunder andere agenten via Lauwers’ kanaal aan elkaar te koppelen, zodat nog meer arrestaties volgden. Giskes’ zelfvertrouwen groeide uiteraard. Met de apparatuur van deze en naderhand uitgezonden agenten - sommigen werkten mee - werden nieuwe lijnen geopend. Uiteindelijk zou het aantal oplopen tot achttien. Daarbij schuwde Giskes geen risico’s. In het geval van een weigerachtige agent liet hij S.O.E. weten dat er in Nederland een nieuwe zenddeskundige was opgeleid. De Britse dienst antwoordde veelzeggend: “Instruct new operator in use of security check”. Dat was een koud kunstje. In Engeland werd geen enkele argwaan gekoesterd. Men meende in Nederland straks grote successen te kunnen behalen en berichtte dat hier altijd alles tot in de puntjes was georganiseerd. Intussen liet Giskes sommige opdrachten van S.O.E. uitvoeren en, als die te ver gingen, mislukken. Alle uitgezonden agenten van S.O.E.-Dutch werden door het vaste ontvangstcomité van Poos en Slagter gearresteerd.

Helaas werd door de naïviteit van de Nederlandse S.O.E.-sectie nog meer schade aangericht. Sommige boodschappen en opdrachten bevatten namelijk informatie over verzetsorganisaties of medewerkers daarvan. Die konden vervolgens gepenetreerd of benaderd worden door vertrouwensmannen van de Sipo (V-mannen), zoals A. van der Waals. Vooraf ontvingen deze V-mannen voldoende informatie om de indruk te wekken dat ze betrouwbaar waren. Als dat niet genoeg was konden ze terugvallen op hun verbindingen met Engeland. S.O.E.-Dutch zorgde ervoor dat de goed te ontvangen B.B.C.-zenders of Radio Oranje elke gewenste boodschap uitzond ter verificatie van hun missie of betrouwbaarheid. Aldus waren ze in staat gedurende een groot deel van 1942, de jaren 1943 en 1944 en zelfs tot in 1945 - dus na afloop van het Spiel - een verwoestend spoor te trekken door een groot gedeelte van de georganiseerde illegaliteit.⁶⁷

Eén van de door A. van der Waals geïnfiltreerde organisaties was de Dienst Wim. De ironie wilde dat deze inlichtingendienst was opgericht vanwege het chronisch gebrek aan geregeld contact tussen Nederland en de eigen regeringsinstanties in Engeland. In tegenstelling tot België was in de zomer van 1942 in Nederland nog steeds niets van de grond gekomen. Dat baarde niet alleen de Nederlandse afdeling van M.I.-6 (Military Intelligence: de Britse

geheime militaire inlichtingendienst) maar ook koningin Wilhelmina grote zorgen. Besloten werd een beroep te doen op de Belgen. Daar bestond al enige tijd een inlichtingendienst, geleid door W. Ugeux (Zéro), die grote hoeveelheden inlichtingen via een zendpost in de Ardennen overseinde en langs een koerierslijn over Brussel, Parijs, Toulouse en Perpignan naar Barcelona sluisde vanwaar de gegevens werden doorgegeven aan de Belgische sectie van S.O.E.⁶⁸ Het Belgisch netwerk functioneerde goed en S.O.E.-België gaf gehoor aan het Nederlands verzoek. Ugeux delegeerde de opdracht om een inlichtingendienst in Nederland op te bouwen aan een van zijn hoofdkoeriers, G.A.J. Vandermeerssche, een student aan de Rijksuniversiteit te Gent, die het traject tussen Toulouse en Barcelona bereisde. Voorts schakelde hij een van zijn Brusselse relaties, I.J. Cohen, in. Vandermeerssche begon in augustus 1942 aan zijn nieuwe opdracht. Via Cohen kwam hij in aanraking met W. Stenger ("Wim"), een in Brussel woonachtige Nederlander. Het was vooral aan Stenger te danken dat al spoedig enige verbindingen met Nederland tot stand kwamen, met name in het westen en zuidwesten van het land. Sommigen van de nieuw geworven medewerkers hadden in een eerder stadium gewerkt voor de inmiddels vleugellam geraakte Inlichtingendienst (I.D.) van de O.D. of gaven leiding aan bestaande inlichtingendiensten. Zij waren aangenaam verrast dat hen zo onverwacht een nieuwe verbinding met Engeland in de schoot werd geworpen. Onafhankelijk van elkaar zochten ze naar verdere uitbreiding van het netwerk zodat de jonge Dienst Wim zich weldra over grote delen van het land uitstreckte. De voorspoedige ontwikkeling stond in schril contrast met de houding van de verantwoordelijke instanties in Engeland. Aan de toezegging dat fondsen voor de Dienst Wim beschikbaar zouden worden gesteld en dat een marconist zou overkomen, werd niet voldaan. Zelfs op het herhaalde verzoek van Ugeux om bevestiging van de vraag van de medewerkers van de Dienst Wim, zij wensten namelijk een garantie dat ze inderdaad voor de Nederlandse regering werkten, kwam geen antwoord.⁶⁹ Ir. A.J.L. Juten uit Bergen op Zoom had al eerder voor de (I.D. van de) O.D. gewerkt. Hij bekleedde sedert eind 1942 een voor-aanstaande functie in de Dienst Wim. Alle ontvangen rapporten en inlichtingen werden namelijk bij hem op microfilm gezet. Vervolgens werden de gegevens naar een slagerij in Antwerpen gebracht waar Cohen of Vandermeerssche ze in ontvangst namen.⁷⁰ In

Engeland gaf de Belgische sectie de rapporten via Britse instanties door aan het bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer (M.V.T.) dat met S.O.E.-Dutch samenwerkte. Kennelijk wenste M.V.T. een rechtstreekse verbinding met de Dienst Wim te openen, want eind februari 1943 verzond S.O.E.-Dutch een telegram, waarin opdracht werd gegeven een bezoek te brengen aan Juten in Bergen op Zoom. Daar moesten inlichtingen worden opgehaald. De met deze opdracht belaste S.O.E.-agent J.C. Kist zou zich met een korte codezin, op te geven door de Dienst Wim, bij Juten moeten melden. Bij zijn aankomst in Nederland, op 19 februari 1943, was Kist echter meteen in hechtenis genomen door het ontvangstcomité van Poos en Slagter. Schreieder vertrouwde Kists opdracht aan Van der Waals toe. Zijn meesterspion beging evenwel een foutje. Hij herhaalde het afgesproken codezinnetje niet helemaal correct. Reden voor Juten om Van der Waals te verzoeken zich aan de hand van een tweede codezin opnieuw te identificeren. Het berichtje liet enige tijd op zich wachten, omdat Van der Waals op dat moment zijn handen vol had aan de infiltratie van een inlichtingenorganisatie rond de S.D.A.P.-leider Vorrink. Op 27 mei 1943 liet Giskes de B.B.C. de afgesproken codezin omroepen. Het volgende "Spiel" kon beginnen. Juten, die geen enkele twijfel meer koesterde, introduceerde Van der Waals bij J.B. Vermeulen, de coördinator van de Dienst Wim. Daarmee kwam de zaak in een stroomversnelling. Vermeulen werd met aanvullende informatie handig om de tuin geleid. Hij raakte er ten stelligste van overtuigd in aanraking te zijn gekomen met een geheime agent die over een radioverbinding met Engeland beschikte.

Van der Waals had het tij mee. Om onduidelijke redenen - de Belgische S.O.E.-sectie liet begin april weten dat de Dienst Wim inmiddels over een snellere verbinding met Engeland beschikte; bovendien dreigden arrestaties in Nederland - ontving Vandermeerssche eind april 1943 instructie het contact met de Dienst Wim te verbreken. Hij begreep er niets van en wilde zo spoedig mogelijk naar Engeland reizen voor nadere uitleg. Het kwam er niet (meer) van. Begin mei ontving Vandermeerssche een telegram van S.O.E.-België waarin stond dat de berichten van begin april op een vergissing berustten. Enkele dagen later werden verscheidene medewerkers van Ugeux, onder wie Vandermeerssche en Cohen, gearresteerd. In Parijs was het misgelopen. Voor de Dienst Wim hadden deze gebeurtenissen vooralsnog geen consequenties. Sinds

de Belgische zusterorganisatie had afgehaakt was Vermeulen naarstig op zoek gegaan naar nieuwe aanknopingspunten. Eind mei/begin juni zag hij zijn inspanningen met succes bekroond. Er kwam een verbinding tot stand met een organisatie die inlichtingen vanuit Delfzijl naar het neutrale Zweden verscheepte.⁷¹ De introductie van Van der Waals, kort daarna, kwam voor Vermeulen als een geschenk uit de hemel. Dank zij het in hem gestelde vertrouwen kon Van der Waals hele echelons van de Dienst Wim binnendringen. Zo kwam hij eind juni 1943 in aanraking met een van de hoofdkoeriers, D.H. Schortinghuis, een ambtenaar van het Ministerie van Handel en Nijverheid in Den Haag, die begin 1943 was ondergedoken.

Schortinghuis had tijdens de mobilisatie in Den Haag H. Tobben uit Heerlen leren kennen. In 1941 reisde Schortinghuis naar Heerlen voor een ontmoeting met Tobben. Beide zochten naar mogelijkheden om naar Engeland uit te wijken, maar dat was tot dusver niet gelukt. Ze spraken af elkaar in te lichten als een van beiden een weg had gevonden. Een jaar later troffen ze elkaar bij toeval opnieuw in Tilburg. De oude afspraak bleef onverkort van kracht. Aangezien Tobben inmiddels was ondergedoken gaf hij Schortinghuis het adres van P. Gulikers in Sittard. Via dit adres kon hij hem bereiken.

De medewerker van de Dienst Wim was een verwoed wadloper. Al langer speelde hij met de gedachte om twee keer per maand bij springtij vluchtelingen en inlichtingen op Simonszand, een doorgaans droog blijvende zandplaat tussen Schiermonnikoog en Rottumerplaat, door een Britse duikboot te laten oppikken. Van der Waals zag ook wel iets in het plan en zegde toe contact te zullen opnemen met zijn superieuren in Engeland. Alvorens vluchtelingen naar de zandplaat te sturen leek het raadzaam eerst een proeftocht te maken. Schortinghuis dacht meteen aan Tobben en nam via Gulikers contact met hem op. Tobben had er wel oren naar. Zelf was hij eerder gestrand ter hoogte van de demarcatielijn in Frankrijk. Bovendien stagneerde de afvoerlijn naar Brussel, terwijl het aantal vluchtelingen bleef toenemen. Eind juni liepen ze naar Simonszand. Er deden zich geen moeilijkheden voor zodat besloten werd de vluchtweg zo spoedig mogelijk in gebruik te nemen.⁷²

Schreieder vond het stilaan welletjes. Hij wist voldoende van de Dienst Wim en de groep in Delfzijl. Medio juli viel het doek voor tientallen medewerkers van beide organisaties, ook voor Schor-

tinghuis.⁷³ Daarmee was de zaak voor Schreieder afgesloten. Hij droeg het dossier over aan zijn assistent, Kriminalkommissar F. Frank, chef van een in 1943 opgericht Sonderkommando (bestrijding spionage), die er voldoende aanknopingspunten in aantrof om nieuwe infiltraties op stapel te zetten. In Schortinghuis' agenda stonden een paar notities waardoor dat misschien mogelijk werd. De eerste aantekening bevatte enkele vage indicaties over een nieuwe afspraak met Tobben op vrijdag 23 juli: "GR. HS. 16.22" (Groninger Hoofdstation, aankomst trein 16.22 uur). Desgevraagd lichtte Schortinghuis de notitie toe en vertaalde GR met 's-Gravenhage en HS met Hollands Spoor. Dank zij deze slimme zet reisde Tobben weliswaar voor niets naar Groningen, maar bleef vooralsnog buiten schot. Aan het contactadres in Sittard kon Schortinghuis niets veranderen: Limbrichterweg, het adres van P. Gulikers, stond er nu eenmaal. Franks medewerker, A. Afflerbach, die tot begin 1942 was verbonden aan de Sipo-Maastricht, herinnerde zich meteen dat het een adres in Sittard was.⁷⁴ Het "Spiel" tegen de groep-Bongaerts kon beginnen.

De Kriminalkommissar pakte de zaak grondig aan. Naast Afflerbach, die gebroken Nederlands en Limburgs sprak, schakelde hij zijn medewerkers N. Johansen en H. Wilfert in. Voorts deed hij een beroep op drie V-mannen: H.W. Vastenhout, J.H. van Wesemael en R.B.R. Jordens. De 22-jarige Vastenhout was in februari 1940 met zijn ouders van Amsterdam naar Den Haag verhuisd. Datzelfde jaar nam hij dienst bij de Waffen S.S. Het liep op een mislukking uit en met ingang van 1 februari 1941 kreeg hij een kantoorbaan bij de Haagse Sipo. Die positie benutte hij om een schoolvriend uit zijn Amsterdamse H.B.S.-jaren, Van Wesemael, verdacht van betrokkenheid bij het illegale blad "Vrij Nederland", uit de gevangenis te krijgen. Ook Van Wesemael trad in dienst van de Sipo. Laatstgenoemde slaagde erin zijn vriend Jordens uit Eindhoven erbij te betrekken door hem aanvankelijk in het ongewisse te laten over zijn verradersrol en hem naderhand voor de keus te stellen om door te gaan of in Duitsland te gaan werken. De in het nauw gebrachte Jordens koos voor het eerste.⁷⁵

Eind juli 1943 brachten Vastenhout en Afflerbach in opdracht van Frank een bezoek aan Gulikers. Ze moesten proberen Tobben op te sporen en hem de groeten van "Evert" (schuilnaam van Schortinghuis) overbrengen. Mevrouw M.H.E. Gulikers-Jongen stond het tweetal te woord. Ze vond het een merkwaardig verhaal en stuurde

de twee vreemde bezoekers weg. Haar echtgenoot, die door Tobben was ingewijd in de plannen voor een nieuwe vluchtlijn via Simonszand en wist van “Everts” rol, kwam even later thuis en hoorde het relaas van zijn vrouw. Gulikers spoedde zich naar het station. De twee vreemdelingen waren nog niet vertrokken. Ze deelden hem mee een belangrijke boodschap van “Evert” voor Tobben te hebben. Een nieuwe afspraak werd gemaakt. Gulikers zou een week later een ontmoeting tussen de twee en Tobben op het station van Roermond arrangeren.⁷⁶

Inmiddels had zich een nieuwe ontwikkeling voorgedaan. Op zijn speurtocht naar nieuwe afvoermogelijkheden belandde Tobben in Maastricht, waar hij contact kreeg met de deurwaarder der directe belastingen D. van Assen. Met leden van de gereformeerde gemeente in de Limburgse hoofdstad, zoals A.H. van Mansum en J. Vrij, hielp Van Assen joodse onderduikers. Ze werkten zijdelings samen met leden van de groep-Bongaerts. Van Assen zag wellicht kans een nieuwe vluchtlijn voor Tobben te vinden. Aangezien de deurwaarder over veel verbindingen beschikte en zich met allerlei illegale werkzaamheden bezighield, was de Sipo hem van verschillende kanten op het spoor gekomen. Tot woede van Nitsch, die Van Assen als lokaas wilde gebruiken om een grote slag te kunnen slaan, namen enkele Haagse Sipo-leden hem op 24 juli 1943 in hechtenis. Daarmee dreigde tevens een einde te komen aan de hooggespannen verwachtingen van Tobben. Coûte-que-coûte moest Van Assen uit het Huis van Bewaring in Maastricht worden bevrijd. De actie genoot de hoogste prioriteit. Ruim tien medewerkers uit Maastricht, Heerlen, Sittard en Broekhuizen werden benaderd om aan de actie deel te nemen.⁷⁷

Eind juli/begin augustus 1943 vond de ontmoeting tussen Tobben, Gulikers, Vastenhout en Afflerbach plaats in lunchroom “De Kroon” in Roermond. Tobben was volkomen overtuigd van de goede trouw van het tweetal en nam geen blad voor de mond. Zo lichtte hij hen in over het plan Van Assen uit de gevangenis te bevrijden en deelde en passant mee dat een tweede plan, namelijk om Van Assen te infecteren zodat hij moest worden opgenomen in het ziekenhuis waaruit hij gemakkelijker bevrijd kon worden, niet zijn voorkeur genoot. Mogelijk noemde hij in dit verband - het kan ook na zijn arrestatie zijn geweest - namen van ingewijden.⁷⁸ Voorts vertelde hij dat er nog vijf piloten op hun vertrek wachtten. Zelf wilde hij trouwens ook graag naar Engeland. De twee infil-

tranten lieten het oorspronkelijk plan om Tobben en Gulikers te arresteren varen. Hier zat veel meer in. Afflerbach bood zelfs aan deel te nemen aan de overval op de gevangenis. De piloten konden conform de plannen van Schortinghuis naar Simonszand vertrekken. Daarvoor zouden zij zorgen. Op 6 augustus zouden de Limburgse helpers met de vliegeniers naar Apeldoorn moeten reizen vanwaar ze naar Hornhuizen in Noord-Groningen zouden vertrekken.⁷⁹

Tobben reisde op vrijdag 6 augustus met zijn verloofde H. van Ooijen en vier piloten per trein vanuit Tilburg (mevrouw Pulskens) naar Apeldoorn. In Nijmegen of Arnhem voegde Gulikers zich met een Poolse vlieger, die hij bij Van Ass had opgehaald, bij het tweetal. Frank c.s. hadden er inmiddels voor gezorgd dat de val openstond. Het kwam tot een herhaling van hetgeen medewerkers van de Dienst Wim enkele weken eerder op hetzelfde adres was overkomen. Zoals afgesproken wachtten Vastenhout en Van Wesemael de groep op aan het station van Apeldoorn. Ofschoon Van Wesemael een nieuweling voor de Limburgers was, wekte zijn aanwezigheid geen argwaan. Vervolgens liepen ze in kleine groepjes naar een café op een half uur gaans van het station. Daar stelden de infiltranten voor de piloten één voor één weg te brengen naar het doorgangshuis. Tobben begeleidde in gezelschap van Vastenhout de eerste piloot, Van Wesemael nam er even later ook één mee. Na enige tijd keerden Vastenhout en Van Wesemael terug en namen opnieuw elk een vliegenier mee. Tenslotte was het de beurt aan Gulikers en de laatste piloot. Mejuffrouw Van Ooijen kreeg te horen dat ze naar Tilburg moest terugkeren. Vastenhout zou haar daar zo spoedig mogelijk opzoeken. Tevens zou ze dan de kans krijgen afscheid te nemen van haar verloofde, die besloten had mee te reizen naar Engeland. In het doorgangshuis, een villa in de bosrijke omgeving van Apeldoorn, werden de piloten en hun helpers door acht Sipo-leden overrompeld, geboeid en naar een zijvertrek afgevoerd. Gulikers was stomverbaasd. Toen de deur van de villa werd geopend, stonden enkele piloten - althans ze leken op piloten - achter in de kamer naar hem te wenken. Een onbekende (A. van der Waals) drukte hem de hand, waarna hij van achter werd neergeslagen. Tobben en Gulikers werden naar het Haags bureau van de Sipo overgebracht. Het verhoor nam ruim vier ertalen in beslag, al die tijd zaten ze vastgebonden op een stoel. Vastenhout en Wilfert leidden de ondervraging van Gulikers; Af-

fierbach die van Tobben. Aangenomen mag worden dat uit de verhoren nieuwe aanwijzingen naar voren kwamen. Na Scheveningen, Haaren en Vught verdwenen de twee, nadat ze eind juli 1944 ter dood waren veroordeeld, naar Duitsland. Ofschoon het vonnis niet werd voltrokken, overleefde Tobben de oorlog niet. Hij kwam op 15 maart 1945 in Hameln om het leven. Gulikers werd in april 1945 bevrijd.⁸⁰

Door mejuffrouw Van Ooijen niet te arresteren konden Frank en zijn V-man Vastenhout het “Spiel” voortzetten: ze beschikten over aanknopingspunten in Tilburg en Limburg. Twee dagen na de arrestaties in Apeldoorn verscheen Vastenhout bij de woning van mevrouw Pulskens. Voor afscheid nemen was het helaas te laat, deelde hij Van Ooijen mee. Gulikers en Tobben waren tegelijk met de piloten naar Engeland vertrokken. Omtrent hun goede aankomst zou Radio Oranje te zijner tijd berichten. Het wachten was op een versregel van Vondel: “Waar werd oprechter trouw dan tussen man en vrouw ter wereld ooit gevonden”.⁸¹ Met dezelfde mededeling vervoegden Vastenhout en Van Wesemael zich bij mevrouw Gulikers in Sittard. Voorts hadden ze een briefje van P. Gulikers bij zich waarin hij haar vroeg goed voor de kinderen, de konijnen en de kanarie te zorgen.⁸²

Om dieper in de groep-Bongaerts te infiltreren probeerden de twee tot andere pilotenhelpers door te dringen. In de tweede helft van augustus lukte dat. Mejuffrouw Van Ooijen bracht het tweetal in Sittard in contact met S. Vroomen. Ze deden hem het verhaal over Tobben en Gulikers uit de doeken en deden het voorkomen een brief van Tobben te hebben ontvangen waarin hij Vroomen verzocht de werkzaamheden voort te zetten. Helaas hadden ze vergeten de brief mee te nemen, maar bij een volgende ontmoeting zouden ze het verzuim goedmaken. Vroomen vond het vreemd. Tobben had hem en diverse anderen gevraagd deel te nemen aan de bevrijding van Van Assen. Nu bleek hij plotseling zonder taal noch teken vertrokken te zijn. Radio Oranje zou binnen afzienbare tijd uitsluitel geven.⁸³ Wat Vroomen kennelijk (nog) niet wist was dat de Sipo alle betrokkenen bij de uitvoering van het plan om Van Assen met paratyphusbacillen te infecteren, tussen 18 en 25 augustus had opgepakt. De inmiddels ernstig zieke Van Assen werd op last van de Brigadeführer van de Sipo-Den Haag, K.G.E. Schöngarth, op 14 september 1943 door Nitsch, Ströbel en Conrad in de Schadijkse bossen bij Horst doodgeschoten.⁸⁴ Vroomen kon

daarom vooralsnog geen verband leggen tussen de gebeurtenissen. Hij besloot op de voorstellen van de twee V-mannen in te gaan. Eind augustus ontmoette hij Vastenhout, Van Wesemael en Jordens op het station van Roermond. De brief van Tobben, zo beweerden ze, hadden ze niet meegebracht omdat hun baas bang was dat die bewaard zou worden als aandenken. Kennelijk had Tobben die niet willen schrijven. Vroomen nam er genoeg mee. Het contact zou geïntensiveerd worden en Jordens in Eindhoven trad voortaan op als verbindingsman tussen de twee hulpgroepen. Tenslotte wezen ze Vroomen erop dat het adres van Gulikers misschien niet meer veilig was sinds diens vertrek. Mevrouw Gulikers verwees Vroomen daarop naar A. Vestering, een medewerker van haar echtgenoot.⁸⁵ Ook de V-mannen werden op de hoogte gesteld van het nieuwe contactadres en Jordens ging er poolshoogte nemen. Hij vertelde Vestering over de pilotenhulp. Deze wist er via mevrouw Gulikers al het nodige van, maar had zich aanvankelijk, net als Vroomen, verbaasd over de plotselinge verdwijning van Tobben en Gulikers.⁸⁶

Vroomen nam het werk van zijn verdwenen collega's over en bezorgde de V-mannen in september in totaal vijf vliegeniers.⁸⁷ Die haalde hij op bij Van Ass. Sinds de problemen bij Neeritter was ook Van Ass op zoek gegaan naar alternatieven. Zodoende kwam hij via Brummans in Weert met medewerkers van Luctor et Emergo in aanraking. Vooralsnog koesterde Van Ass weinig argwaan, ofschoon hij niet goed begreep waarom Vroomen en de V-mannen de plaats hadden ingenomen van Tobben, Gulikers en andere helpers van de groep-Bongaerts. Hij beperkte het contact met dit onbekende groepje indien mogelijk tot samenkomsten op het station van Roermond. Hij gaf de voorkeur aan de lijn over Weert en deed met enige tegenzin zaken met Vroomen.⁸⁸

De drie V-mannen zetten de infiltratie inmiddels voort. Zij brachten de piloten naar Pulskens in Tilburg en haalden ze na enige tijd weer op waarna ze achter slot en grendel verdwenen in de gevangenis van Scheveningen.⁸⁹ Via Van Ooijen ontvingen ze in Tilburg drie piloten, afkomstig van mevrouw Gulikers. Over de herkomst van de drie liet men hen echter in het ongewisse. Niettemin genoten ze bij sommige medewerkers veel vertrouwen, vooral bij mevrouw Pulskens, waar ze regelmatig overnachtten, en mejuffrouw Van Ooijen.⁹⁰ Toen Radio Oranje op 26 september de versregels van Vondel uitzond leek er geen vuiltje meer aan de

lucht. De infiltratie leek met succes bekroond te worden. Met de opgedane kennis, gevoegd bij de verhalen die ze telkens weer opvingen, zou straks een grote slag geslagen kunnen worden.

Toch liep het anders dan voorzien. Vroomen had Van Ooijen voorgesteld om H.A. van Beurden, een onderduiker ten huize van Pulskens die naar Engeland wilde, te vragen de zaak in Engeland te controleren. Hij kon aan de gerezen onzekerheid een einde maken door een vooraf afgesproken slagzin te laten uitzenden. Hij zou via de Vastenhout-lijn vertrekken. Op 30 september arresteerden Van Wesemael en enkele anderen Van Beurden in Tilburg. Johansen en Wilfert namen diezelfde dag Van Ooijen en een piloot in de trein bij Eindhoven in hechtenis. Er was 's morgens een ontmoeting tussen de drie V-mannen en Van Ooijen en Vroomen in lunchroom "De Kroon" in Roermond aan voorafgegaan.⁹¹ Aangenomen mag worden dat dáár de plannen met Van Beurden ter tafel kwamen en dat Vroomen de zaak zodanig voorstelde als zou er mogelijk ergens in Vastenhouts organisatie een lek zitten.⁹² Uiteraard kon controle funest zijn voor het "Spiel", zodat snel moest worden gehandeld.

Uit het ene probleem kwam het andere voort. Van Ooijen had namelijk voor 1 oktober een afspraak gemaakt met A.H. van Mansum uit Maastricht die haar geld en distributiebonnen zou overhandigen aan het station in Heerlen, bestemd voor een groep joden die bij A.J.G. Fleischeuer in Oirsbeek waren ondergedoken. Als Van Mansum argwaan kreeg kon hij alarm slaan. Van de rol van Van Mansum wisten de V-mannen trouwens al meer, al kenden ze hem niet persoonlijk. Tobben had namelijk enige tijd voor zijn arrestatie gezegd dat hij, als hij de kans kreeg naar Engeland uit te wijken, twee personen uit Maastricht zou meenemen. Van Mansum wist daarvan en had vreemd opgekeken toen mevrouw Gulikers hem vertelde dat haar echtgenoot en Tobben al waren vertrokken. Van Ooijen bracht uitkomst en arrangeerde een ontmoeting tussen de twee toekomstige Engelandgangers en R. Jordens en N. Johansen in het station van Maastricht. Een van hen, W.F. Bellink, vertelde over een mogelijkheid naar Lyon te reizen. Daar zou in de buurt een kamp van Franse partizanen liggen. Verder reizen kon echter niet, hij zou zich bij de Fransen moeten aansluiten. Zijn voorkeur ging evenwel uit naar Engeland. De V-mannen hoorden zijn verhaal met belangstelling aan en zegden medewerking toe waarna ze vertrokken. Bellink stond op de nominatie voor een

volgend spel, maar vooralsnog genoot de groep-Bongaerts voorrang. Daarom lieten ze niets meer van zich horen. Toen Bellink vernam dat Van Mansum op 1 oktober in Heerlen moest zijn voor een ontmoeting met Van Ooijen, wilde hij mee. Wellicht kon zij nadere inlichtingen verstrekken. In Heerlen werden ze opgewacht door de drie V-mannen (Vastenhout, Van Wesemael en Jordens), Wilfert en Johansen. Bellink antwoordde bevestigend op de vraag van Jordens, die hij immers uit Maastricht kende, of de persoon die hem vergezelde Arie heette. Daarmee was Van Mansum geïdentificeerd. De plannen omtrent het oprollen van de lijn naar Lyon en het Maquis-kamp konden de Sipo-beambten verder wel vergeten. Bellink bleef tot 23 december 1943 in hechtenis. Van Mansum werd beschuldigd van betrokkenheid bij hulp aan joden en de plannen tot bevrijding van Van Assen uit de gevangenis/het ziekenhuis. Op 27 juli 1944 moest hij voor het Feldgericht des kommandierenden Generals und Befehlshaber im Luftgau Holland in Utrecht verschijnen. Wegens gebrek aan bewijs kwam hij op 7 september 1944 weer op vrije voeten. Van Mansum bleef in Utrecht, omdat hij als zovelen ieder moment de bevrijding verwachtte. Daar sloot hij zich aan bij de plaatselijke illegaliteit. In februari 1945 werd hij opnieuw gearresteerd en bleef tot mei in gevangenschap.⁹³

Ondanks de op 26 september doorgegeven radioboodschap wekte de plotselinge verdwijning van Van Ooijen, enkele dagen later, bevreemding. Vroomen had met haar afgesproken dat ze hem diezelfde avond in Roermond nader zou informeren over haar opdracht aan Van Beurden in Tilburg. Toen ze niet kwam opdagen besloot Vroomen voorlopig te verdwijnen en vertrok naar België. Nogal onverwachts nam de zaak een nieuwe wending. Gulikers, die in Haaren zat opgesloten, had een medegevangene, die op het punt stond ontslagen te worden, gevraagd een brief te sturen naar Sittard. Langs een omweg bereikte de anonieme brief eind september mevrouw Gulikers, die meteen Vestering, een medewerker van haar echtgenoot, inlichtte. Tobben en Gulikers zaten misschien vast en, belangrijker nog, Vastenhout en zijn kornuiten konden infiltranten zijn, concludeerde Vestering. Hij bracht de mijnpolitie-beambte W.H. van Keulen en Vroomen op de hoogte. Gedrieën spraken ze af alles in het werk te stellen om te achterhalen wat met hun twee collega's was gebeurd en de samenwerking met de potentiële infiltranten voorlopig voort te zetten, maar hen niets meer te

vertellen over de verzetsactiviteiten.⁹⁴ Vestering besloot het spel mee te spelen en zocht contact met Vastenhout c.s. Hij vertelde hen over de brief die mevrouw Gulikers had ontvangen. Er volgde een verbaasde reactie. Vastenhout stelde voor een nieuwe slagzin te laten omroepen. Dat zou toch het beste bewijs zijn van hun betrouwbaarheid. Vestering waagde het erop. Aangezien Tobben in de winter van 1942-1943 aan de elfstedentocht had deelgenomen, werd voor een begrijpelijke mededeling gekozen: "Harrie neemt alleen deel aan de elfstedentocht". Vastenhout had blijkbaar haast, want kort daarop riep Radio Oranje het bericht om. Hoe zat het nu met die brief over Gulikers? Was die authentiek of niet? Om die vraag te beantwoorden nam Vestering contact op met een oud-collega, politiebeambte Van Hulten in Veghel. Samen gingen ze naar Haaren en bespraken de zaak met een politieman die regelmatig in het kamp kwam. Hij zou navraag doen. Weldra kregen ze antwoord: Tobben en Gulikers zaten inderdaad in Haaren. Vestering dook meteen onder.⁹⁵ Eindelijk stond onomstotelijk vast dat ze met drie infiltranten te maken hadden. Vastenhout c.s. moesten uitgeschakeld worden. Met Van Keulen, Vroomen en J. Vrij uit Maastricht werd een plan beraamd om de drie in een hinderlaag te lokken.

Voor het zover was raakte G. Bensen uit Heerlen bij de zaak betrokken. Hij had vernomen dat de Heerlense politiecommandant, G.J.H. Seelen, Vroomen op het spoor was gekomen. Seelen had begin oktober opdracht gekregen van een medewerker van Giskes, W. Bodens, Vroomen op te sporen. Het onderzoek had aan het licht gebracht dat Tobben en Gulikers gearresteerd waren. Die kennis kon de politiecommissaris klaarblijkelijk niet voor zich houden, zodat een woedende F. Frank op 31 oktober de Sipo-Maastricht opbelde. Seelen dreigde de plannen te doorkruisen en moest terstond tot de orde worden geroepen. Vestering was trouwens ook al verdwenen, wist Frank van Jordens, die tevergeefs naar hem toe was gegaan. Hij stelde voor Vroomen als een ongevaarlijke dikdoener af te schilderen en hem niets in de weg te leggen. Aldus hoopte hij dat Vroomen zijn illegaal werk zou hervatten.⁹⁶

Vestering c.s. gingen met het voorstel van Bensen om Seelen te liquideren akkoord. Op 1 november pleegde een medewerker van Bensen, W.A. Rooyackers, een aanslag op hem. Het liep echter op een mislukking uit en Seelen noemde meteen Vroomen als een van de mogelijke daders.⁹⁷ Die was inmiddels op zoek gegaan naar een

geschikte locatie om de drie V-mannen in de val te lokken. In Grubbenvorst bracht hij pastoor Vullingsh op de hoogte van de aanstaande aanslag, evenals enkele medewerkers in Broekhuizen, Roermond en Heerlen. Even ten noorden van Sittard, ter hoogte van een spoorwegviaduct bij het Limbrichterveld, vond hij een gunstige plaats. De plannen werden tot in de details uitgewerkt ten huize van Van Keulen. Vroomen zou Vastenhout c.s. in een schrijven berichten dat op zaterdag 6 november wederom enkele vliegeniers in Roermond opgehaald moesten worden. Daags tevoren zou hij Jordens in een telegram berichten dat het “gezin vermeerderd” was, d.w.z. er zouden nog enkele piloten meegaan. Evenwel niet vanuit Roermond maar vanuit Sittard.⁹⁸

Het toeval wilde dat Frank met deze laatste pilotenoverdracht het “Spiel” wilde afsluiten. Op zaterdag 6 november arriveerden Vastenhout, Van Wesemael en Jordens op het station van Roermond. Vroomen had alvast kaartjes gekocht voor Sittard, zodat ze meteen konden doorreizen. Vastenhout en Van Wesemael wisten inmiddels van Jordens van de gewijzigde plannen. Vanaf het station in Sittard begaven ze zich te voet naar het viaduct, waar Vrij, Vestering en Van Keulen positie hadden gekozen. Op het moment dat ze het tunneltje bereikten, om 10.40 uur, verscheen een boerenkar. Vroomen liet halt houden om een sigaret te rollen. Jordens, die zich sedert de verdwijning van Vestering toch al niet op zijn gemak voelde, kreeg argwaan en zette het op een lopen, gevolgd door Van Wesemael. Vroomen en Van Keulen zetten de achtervolging in. De andere twee zouden Vastenhout voor hun rekening nemen. Tot hun ontzetting bemerkten Vrij en Vroomen dat hun wapens ketsten, ze konden niets doen. Van Keulen loste een aantal schoten op Van Wesemael en Jordens. Beide werden getroffen, maar probeerden te vluchten. Jordens rende de spoordijk op, achtervolgd door Vestering. Ook hij vuurde een aantal keren op Jordens die struikelde en viel. Op het moment dat Vestering bij hem wegliep richtte Jordens zich nog een keer op en schoot Vestering in zijn rechterelleboog. Even later bezweek Jordens aan zijn verwondingen, hij was door negen kogels getroffen. Van Wesemael, die vier schotwonden had opgelopen, slaagde erin de Sipo-Maastricht te waarschuwen. Vastenhout was al schietend weggerend naar de rijksweg Roermond-Sittard en zette met een toevallig passerende marechaussee de achtervolging in. Dat liep op niets uit.⁹⁹

Na de aanslag vluchtten de vier op de fiets naar Nieuwstadt. Daar gingen ze uit elkaar. Vroomen en Vestering vertrokken naar Born en reisden de volgende dag naar Van Ass in Roermond. Daar hoorden ze dat de Sipo de vorige middag de woning had omsingeld en Van Ass en twee onderduikers had opgepakt. Door bemiddeling van kapelaan H.L.J. Janssen uit Horn werd Vestering dezelfde avond nog opgenomen in het ziekenhuis van Roermond waar chirurg W.J. Landman zijn wond verzorgde. De volgende dag vertrokken de twee naar Veghel en vandaar naar St. Oedenrode waar ze tot de bevrijding op 17 september 1944 ondergedoken bleven. Vrij en Van Keulen keerden naar hun respectievelijke woonplaatsen terug in afwachting van wat er zou gebeuren. Van Keulen vernam weldra dat er een opsporingsbevel tegen hem was uitgevaardigd. De V-mannen hadden namelijk zijn naam en die van Vroomen, J.E.P.R. Theelen en B.H. Winkelmolen genoemd als mogelijke daders van de aanslag. Hij dook onder. Vrij hoefde dat niet te doen, zijn naam was niet genoemd.¹⁰⁰

Zoals eerder vermeld sloeg ook de Sipo op zaterdag 6 november toe. In Heerlen werden Ch. Bongaerts, L.J. Janssen en J.M. Winkelmolen gearresteerd en in Roermond J. van Ass. De volgende dag nam de Sipo Brummans' medewerker J.J.C. Terwisscha van Scheltinga in Weert in hechtenis.¹⁰¹ Brummans zelf was niet thuis. Hij kon net op tijd worden gewaarschuwd door zijn collega-docent J.P.M.J. Maes en dook onder in Leiden.

Nu restten alleen nog de medewerkers in Broekhuizen. Op dinsdag 16 november stopte om 11 uur 's morgens een wagen met vier Sipo-beambten voor de winkel van de familie Clevis. Mevrouw Gulikers was daar na de aanslag met haar zoontje ondergedoken. Een Sipo-lid stapte in gezelschap van Vastenhout de winkel binnen. Ze informeerden bij mevrouw J. Clevis-Tournal naar haar zoon, F.J.J. Clevis. Het zoontje van Gulikers stond er bij en herkende Vastenhout als een van de mannen die, na de verdwijning van zijn vader, regelmatig in Sittard was geweest om geld aan zijn moeder te geven. Mevrouw Clevis hield de boot af. Haar andere zoon, J. Clevis, aarzelde geen moment en ging op pad om P.A.J. Peeters en A. Reijnders te waarschuwen. Onderweg ontmoette hij Peeters, die inmiddels door de echtgenote van de veldwachter op de hoogte was gebracht. Samen liepen ze naar de molen van Reijnders. Even later arriveerde de Sipo. Reijnders trachtte nog te vluchten, maar werd achterhaald door Wilfert. De drie verdwenen

achter slot en grendel.¹⁰² Dezelfde dag arresteerde de Sipo de gemeentesecretaris van Oirsbeek, A.J.G. Fleischeuer, en tien joodse onderduikers - afkomstig van A. van Mansum en P. Gulikers - die bij hem in huis verbleven.¹⁰³

Met de arrestatiegolf van november kwam een einde aan de activiteiten van de groep-Bongaerts. De informatie van de V-mannen, gevoegd bij de gegevens verkregen uit de verhoren van eerdere arrestanten, was de groep noodlottig geworden.¹⁰⁴ Het mag een wonder heten dat niet meer personen in hechtenis zijn genomen, gelet op de omvang van de infiltratie, de talrijke verbindingen en het langdurig vertrouwen dat de V-mannen bij sommige medewerkers genoten. Indirect maakte deze infiltratie evenwel nieuwe mogelijk, zoals in de groep-Luctor et Emergo (zie paragraaf IV en VII) en in Horst. Andere mogelijkheden liet de Sipo (bewust?) schieten. De activiteiten in De Weerd waren gedeeltelijk bekend en de link met Neeritter had eenvoudig gelegd kunnen worden. Van de Vin had echter het geluk dat de door hem gebruikte lijn in juni geblokkeerd raakte, maar hij verbrak het contact met de regio Roermond niet. Doortastend optreden van de Sipo had vermoedelijk veel meer aan het licht kunnen brengen. Misschien was de Sipo er wel van op de hoogte en controleerde zij tot op zekere hoogte de grensoverschrijdende vluchtelingen hulp. Deze mogelijkheid valt niet uit te sluiten en wordt zelfs waarschijnlijker als men zich realiseert dat mevrouw Pulskens tot juli 1944 ongemoeid werd gelaten, ondanks het feit dat ze de hulp aan piloten na de arrestatiegolf in Limburg nog intensiverde.

IV. Luctor et Emergo/Fiat Libertas, Ch.V.J. Brummans en de infiltratie door Annie van Leeuwen

Gedurende de lente en de zomer van 1943 bracht L. ("Twan") Bergmans tweeëndertig geallieerde vliegeniers naar zijn oom in Bree. Van hen waren er twintig afkomstig van mejuffrouw Lind. Ook andere Luctor et Emergo medewerkers als W. Graafhuis brachten piloten naar Weert. Als gevolg van de stagnatie op de vluchtlijn over Neeritter in juni 1943 kwamen verbindingen tot stand met Roermond en Tilburg. Ook daar haalden helpers van Luctor et Emergo piloten op die allen via Bree naar Brussel reisden. Het ging goed tot in augustus 1943 het verraad van De Zitter in Brussel en Parijs aan het licht kwam. Vanaf dat tijdstip stapelden de problemen zich op.

Ook Ch. Brummans hielp waar nodig, zonder onderscheid des persoons. Daarbij ging hij nogal willekeurig te werk. Hij maakte gebruik van alle routes die hij kende of zelf - ten dele - had helpen opbouwen en van de organisaties die daarbij betrokken waren. Dat waren de bestaande weg over Bree, de door hem en Gerbrands geconstrueerde lijn over Parijs en Perpignan en de oude route over Neeritter, die hij kende via pater Van Gestel. Hij begeleidde zelf ook van tijd tot tijd vluchtelingen naar België. Voorts werkte hij samen met P. Timmermans in Nancy. Waarschijnlijk kwam hij daardoor in aanraking met een vluchtlijn voor joden, Engelandgangers en piloten, "Dutch-Paris", geleid door J.H. Weidner.¹⁰⁵ Sommigen verweten de priesterleraar roekeloosheid en maanden hem tot voorzichtigheid. Lind verbood hem de door agent Gerbrands opgebouwde piloten- en koeriersroute "St. John" voor andere doeleinden te gebruiken. Dat het ondanks de talrijke verbindingen van Brummans tot november 1943 goed ging was uitsluitend te danken aan een flinke portie geluk.

Door de hulp aan onderduikers kwam Brummans in aanraking met pioniers van de Haagse L.O. zoals A.P.P. Schweigmann en G.H. Dentener en met landelijke L.O.-organisatoren als A.J. van Schuppen in Veenendaal. Van Schuppen begeleidde in samenwerking met A. Speelman, die veel in de Achterhoek werkte, allerlei vluchtelingen, mogelijk ook enige geallieerde vliegeniers, naar Weert.¹⁰⁶ De Haagse L.O.-medewerker ir. C.J.A. Galestin, ambtenaar bij het Rijksbureau voor Chemische Producten, wist daarvan. Na de arrestatiegolven in de Dienst Wim en in België waren problemen

gerezen met de afvoer van piloten. Medewerkers die buiten schot waren gebleven, zoals R.C. Vermeulen uit Drachten (zie paragraaf II.4.) wisten geen raad. Vermeulen zat met circa dertig piloten opgescheept in Friesland. Via mr. J. le Poole uit Den Haag, een medewerker van de Dienst Wim die niet was opgepakt, kreeg Vermeulen verbinding met Galestin. Deze deelde hem mee over goede afvoermogelijkheden te beschikken.¹⁰⁷ Galestin gaf namelijk leiding aan een inlichtingendienst die berichten via Parijs naar Spanje sluisde. Hij wist evenwel niet dat zijn organisatie was geïnfiltrerd door een agent van de Abwehr, R.L.G. Christmann, die ervoor zorgde dat de organisatie in feite met de Sipo in Parijs samenwerkte. In Nederland drongen in de zomer van 1943 twee V-mannen van de Abwehr, G.C. van Bree en H.I. Rouwendal, de groep-Galestin binnen. Galestin vertelde de twee infiltranten over de problemen in Friesland en maakte hen attent op Brummans. Hij maakte voor september een afspraak ten huize van mejuffrouw Boers (“Anneke”) in Weert. Tijdens deze bijeenkomst deed de Sipo een inval in de woning. Hals over kop vluchtte Brummans. De andere aanwezigen werden ongemoeid gelaten. Klaarblijkelijk was het de Sipo uitsluitend om de priesterleraar te doen. Deze verbrak daarop de verbinding met Galestin. Achtentwintig piloten vielen in de daaropvolgende weken door toedoen van Van Bree en Rouwendal in handen van de Sipo (F. Frank). Galestin werd op 13 december 1943 in het Belgische Bergen (Mons) gearresteerd. Begin september 1944 werd hij in Vught doodgeschoten.¹⁰⁸

Er dreigde meer gevaar voor Brummans. Sedert april 1943 werkte mr. P.J.A. Clavareau voor de Dienst Wim. Na de arrestaties in juli kreeg hij verbinding met de Kommando Post Nederland (K.P.N.), een inlichtingendienst, voortgekomen uit een niet door arrestaties getroffen tak van de Dienst Wim. Kort tevoren was Clavareau al in aanraking gekomen met Brummans en pater J.H. Everts in Slenaken. In juni was hij namelijk betrokken geraakt bij de hulpverlening aan piloten. Wellicht hebben medewerkers van de Dienst Wim hem op de clandestiene overgang bij Weert gewezen. De Dienst beschikte er namelijk over verbindingspersonen, zoals F. Otten. Diens woning was een vast ontmoetingspunt voor de koeriers. Vaststaat dat Otten onder anderen samenwerkte met A. Juten in Bergen op Zoom, Galestin en Brummans. Een medewerker van Abwehr-agent M.A.G. Ridderhof, A.C. van Oord, die zelf niet wist dat hij in feite voor de Duitsers werkte, drong de K.P.N. binnen en

belandde in het najaar van 1943 in Weert.¹⁰⁹ Kort na de komst van Van Oord probeerde de Sipo Brummans opnieuw te arresteren.¹¹⁰ Dat hing echter niet samen met Van Oord, maar met de Vastenhout-infiltratie. V-man Jordens had Brummans herhaaldelijk bezocht en wist van zijn verzetswerk. De priesterleraar kon tijdig gewaarschuwd worden en dook onder in Leiden.¹¹¹ Ondanks zijn verdwijning kwam de hulpverlening via Weert niet tot stilstand. Medewerkers van de L.O., de Heidemij-groep en de Hollandse Nationale Brigade, een Nederlandse tak van het Belgisch Geheim Leger, zetten zijn werkzaamheden voort.

De infiltratie van Fiat Libertas hing samen met de aanwezigheid van Vastenhout c.s. in Limburg. Het toeval hielp de V-mannen een handje. Nadat in Brussel alarm was geslagen, vroeg Lind haar medewerker W. Graafhuis in augustus naar Roermond te reizen om Van Ass te verzoeken zijn vliegeniers voorlopig vast te houden totdat nadere informatie uit België was ontvangen.¹¹² Graafhuis deed wat hem was opgedragen en reisde per trein naar Eindhoven. Daar liep hij Vastenhout en Van Wesemael tegen het lijf. Hij kende de twee van de H.B.S. in Amsterdam. Veel woorden werden niet gewisseld, want Graafhuis bewaarde onaangename herinneringen aan Van Wesemael uit zijn middelbare schooljaren. Hij reisde door naar Roermond. Aangenomen mag worden dat de twee hem zijn gevolgd. Een week later troffen ze elkaar bij toeval opnieuw in Amsterdam. Op hun vraag waarom hij een week eerder in Roermond was uitgestapt antwoordde Graafhuis dat hij er een kennis had bezocht. Die kennis was Van Ass, vulden de twee V-mannen aan. Hij hoefde daar geen geheim van te maken, want ze kwamen er zelf ook wel eens om piloten op te halen. Graafhuis wist van Van Ass dat er gedurende de laatste weken twee jongemannen bij hem waren geweest voor dat doel. Van Wesemael stelde voor het contact aan te houden. Mochten er problemen rijzen dan kon Graafhuis ten allen tijde een beroep op hen doen. Moeilijkheden waren er volop en Graafhuis besloot Lind te informeren. Zij was van mening dat de kennissen van Graafhuis misschien een bijdrage konden leveren aan een oplossing. Afgesproken werd dat men elkaar op 20 september in hotel Americain in Amsterdam zou ontmoeten. Naast Graafhuis en Lind waren die dag Van Wesemael en zijn chef, volgens Lind een oudere heer, aanwezig. Aan de omringende tafeltjes zaten maar liefst acht Sipo-beambten, onder

wie Kriminalkommissar F. Frank. Van Wesemael en zijn begeleider vertelden over hun vluchtlijn. Bovendien verschafte de onbekende informatie over een contactman in Perpignan. Lind wist daarvan omdat P. Gerbrands haar verteld had dat men in Engeland graag wilde weten welke personen en organisaties van deze verbinding gebruik maakten. Gedurende de voorafgaande maanden had ze al het mogelijke gedaan om te achterhalen wie met de lijn over Perpignan in verbinding stonden. Die informatie versterkte haar vertrouwen in de twee. Toch hield ze een slag om de arm. Van Wesemael stelde namelijk voor een piloot van haar over te nemen om te bewijzen dat zijn organisatie bonafide was. Dat ging Lind te ver. Zij suggereerde op haar beurt dat Van Wesemael haar het R.A.F.-nummer gaf van de laatste, door zijn organisatie geholpen piloot. Via een haar ter beschikking staand kanaal, de zender van agent G.A. van Borssum Buisman, kon de zaak worden geverifieerd.

Dergelijke complicerende factoren brachten de Sipo in een lastig parket. Er werd een nieuwe afspraak gemaakt. Een week later zou Van Wesemael Lind opnieuw treffen in Americanin en haar het R.A.F.-nummer meedelen. Maandag 27 september was het zover. Die ochtend liet de Sipo vals luchtalarm door Amsterdam klinken, zodat iedereen moest blijven waar hij of zij op dat moment was. Zonder problemen werden Lind en vader en zoon Graafhuis gearresteerd.¹¹³ Lind bleek in bezit van veel belastend materiaal. Zo werden vijf valse persoonsbewijzen op haar gevonden, vervaardigd door het falsificatiebureau van E. Veterman. Ze waren bestemd voor agenten van het Bureau Inlichtingen (B.I.). Begin februari 1944 werden vier van de vijf agenten, onder wie Van Borssum Buisman, opgepakt. Een poging om via twee kanalen een "Spiel" met B.I. te beginnen, mislukte.¹¹⁴ Vier Sipo-beambten, onder wie Frank, belastten zich met het verhoor van Lind. Vanwege het overstelpende bewijsmateriaal kon ze niet veel verzwijgen. Medewerkers in Amersfoort liepen als eerste gevaar. Daar woonden Linds zuster en zwager. Men beloofde hen met rust te laten als zij bereid was enkele, door de Sipo te dicteren, brieven te schrijven. Lind stond voor een dilemma. Als de Sipo haar zuster en zwager arresteerde en de woning in Amersfoort bezette, liepen veel meer medewerkers in de val. Ze ging op het voorstel van de Sipo in.¹¹⁵ Met de brieven kreeg Frank een sterk wapen in handen. Hij liet die niet bezorgen door Vastenhout c.s. - zij hadden hun handen vol aan

de infiltratie van de groep-Bongaerts - maar door de 22-jarige A. van Leeuwen ("Blonde Annie") uit Den Haag. Zij had zich enige tijd verdienstelijk gemaakt als helpster van joden, maar was op 31 mei 1943 door het Sipo-lid W. Schneider in Maastricht gearresteerd toen ze de grens verkende om vijf joden naar België te gidsen. In gevangenschap liet ze zich van een minder gunstige kant kennen. Ze uitte haar misnoegen over het feit dat sommige "helpers" van joden zich verrijkten door hoge bedragen voor de hulp te vragen. De kleintjes werden opgepakt, terwijl degenen die straf verdienden vrij rondliepen, verklaarde ze. In ruil voor haar vrijlating moest ze voor de Sipo gaan werken. Een medewerker van Frank, H.K.O. Haubrock, stelde voor Van Leeuwen naar Gulikers in Sittard te sturen. Naar eigen zeggen weigerde ze dat. Mogelijk werd ze er te licht voor bevonden. Na de arrestatie van Lind belastte Frank haar met een andere opdracht. Ze viel voor de charmes van de aantrekkelijke Kriminalkommissar. Hem kon ze niets weigeren, met alle gevolgen van dien.¹¹⁶

Haar eerste taak behelsde de Fiat Libertas medewerker G. van der Born in Amersfoort een bezoek te brengen. Zonder een deugdelijke introductie werd ze echter niet tot hem toegelaten. Dan moest Lind maar een brief aan haar zuster schrijven, meende Frank. De inhoud kwam er, kort samengevat, op neer dat ze in Amsterdam was gearresteerd, maar ontsnapt. Momenteel verbleef ze in België. Tot dusver had ze geen kans gezien haar medewerkers te waarschuwen. Voorts verzocht ze om andere kleren. Lind stemde ermee in de brief te schrijven, omdat ze ervan overtuigd was dat haar relaas zou worden gecontroleerd. Haar medewerkers wisten immers dat ze de grens met België niet overstak. Bij herhaling had ze verklaard dat nooit te zullen doen. Het pakte anders uit. Van Leeuwens verhaal en de authentieke brief werden zonder meer geaccepteerd. Teneinde eventuele twijfels of verdenkingen weg te nemen liet Schreieder een foto van Lind opnemen in het Buitengewoon Politieblad no. 34 van 16 oktober 1943. De infiltratie slaagde: in oktober en november 1943 werd de leiding van Fiat Libertas grotendeels in hechtenis genomen.¹¹⁷

In Amsterdam probeerde Frank tot E. Veterman door te dringen. Op 29 september liet hij Van Leeuwen telefoneren met een zekere "Oscar" (Veterman). Diens naam was waarschijnlijk uit de verhoren en het bewijsmateriaal naar voren gekomen. Ze vertelde een boodschap te hebben van Lind. J. Wannée besloot in plaats van

Veterman Van Leeuwen op het Leidseplein te ontmoeten. Daar werd hij prompt gearresteerd. Begin oktober meldde de infiltrante zich opnieuw bij Veterman. Ze had een brief van Lind bij zich. Wat kon Veterman doen? Wannée en Lind waren verdwenen en Van Leeuwen vertrouwde hij voor geen cent. Na ruggespraak met zijn medewerkers besloot hij tóch met haar in zee te gaan in de hoop iets te kunnen bereiken voor zijn twee verdwenen vrienden. De brief bevatte geen enkele indicatie die op onraad wees. Wèl schreef Lind dat ze een nieuw persoonsbewijs nodig had. Daarvoor kon Veterman zorgen. Dezelfde dag nog liet hij het PB door een koerier bij Van Leeuwen bezorgen. Op 4 oktober nam Van Leeuwen weer contact op. Ze had een nietszeggende brief van Lind bij zich. Op de vraag waar Wannée was gebleven antwoordde ze dat die nooit was komen opdagen. En hoe zat het dan met Lind? Van Leeuwen wist met deze vraag geen raad en gaf tegenstrijdige verklaringen waarom Veterman haar niet kon ontmoeten. Voor Veterman was de maat vol. Hij verbrak het contact. Op 11 oktober werd hij in hechtenis genomen. Gedurende twee dagen vatte de Sipo post in het pand aan de Keizersgracht. Alle bezoekers werden gearresteerd. Aangezien Veterman dit risico vooraf had ingecalculleerd - belastend materiaal had hij laten verdwijnen en de contactpersonen waren tijdig gewaarschuwd - kwamen de meesten na enige tijd weer op vrije voeten.¹¹⁸

Fiat Libertas zat nu zonder leiding. Voor de niet gearresteerde medewerkers stond vast dat Van Leeuwen verraad had gepleegd. Op verzoek van Van der Born togen twee helpers uit Den Haag eind 1943 naar haar woning. Ze belden aan en vuurden enkele kogels door de brievenbus. Van Leeuwen raakte gewond en werd opgenomen in een ziekenhuis.¹¹⁹ Haar rol was uitgespeeld. Frank vond dat ze inmiddels teveel bekendheid genoot in verzetskringen.¹²⁰ Intussen hadden Fiat Libertas-medewerkers, die tot dan toe op de achtergrond waren gebleven, de draad weer opgenomen. Mejuffrouw J.M. Folmer trad in het voetspoor van Lind en zette de hulpverlening aan piloten voort. Op 28 april 1944 nam de Sipo-Amsterdam haar in hechtenis. Geruime tijd daarvoor, in 1942, had ze voor Lind vijf piloten gehuisvest. Een notitie met een dergelijke strekking was tussen de stukken aangetroffen, die Lind bij haar arrestatie bij zich had. Zeven maanden na Lind - Folmer had intussen vele piloten kris kras door het land vervoerd - werd ze er alsnog voor opgepakt.¹²¹

Begin juli 1944 moesten eenentwintig medewerkers van Fiat Libertas voor een Duitse rechtbank in Utrecht verschijnen. Elf personen, onder wie N.E. Lind, J.M. Folmer, W. Graafhuis, E. Veterman, J.C. Wannée en A. Gerbrands, kregen de doodstraf. De vonnissen werden niet voltrokken, omdat de bevestiging uit Berlijn te laat arriveerde. De dossiers waren namelijk zoek geraakt. Alle ter dood veroordeelden keerden na de oorlog uit de Nederlandse en Duitse tuchthuizen en gevangenissen terug. Acht personen, onder wie J.J.C. Terwisscha van Scheltinga en ir. G.J. ten Zijthof, kregen gevangenisstraffen variërend van tien jaar tot levenslang. Vijf van hen, onder wie de twee genoemde personen, kwamen in gevangenschap om het leven. Twee aangeklaagden werden vrijgesproken.¹²²

V. Het Midden- en Noordlimburgse netwerk vanaf 1943 tot de fronttijd, najaar 1944

In hoofdstuk III en in paragraaf II.2. is geschetst hoe in de loop van 1941 en 1942 een complex vluchtlijnenstelsel in deze regio's tot stand kwam. Tevens werd vastgesteld dat deze vluchtlijnen niet uitsluitend voor ontsnapte krijgsgevangenen waren bestemd. Teneinde herhaling te voorkomen kan worden volstaan met op te merken dat veel hulpverleners ook andere categorieën vluchtelingen aan de hun bekende schakels in het netwerk overdroegen. In sommige plaatsen werd er echter naar gestreefd om tot een zekere taakverdeling te komen. In Roermond en directe omgeving lukte dat vrij aardig. In dezelfde tijd dat de stroom piloten aanzwol, medio 1943, begon men met de opbouw van de provinciale duikorganisatie. Veel geestelijken en leken, die betrokken waren bij de vluchtelingenhelp, stimuleerden en begeleidden de oprichting van de Limburgse L.O. Bovendien vergrootten de Duitse maatregelen jegens studenten en jonge arbeiders en de daarmee samenhangende instroming van talrijke nieuwe krachten in de duikorganisatie, het maatschappelijk draagvlak van de georganiseerde illegaliteit aanzienlijk. Dank zij de verbreding van het fundament en de ervaringen die menigeen al had opgedaan, kon de hulp aan onderduikers tot in de details worden georganiseerd. Nadat de provinciale duikorganisatie in de tweede helft van 1943 in de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (L.O.) was opgenomen, kwamen veel nieuwe verbindingen in den lande tot stand. Uiteraard

waren zulke aanknopingspunten tevens van belang voor de vluchtelingenhulp. Sedert het midden van 1943 geschiedde deze hulp in Noord- en Midden-Limburg grotendeels onder de overkoepelende leiding van de L.O.

In deze paragraaf wordt Roermond als uitgangspunt genomen. Vanwege haar centrale ligging en de korte afstand tot België was de stad gedurende de eerste oorlogsjaren tot één van de centra voor hulp aan vluchtelingen in de regio uitgegroeid, ook aan geallieerde piloten. Roermond en enkele aangrenzende dorpen op de westelijke Maasoever ontwikkelden zich tot verzamelcentra en als doorgeefluik voor helpers in Zuid-Limburg en België. In aansluiting op een nadere uiteenzetting van de pilotenhulp in en rond Roermond volgt een beschrijving van het netwerk waarlangs de piloten naar het zuiden reisden en van de groepen of organisaties waarmee werd samengewerkt. Tevens zal worden nagegaan in hoeverre de binnen de L.O. nagestreefde taakverdeling ook werkelijk functioneerde.

Na de arrestatie en de dood van Bouman in mei 1943 nam zijn medewerker Van Ass uit de buurtschap De Weerd een belangrijk deel van de vluchtelingenhulp over. De eerste vliegeniers arriveerden niet uitsluitend via het bestaande netwerk. Medewerkers van de groep-Bongaerts haalden ze in diverse plaatsen binnen en buiten de provincie op. Al spoedig kwamen nieuwe verbindingen tot stand, onder meer met Helmond, Breda, Tilburg, Arnhem, Leiden en IJmuiden. Ook traden nieuwe medewerkers op de voorgrond, zoals politiebeambten van het korps in Roermond en personen die zich gaandeweg uit de hulp aan krijgsgevangenen terugtrokken zoals F.W.G.H. Verbruggen en R. Roosjen. Van Ass kon terugvallen op een groeiend aantal doorgangs- en opvanghuizen. Tot medio juni 1943 leverde de grenspassage via Van de Vin in Neeritter geen noemenswaardige problemen op. Nadien raakte Van Ass verstrikt in de infiltraties in de groepen Bongaerts en Luctor et Emergo. Op 6 november 1943 werd hij gearresteerd. Bij de huiszoeking vond de Sipo een notitieboekje waarin Van Ass alle namen van de door hem geholpen piloten en krijgsgevangenen had genoteerd. Waarschijnlijk zijn in de daaropvolgende weken en maanden een aantal ontvluchte krijgsgevangenen opnieuw in hechtenis genomen en naar Duitsland teruggevoerd.¹²³ Over het lot van de piloten bestaat geen zekerheid. Aangenomen mag worden dat vanwege de infiltraties in Nederland, België en Frankrijk

slechts een gering aantal piloten, die deze vluchtroute gebruikten, behouden de thuisbasis in Engeland bereikte.

Na de arrestaties in het Belgisch-Limburgse vluchtelingennetwerk in juni 1943 en de infiltraties in Nederlands Limburg was de pilotenhulp via Van de Vin of eigenlijk via zijn pleegkind, mejuffrouw A.C. Heythuijzen, eind 1943 weer schoorvoetend op gang gekomen. Aangenomen mag worden dat de piloten die in het najaar van 1943 naar Van de Vin werden gebracht, afkomstig waren van helpers van Franstalige krijgsgevangenen. J. Hilven en zijn medewerkster G. Hendriks uit Ophoven hadden in de regio Maaseik nieuwe contacten gevonden in de personen van weduwe H. Janssen-Schroyen, P. Koolen, H.J. Jonkergouw, mejuffrouw A. Phlix en L. Erkens en zijn dochter Anna. De laatste drie brachten de piloten, waarschijnlijk in opdracht van Jonkergouw, per tram naar Luik, vanwaar ze via Tongeren naar Brussel reisden. Op 10 januari 1944 moest G. Hendriks haar werkzaamheden stopzetten. Ze was te Maaseik in gezelschap van twee vluchtelingen aangehouden.¹²⁴ Enkele weken later nam de Sipo-Hasselt de echtgenote van Van de Vin en hun pleegzoon G. Heythuijzen in hechtenis en kwam een einde aan de hulpverlening via dit adres in Neeritter.

Enige tijd werd tevens gebruik gemaakt van een route via Th. Florquin. Hij slaagde erin verbinding te leggen met S. Moors, een broer van de in juni 1943 gearresteerde mevrouw G. Moors. Moors werkte op het kantoor van notaris M. Elens in Stokkem. Door de introductie van procureur H. van Oothenem kreeg de Sipo opnieuw vat op een deel van de Komeet-organisatie in Belgisch Limburg. Op 23 november 1943 werden onder anderen Elens en Moors gearresteerd. Andere medewerkers losten de ontstane problemen echter snel op.¹²⁵ Tot april 1944 bleef de Komeetlijn in gebruik. Nadien werd op instructie van Engeland bij Bastogne in de Ardennen een kamp voor piloten ingericht. Het werd geen succes. Bij de bevrijding bleken de vliegeniers over heel België verspreid te zitten. Vooral in Brussel, Luik en de Ardennen doken toen veel piloten op.¹²⁶

Afgezien van de arrestaties in De Weerd en Neeritter liep de pilotenhulporganisatie in de regio in het najaar van 1943 en begin 1944 geen ernstige schade op. In samenwerking met de duikorganisatie en het hulpverleningsapparaat namen Roosjen en Verbrug-

gen tot eind 1944 de leiding van de pilotenhulp op zich. Daarbij steunden ze op tientallen medewerkers in het noorden en midden van de provincie en op een groot aantal doorgangshuizen in Roermond en directe omgeving.¹²⁷

Verbruggen c.s. beschikten over meer afvoermogelijkheden dan Van Ass c.s. Er bestonden lijnen naar Weert (zie paragraaf VII), Echt (zie paragraaf VIII) en naar Maastricht (zie paragraaf X). Hun voornaamste steunpunt was echter de C.C.D.-ambtenaar J.H. de Vries in Ittervoort. De Vries, die sedert eind 1942 samenwerkte met zijn collega J.S. Mertens uit Thorn, was in 1941 door Van de Vin en J.D.A. van Mierlo, een medewerker bij de Roermondse politie, bij de hulpverlening aan Franstalige krijgsgevangenen betrokken. Rond de jaarwisseling van 1943-1944 bracht Van Mierlo hem de eerste geallieerde piloot. P. van der Vorst uit Kessenich, een in de regio ondergedoken verbindingsman van H. Beunckens, nam de piloot over.¹²⁸ Via Beunckens vond De Vries aansluiting bij niet gearresteerde medewerkers van de groep-Eva, een tak van de organisatie Zéro. Eva-Zéro beschikte in Lanaken over een actieve steungroep, geleid door A. Geraerts. Vanuit Lanaken reisden de piloten via Genk en Hasselt naar Brussel, waar de groep-Eva zich in samenwerking met Komeet over hen ontfermde.¹²⁹ De Roermondse hulpverleners en passeur De Vries droegen tussen december 1943 en april 1944 enkele tientallen geallieerde vliegeniers aan hun Belgische collega's over.¹³⁰

Zoals gezegd konden Verbruggen en Roosjen steunen op de duikorganisatie en een aantal Roermondse doorgangshuizen. De bakkersfamilie Loven-Everts bood dertien piloten tijdelijk onderdak. Mevrouw A.M.J.H. Teuwen-Boonen huisvestte er tussen de tien en twintig. Ze waren hoofdzakelijk afkomstig van de familie Simmelink, mejuffrouw Folmer en helpers uit Eindhoven. Een groep L.O.-ers rond pater L.A. Bleijs, waartoe onder meer pater F.M.J. Helwegen, kapelaan A. Sars, mejuffrouw J.S. Huskens, A. Reulen en J.P.H. Frencken behoorden, bracht deze en andere verbindingen tot stand. Voorts namen zij deel aan het vervoer en zorgden in samenwerking met fotograaf A.C.M. van Binsbergen en drukker M.H. Pollaert voor de benodigde valse papieren en pasfoto's.¹³¹ Reulen en Frencken waren in 1943 door de Roermondse politierechercheur M.H. Schmitz bij mevrouw Teuwen geïntroduceerd. De twee werkten zowel in opdracht van pater Bleijs als Schmitz. Andere politiemannen van het korps Roermond brachten de L.O.-

ers in contact met een team van helpers in Eindhoven, geleid door politierechercheur H. Aarts en M.G. van Bruggen. Aarts gebruikte zijn functie om piloten, die hij onder meer van Van der Born uit Amersfoort kreeg, naar Limburg te vervoeren. Naderhand vonden Aarts c.s. twee afvoerlijnen in Noord-Brabant, zodat ook enige vliegeniers vanuit Roermond naar Eindhoven konden vertrekken.¹³²

De ene route liep via de marechaussee F. van Riel naar Maarheeze-Budel, de andere via Oisterwijk naar mevrouw Pulskens. Al tijdens de eerste transporten naar Tilburg liep het fout. Ofschoon nimmer kon worden aangetoond dat er verraad in het spel was, rolden de Duitsers deze Brabantse groep op 9 juli 1944 onder verdachte omstandigheden op. Vijf piloten vielen in Duitse handen. Drie van hen werden in de woning van Pulskens doodgeschoten. Mevrouw Pulskens verdween naar het kamp Ravensbrück. Daar nam ze in februari 1945 de plaats in van een moeder van tien kinderen die vergast dreigde te worden. Zeker tien medewerkers van de Brabantse vluchtlijn werden op 30 juli 1944 ingesloten in Vught. Op 9 augustus werden enkele medewerkers uit Oisterwijk en Van Bruggen en Aarts doodgeschoten. De overigen kwamen in Duitse kampen terecht.¹³³

Verbijstering maakte zich meester van de Roermondse L.O.-ers toen men van de gebeurtenissen in Noord-Brabant vernam. Sommigen waren er ten stelligste van overtuigd dat rechercheur M. Schmitz verraad had gepleegd. Die gevolgtrekking lag tot op zekere hoogte voor de hand. In financiële aangelegenheden had hij zich al eerder als minder betrouwbaar doen kennen. Bovendien was hij herhaaldelijk in gezelschap van onbetrouwbaar te boek staande personen gesignaleerd. De meeste argwaan was echter gewekt doordat verscheidene illegale werkers die met Schmitz te maken hadden gehad, zoals de districtsleider van de L.O.-Roermond, J. Delsing, en Reulen en Frencken met korte tussenpozen, respectievelijk op 27 april en 22 mei 1944, door de Sipo waren gearresteerd. Schmitz dook op 6 mei in Oisterwijk onder en sloot zich daar bij de plaatselijke illegaliteit aan. Twee maanden later sloeg de Sipo in Oisterwijk toe. Dat kon geen toeval meer zijn, concludeerde men in Roermond. Enkele L.O.-ers stelden een onderzoek in waaruit naar voren kwam dat de politierechercheur gedurende de Eerste Wereldoorlog voor de Duitsers in België had gespioneerd. Een waterdicht bewijs voor de vermeende dubbelrol werd evenwel niet gevonden, ook niet na de oorlog. Schmitz had de schijn tegen

zich, maar zolang er niets onomstotelijk vaststond ging hij uiteraard vrijuit. Het naoorlogs onderzoek bevestigde nogmaals de verdenkingen, maar werd halverwege stop gezet zodat de zaak nimmer tot op de bodem werd uitgezocht.¹³⁴

De route over Eindhoven was door de Roermondse slechts één keer benut. De gebeurtenissen van 9 juli hadden daarom geen gevolgen voor de helpers in Roermond. Men kon meteen terugval- len op beproefde wegen. Meestal waren wel één of meer lijnen open: ofwel de weg over Grathem naar Neeritter-Ittervoort (1943-1944) of van Roosteren naar Maaseik (1943 en 1944) dan wel die via Maastricht (1944). Voor mevrouw Teuwen-Boonen hadden de gebeurtenissen in juli 1944 evenmin nadelige consequenties. Zij verbleef medio juni om andere redenen korte tijd in arrest. Sinds- dien maakten de pilotenhelpers geen gebruik meer van haar wo- ning.¹³⁵

Naast de medewerking van L.O.-zijde en het daaraan gekoppeld hulpapparaat voor vluchtelingen was de bijdrage van enkele Roer- mondse politiebeambten van belang. J.D.A. van Mierlo, een bij de politie gedetacheerde gemeenteambtenaar, G. Verlinden, G.H.J. Munten, W.B. Heiligers en Th.J. Bots traden in het voetspoor van Bouman c.s. en legden in samenwerking met de L.O.-districtslei- ding nieuwe verbindingen, onder andere met de eerder genoemde pilotenhelpers in Eindhoven. Voor het vervoer van de piloten gebruikten Heiligers, Munten en Van Mierlo - Verlinden en Bots waren daar niet bij betrokken - politieauto's en een politiemotor. Aan brandstof kwamen ze door benzine uit een Duitse legeropslag- plaats te ontvreemden en gefingeerde ritten op te geven. De in Noord- en Midden-Limburg en Eindhoven opgehaalde piloten werden overgedragen aan de groep rond Bleijs, Van Ass of aan belastingambtenaar F. van Kemenade. Laatstgenoemde werkte hoofdzakelijk samen met Van Mierlo. De enigszins avontuurlijk aangelegde Van Mierlo verbleef medio 1943 enige tijd in Duitse gevangenschap, maar slaagde erin te ontsnappen. Het leeuwedeel van de werkzaamheden verrichtten Heiligers en Munten. Zij vervoerden tussen eind 1942 en eind 1943 tientallen vliegeniers. Als gevolg van de bekentenissen van één of meer medewerkers van de groep-Bongaerts werden Bots, Heiligers en Munten op dinsdag 29 februari 1944 door de Sipo-beambten Nitsch en W. Meyer in hechtenis genomen. Inspecteur Bots overleed kort na zijn vrijlating

op 5 mei 1944. Heiligers en Munten kwamen bij gebrek aan bewijs op 1 april 1944 weer vrij. Zij doken op advies van pater Bleijs op 28 april buiten Roermond onder.¹³⁶

Toen in oktober 1944 op de oostelijke Maasoever de fronttijd aanbrak, was er voor de meeste piloten geen doorkomen meer aan. Sommigen hielden het er niet uit en trachtten toch de Maas over te steken. Toen begin februari 1945 de bevolking van Swalmen op bevel van de Duitsers moest evacueren, trachtte een Canadese piloot op eigen gelegenheid de Roer bij Roermond over te steken. Dat mislukte. Hij werd aangehouden en overgedragen aan Sipo-leden in de Duitse grensstreek. De vliegenier sloeg door en verklaarde dat hij door J.W.H. Frantzen was geholpen en enige tijd ten huize van slager L.J.H. Kluitmans had doorgebracht. Op 8 februari 1945 nam de Sipo Kluitmans en de echtgenote van Frantzen, mevrouw N. Frantzen-Heymans, gevangen. Ze werden voor verhoor overgebracht naar het Duitse grensplaatsje Brüggem. Kluitmans kwam met een groep van vijf arrestanten uit Steyl en Tegelen in de gevangenis van Mönchen-Gladbach terecht. De vijf, onder wie pastoor P.P. Windhausen en assistent-kapelaan P.N.A. Peters, waren in de torenkamer van de kerk in Steyl ondergedoken en naderhand naar de kelder verhuisd. Daar luisterden ze naar de B.B.C.-uitzendingen, die ze uittypten teneinde ook anderen van de ontwikkelingen aan de fronten op de hoogte te stellen. De komst van een Duitse wachtpost, die zich in de torenkamer nestelde, gooide roet in het eten. Hun activiteiten kwamen aan het licht. Het vijftal belandde uiteindelijk in Düsseldorf. Alvorens op transport te worden gesteld naar Buchenwald werden Kluitmans en de Roermondse geestelijken kapelaan A.J.A. Sars en dominee H.Ch.J. Hoogendijk aan deze groep toegevoegd. Op twee na kwamen ze allemaal om het leven: Windhausen stierf op 28 maart in Buchenwald, Peters op 6 april en Hoogendijk op 10 april. Kluitmans overleed in april in Dachau, Sars op 23 april in Passau en H.J.A. Hovens uit Tegelen bezweek op 10 april 1947 aan de in Buchenwald geleden ontberingen. Mevrouw Frantzen werd eind februari met een groep vrouwelijke gevangenen op transport gesteld naar Ahaus. Met enkele meisjes ontvluchtte ze de gevangenis na een bombardement. Eind maart kwam ze in Enschede terecht vanwaar ze via Duitsland naar het inmiddels bevrijde Swalmen terugkeerde.¹³⁷

Haelen, op de westelijke Maasoever, was een tweede belangrijk knooppunt. De piloten die daar arriveerden waren afkomstig van E. van Wegberg uit Heythuysen, J. Maassen uit Roggel, H.G. Geerdink uit Leveroy, W.L. Houwen c.s. uit Helden, de familie van Enckevort uit Sevenum en de familie Simmelink uit Nunhem (het gezin verhuisde in 1943 van Roermond naar Nunhem). Voorts arriveerden piloten via de bestaande vluchtlijnen voor krijgsgevangenen in deze regio.¹³⁸ Tot vaste pleisterplaatsen ontwikkelden zich de “Spikkerhoeve” van de familie Vossen en het nabijgelegen landgoed “De Bedelaar” van mevrouw M. Hooijer-Dubois. Er werd nauw samengewerkt met de helpers in Roermond. De vliegeniers werden, afhankelijk van welke afvoerlijnen openstonden, afwisselend van Roermond naar Haelen en van Haelen naar Roermond gebracht. De coördinatie geschiedde door G.H. Roumen, politiemann P.J. van Hegelsom en H.G. Geerdink.

Op “De Bedelaar” verbleven vanaf november 1943 in totaal tenminste zesenvestig piloten. Over de komst van de eerste schreef mevrouw Hooijer op 30 november in haar dagboek: “Net na ’t eten, we waren aan ’t afwasschen, viel er ’n bommenwerper juist achter De Bedelaar. Met parachutes waren de piloten eruit gesprongen. De wind was naar de kant van Haelen. Wij er direct heen, maar we mochten er niet dichtbij komen. Het was één geknetter, een kogel vloog nog over ons heen. Overal liepen groepjes naar piloten te zoeken, om ze te helpen ontsnappen. We hadden telkens verlangd met piloten in aanraking te komen en was dit het eerste wat we meemaakten. Naar huis komend zag ik mijn zoon met iemand praten en later bleek deze een van de piloten gebracht te hebben. Hij werd in de schuilkelder gestopt. Het was een jongmensch uit Philadelphia, 20 jaar oud, hij was “gunner”. ’s Avonds werden er nog twee gebracht, de eerste kon direct vertrekken, maar de anderen moesten blijven tot de volgende avond. Ze sliepen in den toren en waren overdag in de schuilkelder. Een (Elmer J. Gilcrease, auteur) was uit Sour Lake (South Lake, auteur) Texas en de ander uit Chicago, een typisch joodje. Schitterend zijn de pilotenpakken. Warm jaeger-ondergoed met lange mouwen. Dan een lichtblauwe wollen overall met flanel gevoerd en helemaal met elektrische draad doortrokken, zoodat ze electrisch verhit werden. Twee paar schoenen, de 2e een paar ruime overschoenen met schapevacht gevoerd. Ook de handschoenen en muts waren met schapevacht gevoerd. In gewone tijd, wanneer er geen razzia’s zijn,

zijn de piloten in 2 x 24 uur weer in Engeland. Van hier gaan ze naar België en in Frankrijk worden ze door een vliegtuig opgepikt. Nu was de grens wat beter bewaakt en ging het niet zo gemakkelijk. De weg ging naar Maastricht. Met de jood was het moeilijker, hij kon niet met de trein mee. Hij zei wel "I'am a jew but I don't say it", ik dacht, je hoeft 't niet te zeggen. Toen de piloten weg waren werd er door de organisatie gevraagd of ze van de toren gebruik mochten maken voor eventuele piloten of Franse krijgsgevangenen die ontsnapt waren. Dat heb ik toegezegd."

¹³⁹

Vanaf maart 1944 steeg het aantal piloten dat tijdelijk onderdak vond op "De Bedelaar" en de "Spikkerhoeve" aanzienlijk. Dat hing waarschijnlijk samen met een blokkade op de vluchtlijn(en) via welke de helpers in oostelijk Noord-Brabant (Deurne-Asten) tot dan toe hadden gewerkt. De meesten werden afgehaald door H. Geerdink en de vaste begeleiders van Franstalige krijgsgevangenen. Mevrouw Hooijer verzocht Geerdink begin juli een groep van negen vliegeniers en krijgsgevangenen op te halen. Ze waren kort tevoren langs verschillende kanalen in Haalen beland. Aangezien "De Bedelaar" op hetzelfde tijdstip meer vluchtelingen huisvestte en er kort tevoren een gedeelte van de knokploeg uit Helden was neergestreden, dreigde de situatie uit de hand te lopen. Mevrouw Hooijer zag in juli en augustus helaas geen kans haar dagboek bij te houden. Dat het enerverende en drukke maanden waren bleek uit haar notitie van 5 september toen ze de draad weer opnam: "Er is lang niet meer in dit boek geschreven en toch is er veel gebeurd, dingen die ik hier niet in kan schrijven. De piloten zijn blijven komen, een dag zelfs 18 stuks, zodat ik in twee groepen moest koken. Tot er plotseling gevaar dreigde; onderduikers van de toren hadden hun meisje op bezoek gehad en een ervan was door de "Sicherheidsdienst" gepakt. Ik heb een week in de appelkelder geslapen, zodat ik nu ook weet wat het is op stroo slapen met de kleren aan".¹⁴⁰

De groep van negen vluchtelingen werd op de avond van 2 juli omstreeks 22.00 uur door Geerdink opgehaald. Een eerdere poging door H. Bouten, H. Evers en enkele andere begeleiders om ze weg te brengen was mislukt. Ze waren op een patrouille gestuit en naar "De Bedelaar" teruggekeerd. Met horlogemaker J. Maassen uit Roggel begeleidde Geerdink de groep door de duisternis naar de Belgische grens. Hij volgde de gebruikelijke route. Ten zuiden van

het landgoed lag de spoorwegverbinding Eindhoven-Roermond. Eerst volgden zij de rails een eindweegs in westelijke richting tot Kelpen, daarna bogen ze van de spoorlijn af en liepen over landweggetjes pal naar het zuiden. Zo had hij het steeds gedaan, maar die avond liep het anders. Ter hoogte van Baexem stootten ze op een Duitse patrouille, bijgestaan door een in Baexem gelegerde groep landwachters. De piloten en hun helpers stoven een korenveld in naast de spoorberm. Het duurde enige tijd voordat Geerdink en Maassen de groep weer compleet hadden. Pas tegen de ochtend bereikte men Kelpen, te laat om de tocht naar de grens voort te zetten. Geerdink besloot de hulp in te roepen van P.L. Hendrixx. Die wist raad. De piloten konden tijdelijk terecht in twee kippenhokken die hij van A. Mooren had gehoord. Laatstgenoemde had er geen bezwaar tegen en zorgde voor voedsel. Dekens kreeg men via F. Verbruggen van het sanatorium "Hornerheide" dat niet ver van "De Bedelaar" lag. Zo ontstond per toeval een pilotenkamp in de bossen bij Kelpen dat tot het aanbreken van de fronttijd in oktober in gebruik bleef. In totaal vonden er ruim dertig piloten tijdelijk onderdak. Zij waren vrijwel allemaal afkomstig uit het Peelgebied en van "De Bedelaar". Het laatste stuk van het traject over Nederlands grondgebied vanaf het pilotenkamp werd te voet afgelegd of met de auto van de firma Geraats uit Kelpen. P. Hendrixx en H. Geraats namen deze taak op zich.¹⁴¹

De negen die als eersten van het kamp gebruik maakten werden in de nacht van 5 op 6 juli overgedragen aan H. Craeghs uit Molenbeersel die ze onderbracht bij de broers H., G. en J. Vaneygen. De helpers in Molenbeersel, onder wie J. Meulen, J. Keyers en J.H. Voortmans, maakten deel uit van een organisatie in Belgisch Limburg waartoe ook H.J. Jonkergouw en mejuffrouw A. Phlix uit Maaseik behoorden. Geerdink had al eerder met Jonkergouw samengewerkt en wist dat deze een centrale rol vervulde op een vluchtlijn naar Luik. Het was een deugdelijke route die tot de bevrijding van Luik op 8 september 1944 intact bleef (zie hoofdstuk III, paragraaf III.3.4.). Eerder, eind 1943, was ook enige tijd gebruik gemaakt van een route over Ell-Hamont-Overpelt-Antwerpen naar Brussel (zie paragraaf VII).¹⁴²

Eind augustus 1944 ontstonden er problemen aan de Nederlands-Belgische grens. Door de snelle opmars van de geallieerden stagneerde de afvoer. Er bevonden zich op dat moment nog ongeveer tien piloten in de kippenhokken van Mooren. Vier van hen konden

alsnog met veel moeite geholpen worden. Bij de nadering van het front, medio oktober, zaten er nog steeds zes vliegeniers in de Kelpense bossen. Omdat de opmars vastliep aan het kanaal Wessem-Nederweert achtte Geerdink het raadzaam de zes onder te brengen op de boerderij van M.H.J.A. Ophey te Leveroy waar ze tot de bevrijding op 14 november 1944 verbleven.¹⁴³

Het vaste team rond mevrouw Hooijer maakte gebruik van het doorgangshuis van J.H. Hohenwald in Kelpen. Diens verbindingsman in België, J. Aandekerck uit Molenbeersel, werkte samen met Jonkergouw, zodat de afvoerlijnen van Geerdink en Hohenwald in Molenbeersel samenvielen. In Nederland waren ze echter strikt gescheiden (zie hoofdstuk III, paragraaf III.3.4.).

De familie Vossen van de “Spikkerhoeve” raakte op vrijwel identieke wijze als mevrouw Hooijer bij de hulp betrokken. Door de Duitse maatregelen van begin 1943 jegens studenten, voormalige militairen en jonge arbeidskrachten kwamen de drie oudste zonen van de weduwe A.H. Vossen-Salimans in moeilijkheden. Met andere jongeren uit het dorp doken ze onder. Weldra deed de duikorganisatie een beroep op de familie Vossen. Evenals “De Bedelaar” groeide de “Spikkerhoeve” in de loop van 1943 uit tot een opvangcentrum voor onderduikers, Franstalige krijgsgevangenen en geallieerde vliegeniers.

Na de arrestatie van de leider van de knokploeg uit Helden W.L. Houwen, op 23 april 1944, had de Heldense K.P. onderdak gevonden op de “Spikkerhoeve” en “De Bedelaar”. In overleg met nieuwe knokploegjes, die in de zomer van 1944 als paddestoelen uit de grond schoten en waarvan diverse leden regelmatig in Haelen verbleven, werden allerlei acties beraamd. Sommige K.P.-ers gingen deelnemen aan het vervoer van de vluchtelingen vanaf “De Bedelaar” en de “Spikkerhoeve”. Door het naderbij komen van de geallieerden, de Duitse troepenconcentraties op de westelijke Maasoever en de opvallende activiteit van de knokploegen in de regio, vond in de herfst de ene na de andere razzia plaats. Tijdens de eerste grootscheepse razzia op dinsdag 26 september bezocht een groep militairen de “Spikkerhoeve”. Het gezin moest de woning verlaten en werd gedwongen zich met het gezicht tegen de muur van de boerderij op te stellen. Er lagen negen K.P.-ers op de hooizolder, doch geen van de gezinsleden gaf een kik. Na geroofd te hebben wat van hun gading was dropen de overvallers af. Ook

de K.P.-ers vertrokken. De Duitse aandacht bleef echter gevestigd op de geïsoleerd in de bossen gelegen hoeve. Men vermoedde dat het een broeiest van verzet was. Begin oktober volgden nieuwe razzia's. Na de overval op zondag 8 oktober werden drie broers Vossen op transport gesteld en bij de laatste overval, de volgende dag, werd de 20-jarige P.H. Vossen op de vlucht doodgeschoten.¹⁴⁴ Op dat tijdstip waren er geen piloten meer in Haelen. De laatste waren in augustus vertrokken. Bij mevrouw Hooijer waren inmiddels Duitse militairen ingekwartierd.

In samenhang met Luctor et Emergo/Fiat Libertas en het door-gangshuis van mevrouw Teuwen-Boonen werd ze al genoemd, de pilotenleverancier aan Limburg bij uitstek, mejuffrouw J.M. Folmer. Toen een groot deel van Fiat Libertas in het najaar van 1943 was opgerold, zette Folmer de pilotenhulp voort en breidde die zelfs aanzienlijk uit. Wat door Luctor et Emergo was begonnen en opgebouwd, berustte sinds eind 1943 in feite bij de L.O.: de organisatie met vertakkingen tot in alle uithoeken van het land en derhalve het meest geschikt om gestrande vliegeniers zo snel en doelmatig mogelijk te helpen. Folmer moest er vroeg of laat wel mee in aanraking komen.

Dank zij deze verbindingen kwam zij in contact met de voorman van de Limburgse duikorganisatie, J.J. Hendriks uit Venlo, en door hem en pater Bleijs met helpers in Roermond (Roosjen, Verbruggen en Teuwen-Boonen), Echt (Tummers) en Maastricht (groep-Vrij). Voordien was ze in opdracht van Kloeg wel eens naar Limburg gereisd en beschikte ze er over enige aanknopingspunten, maar de drukke werkzaamheden begonnen pas in de tweede helft van 1943. Ze ondervond steun van medewerkers van Fiat Libertas die de dans ontsprongen waren zoals Van der Born, haar vader in Zeist, J.A. Meewis, werkzaam bij de dactyloscopische dienst van de Amsterdamse politie, de Amsterdamse L.O.-leiding en een groep pilotenhelpers in Meppel, die deel uitmaakte van de L.O.-K.P.-Drente. Het contact tussen Folmer en de groep in Drente was in het najaar van 1943 door Meewis en ds. W.N. van Nooten uit Meppel tot stand gebracht. Het bleek een hele opluchting voor de Drentse hulpverleners. Eind maart 1943 was de eerste vliegenier opgespoord. Men had toen meteen een beroep gedaan op P.J. van den Hurk, een C.C.D.-ambtenaar uit Meppel die goed Engels sprak. De helpers beschikten echter niet over een vluchtroute, zodat de

Canadees tot 21 juni moest wachten. Toen kon hij via een verbinding met Hilvarenbeek vertrekken. Het bleek een slecht lopende lijn. In augustus 1943 sloeg de Sipo in Meppel toe. Een groot deel van de plaatselijke ondergrondse werd opgerold.

Van den Hurk en Van Nooten zagen zich geconfronteerd met een groeiend aantal gestrande piloten. Na enig speurwerk vond Van den Hurk een lijn over Baarle-Nassau, waar de marechaussee C. Smit vluchtelingen over de grens hielp. Toen Folmer aan het vervoer ging deelnemen verliep de afvoer soepeler. Een aanzienlijk deel van de ongeveer honderd piloten die in de drie noordelijke provincies en de Noordoostpolder door de illegaliteit waren opgevangen en doorgegeven aan Van den Hurk, werd door haar naar Limburg gebracht.¹⁴⁵ Van den Hurk, een van de weinigen die door Folmer werd ingewijd, nam zelf eveneens deel aan het vervoer en bracht van tijd tot tijd vliegeniers naar Maastricht en naderhand naar Roermond. Hij en Meewis zorgden voor valse papieren. Folmer controleerde de vliegeniers vooraf aan de hand van een vragenlijst van Lind. Het nut van deze werkwijze bleek eens te meer toen twee infiltranten door de mand vielen. Zij werden na hun ontmaskering aan de Drentse K.P. overgedragen.

Vanwege de kleinere pakkans reisde Folmer doorgaans in boemeltreinen zuidwaarts. Het ging steeds goed. Ze had een treinabonnement en reisde als gaarkeukeninspectrice door het hele land. Doordat ze zo veel met de trein onderweg was namen sommige spoorwegbeambten voetstoots aan dat ze illegaal werk deed. Zij waarschuwden als er controle was. De ruim honderd piloten die ze begeleidde, moesten voorwenden dat ze doofstom waren of “ja” zeggen als één vinger werd opgestoken en “nee” zeggen als er twee werden opgeheven. Ze reisden in een andere coupé en volgden haar op veilige afstand naar de Limburgse opvangcentra. Als alle wegen waren geblokkeerd reisde Folmer ook wel rechtstreeks naar Brussel. Daar had ze verbinding met D. Verloop uit Zeist die voor de Dutch-Paris-lijn werkte en haar introduceerde bij A. Escriner en Ch. Hoste, die deel uitmaakten van de samenwerkende escape-organisaties Eva en Komeet.¹⁴⁶

Eén van Folmers vaste afleveradressen was Goltziusstraat 41 in Venlo, de woning van H.W.J. Jacobs. Hier zat de provinciale L.O.-leider J.J. Hendriks sedert augustus 1943 ondergedoken. Zij bracht er in totaal achttien Amerikaanse en twee Britse vliegeniers.¹⁴⁷ Ofschoon Hendriks zijn collega's in de duikorganisatie herhaalde-

lijk op het hart drukte de verschillende werkzaamheden gescheiden te houden, hield hij zich zelf evenmin aan dit devies. Hij nam de vliegeniers van Folmer over of haalde ze in de Peel op en bracht ze naar Roermond (Roosjen, Verbruggen, Teuwen-Boonen) of naar Maastricht (groep-Vrij). Zowel de Venlose O.D. als de L.O. waren bij de hulp aan en het vervoer van piloten betrokken. De afvoerlijnen waren overigens vrijwel dezelfde.¹⁴⁸

Eind april 1944 werd Folmer plotseling gearresteerd. De Sipo had haar moeder enige tijd geschaduwd teneinde haar verblijfplaats te achterhalen. Na haar arrestatie nam haar vader het werk enkele weken over en bracht piloten van Meppel naar Maastricht. Van den Hurk deed hetzelfde. Toen de lijn over Maastricht in mei geblokkeerd raakte, bracht hij de vliegeniers naar Roermond. Tegen september 1944 viel ook die route weg. De geallieerden waren de Nederlandse grens tot op enkele kilometers genaderd. De nog in Drente aanwezige piloten werden in afwachting van de bevrijding ondergebracht in de bossen bij Diever. Dat lekte uit met als gevolg dat Van den Hurk en een van de verzorgsters, M. Nip, werden gearresteerd. Beide werden opgesloten in het politiebureau van Meppel, waar ze met andere verzetsstrijders op 24 december 1944 door een Drentse knokploeg onder leiding van K. Gunnink werden bevrijd.¹⁴⁹

De medewerkers in Amsterdam kwamen na Folmers arrestatie in moeilijkheden. Door bemiddeling van tussenpersonen slaagde H.L. van Cleeff er nog in april in een verbinding met H.J.P. Otten in het Noordbrabantse Erp tot stand te brengen. Otten had al een aanzienlijke staat van dienst op het terrein van hulp aan piloten en richtte zich voor de afvoer onder meer op Sevenum. Tot zijn arrestatie op 25 juli 1944 bracht Van Cleeff hem enkele tientallen piloten. Nadien werd het contact met Amsterdam niet meer hersteld.¹⁵⁰ Waarschijnlijk vertrokken enkele piloten die Otten van Van Cleeff kreeg via de Noordlimburgse kanalen ("De Bedelaar"?) naar België. De overigen repatrieerden via West-Brabant.

W.L. Houwen uit Helden was sedert augustus 1939 verbonden aan het plaatselijk distributiekantoor, dat in het najaar uitgroeide tot kringkantoor. Enkele maanden later, in januari 1940, werd hij met de reorganisatie en de leiding van de Luchtbeschermingsdienst (L.B.D.) in zijn woonplaats belast. De Heldense L.B.D. telde 300 manschappen.¹⁵¹ Met twee door de L.B.D. gevorderde auto's kon hij een deel van de werkzaamheden van Bouman c.s. voor het

noorden van de provincie en oostelijk Noord-Brabant overnemen. Burgemeester F.P.M. van Cann wist dat en sanctioneerde het. Door de L.O. en het netwerk voor vluchtelingen hulp kreeg Houwen de noodzakelijke verbindingen. In Helden zelf steunde hij onder meer op de marechausees A.J.A. van der Mullen, J.J. Grijsbach en G.W.H. van Amerongen, onderwijzer M.H.W. Crijns, broer en zuster B. en M. Martens en mejuffrouw A.G. Verlaak. De pilotenhelpers maakten allemaal deel uit van de plaatselijke L.O. en K.P.¹⁵²

Houwen had al een aantal krijgsgevangenen naar Roermond en zuidelijker gelegen plaatsen gebracht toen, na een tip van een boer, in augustus 1943 drie piloten in een bos werden aangetroffen. Crijns, die Engels sprak, werd erbij gehaald. Men besloot contact op te nemen met R. Roosjen in Roermond. Een gouden greep, want de volgende dag al konden de drie naar Roermond vertrekken. Voortaan bracht Houwen de piloten naar Van Ass, Verbruggen en Roosjen in Roermond of kapelaan Janssen in Horn. Een enkele keer deed hij een beroep op Brummans in Weert en in de winter van 1943-1944 op J. Vrij in Maastricht, J.M. Peters in Roosteren en mevrouw Hooijer in Haelen. Mogelijk gaf hij ook een piloot door aan de organisatie van H. de Kort in Weert (zie paragraaf VII). Met de auto van de L.B.D., voorzien van een bordje "politie", reed hij kris kras door Noord-Limburg en het aangrenzende oostelijk Noord-Brabant. De vliegeniers in Limburg haalde hij op bij de families Ex en Jacobs en het café van J. Cornet in Venlo, de broers P.G. en J. Vermeeren in Sevenum (die piloten ontvingen van H.J.P. Otten uit Erp) en de familie Poels op de "Zwarte Plak" in Horst-America. Verder werkte hij samen met A.L.J. Mooren die in de streek Vierlingsbeek, Oploo en Maashees actief was en de arts J.H. Weegels in Meijel. In de Oostbrabantse regio Asten, Deurne, Bakel, Sterksel, Heeze, Griendtsveen onder-vond hij steun van F.A.F. de Bruijn, die onder anderen samenwerkte met P. Hoefnagels, M. van den Eijnden en J.A.M. van Doorn. Houwen en zijn naaste medewerkers hielpen tot eind april 1944 circa tachtig geallieerde vliegeniers. Na de arrestatie van Houwen op 23 april 1944 raakte de Heldense K.P. op drift. De meeste K.P.-ers kwamen in Haelen terecht. Crijns niet, hij dook onder in Beuningen.¹⁵³

Zoals gezegd kreeg Houwen vliegeniers van A.L.J. Mooren uit Vierlingsbeek. Mooren werkte op zijn beurt samen met H.Th.

Schelbergen en P.J.F. van Mil uit Bergen, de echtgenote van de burgemeester van Bergen, mevrouw S. Douven-Packbier, en de familie Krebbers uit Well. Wachtmeester R. van de Poll uit Griendtsveen bracht piloten van Mooren c.s., trouwens ook die hij van kapelaan P.R.E.J. Miedema uit Gennep kreeg, naar de buurtschap de “Zwarte Plak”. Mooren beschikte bovendien over contacten in L.O.-kring. Mogelijk bracht hij ook piloten naar Venlo. Nadat hij twee inzittenden van een op 22 februari 1944 bij Afferden neergehaald toestel had geholpen, kwamen de Duitsers hem op het spoor. Op 25 februari bracht de Sipo een bezoek aan de ouderlijke woning en nam in plaats van Antoon zijn moeder en twee zusters in hechtenis. Zij verbleven drie dagen in Vught alvorens ze weer op vrije voeten kwamen. Mooren zelf dook onder bij de familie Dael in Venlo. Daar werd hij op 12 mei 1944 bij toeval alsnog gearresteerd. Een poging om hem uit de gevangenis van Venlo te bevrijden mislukte. Uiteindelijk belandde de pilotenhelper in het kamp Mauthausen, waar hij op 5 maart 1945 overleed.¹⁵⁴ Over de rol van P.J. Weijs uit Siebengewald is, voorzover het de hulp aan piloten betreft, niet veel bekend. Volgens de burgemeester van Gennep, J.P.D. van Banning, hielp Weijs achttien geallieerde piloten uit Duitsland ontsnappen door ze in de kofferruimte van zijn auto te verstoppert.¹⁵⁵ Over controle aan de grens hoefde hij zich geen zorgen te maken. Weijs had veel connecties onder plaatselijke Duitse douaniers en in de grensstreek, zelfs in kringen van de Gestapo.¹⁵⁶ Nog in januari 1945 zette hij een Amerikaanse vliegenier over de Maas naar bevrijd gebied.¹⁵⁷ Aangezien Weijs bekend was in kringen van L.O. en O.D. mag worden verondersteld dat medewerkers van deze organisaties zich over zijn vliegeniers ontfermden.

Bij de afsluiting van deze paragraaf willen we nog enige opmerkingen maken over de grensovergang via de grotendeels op Belgisch grondgebied gelegen Trappistenabdij De Achelse Kluis onder Borkel en Schaft ten zuiden van Valkenswaard. Het complex omvatte 235 hectaren waarvan 125 hectaren, inclusief de gebouwen, in België lagen. De abdij ontwikkelde zich al in een vroeg stadium tot een doorlaatpost voor Franstalige krijgsgevangenen. De vluchtelingen bereikten de landerijen via een op Nederlands grondgebied gelegen tuinpoort. Aan Belgische zijde verlieten ze het terrein weer. In de loop van 1942 volgden de eerste piloten en

andere vluchtelingen. Een vooraanstaande rol speelden pater Nivardus (I.S. Pas; schuilnaam oom Faan) en de Belg A.H.G. van Driel uit Leende, die als timmerman aan het klooster was verbonden. Zij, mogelijk ook anderen - er waren verder geen kloosterlingen bij betrokken - gidsten de vluchtelingen over de grens in de richting van Hamont, waar zij goed bekend waren. Van Driel kwam er oorspronkelijk vandaan. De helpers daar stonden in verbinding met Komeet in Brussel. Verschillende groepen kregen in de loop van 1941 en 1942 verbinding met het klooster, óók Limburgse. Van lange duur was dat niet. De Sipo kreeg lucht van de veel gebruikte overgang. In de winter van 1942-1943 werd de abdij verbeurd verklaard en op 14 januari 1943 moesten de monniken De Achelse Kluis ontruimen. De oudere kloosterlingen evacueerden naar de Trappistenabdij in Tegelen. Ook pater Nivardus kwam daar terecht en zette zijn illegale activiteiten - hulp aan onderduikers en geallieerde vluchtelingen - voort in samenwerking met onder anderen pater L.A. Bleijs. Pas hield zich afzijdig van het georganiseerd verzet en beperkte zich tot de connecties - tot in Duitsland toe - die hij eerder vanuit De Achelse Kluis had opgebouwd. Hij beschikte er nog steeds over zijn steunpilaar A. van Driel, die in Leende was blijven wonen. In samenwerking met hem en een medewerker van de Belastinggroep Maastricht, P.W.A. Landman, zette de pater de hulp aan vluchtelingen nog geruime tijd voort. In maart 1944 kreeg Van Driel huiszoeking, maar dat leverde niets op. Omstreeks dezelfde tijd werd Pas gearresteerd en naar eigen zeggen ter dood veroordeeld. Hij slaagde erin te ontsnappen.¹⁵⁸

VI. Horst en de Brabants-Limburgse Peelstreek

Het zou logisch zijn geweest deze paragraaf bij de voorgaande onder te brengen ware het niet dat de hiervoor besproken pilotenhulp overwegend geïntegreerd was in de Limburgse L.O. en K.P. Dat was niet of in veel mindere mate het geval met de hulpverleningscentra Veulen bij Venray, de Zwarte Plak bij Horst en oostelijk Brabant (Deurne, Bakel, Asten en Erp). Medewerkers van de L.O. en de O.D. in Horst, Sevenum en Grubbenvorst maakten doorgaans gebruik van de bestaande wegen over Haelen-Horn-Neeritter en Budel-De Achelse Kluis voor de afvoer van de eerste

piloten. Leden van de groep-Bongaerts haalden in deze plaatsen van tijd tot tijd piloten en Franstalige krijgsgevangenen op.¹⁵⁹

Vanwege de stagnatie op de lijnen over Neeritter en De Achelse Kluis en door infiltratie in Horst door A. Damen verschoof het accent in de tweede helft van 1943 geleidelijk naar Venray en de buurtschap de Zwarte Plak.

De 26-jarige scheepswerktuigkundige A. Damen was op 22 januari 1941 bij Madagascar in Duitse handen gevallen nadat het schip waarop hij voer door een vijandige oorlogsbodem tot zinken was gebracht. Een jaar later trad Damen in dienst van de afdeling contra-spionage van de Abwehr, geleid door H. Giskes.¹⁶⁰ In maart 1943 raakte Damen tijdens een treinreis in gesprek met een Amsterdamse kunstschilderes, M.L. van Oppenraay. Uit haar mededelingen kon hij opmaken dat ze illegaal werk verrichtte. Damen wendde voor hetzelfde te doen en gaf haar zijn adres in Den Haag. Twee weken na de eerste ontmoeting riep mevrouw Van Oppenraay zijn hulp in. Een zekere J. Osterloh uit Eindhoven was kort tevoren ondergedoken en had haar te kennen gegeven zich verdienstelijk te willen maken voor de illegaliteit. De Abwehr-agent nam contact op met zijn chef, majoor E. Kiesewetter, die hem opdroeg Osterloh pilotenhulpers of een hulporganisatie in de regio Eindhoven te laten opsporen. Daar waren onlangs enkele geallieerde bommenwerpers neergehaald, een aantal van de inzittenden had men niet kunnen opsporen. Damen moest zich

Kaart 36. De Brabants-Limburgse Peelstreek en Roermond e.o.

uitgeven voor een medewerker van een organisatie die over een vluchtlijn beschikte. De nietsvermoedende Osterloh deed zijn uiterste best aansluiting te vinden bij de Eindhovense illegaliteit, maar zag zijn pogingen stranden. Kiesewetter wilde vooralsnog niet opgeven en droeg Damen op Osterloh te laten speuren naar personen die in verbinding stonden met Engeland. Dat leverde meer resultaat op, want het stelde Damen in staat te infiltreren in een Limburgs groepje dat zich op de hulp aan joden toeleegde. Kiesewetter had echter geen belangstelling voor dergelijke informatie. De vervolging van joden en hun helpers lag buiten het werkterrein van de Abwehr.

In juni 1943 bood zich een nieuwe kans. Mevrouw Van Oppenraay introduceerde Damen bij pater J.H. Schreurs M.S.C. in Horst. Zij was met Schreurs in verbinding gekomen via haar tante, zuster Ancilla uit het Ursulinenklooster "Jerusalem" in Venray. Schreurs zat met een lastig probleem. Kapelaan A.H. Adams, eveneens uit Horst, had hem onlangs geïnformeerd over een onderduiker uit Arnhem, Th.J.W.A. Buket, die in Sevenum was neergestreken. Buket had enig illegaal werk verricht en was door een van zijn vroegere leraren gevraagd een weg naar Engeland te zoeken waarlangs inlichtingen konden worden verstuurd. Het oorspronkelijk plan van de Sevenumse helpers, om Buket via Neeritter te laten vertrekken, had geen doorgang kunnen vinden, omdat die weg onverwacht in het ongerede was geraakt. Schreurs besloot de aangelegenheid met Damen te bespreken. Die zag een mogelijkheid om Buket alsnog te laten vertrekken. Met een introductieschrijven van pater Schreurs begaf Damen zich naar kapelaan Adams die geen enkele argwaan koesterde en hem volledig in vertrouwen nam. Het kostte enige moeite, maar met hulp van kapelaan E.M. Gommans uit Sevenum lukte het Buket op te sporen. Damen zou Buket begeleiden. De Abwehr-agent speelde het spel bekwaam. Aangezien er enige twijfels rond de persoon van Buket waren gerezen, vroeg hij kapelaan Adams een revolver. Daarmee versterkte hij het vertrouwen in zijn "oprechte" bedoelingen: het was immers een logische en volkomen begrijpelijke wens. Bovendien kwam hij zo meer aan de weet. Een tussenpersoon bezorgde hem een revolver van marechaussee J.M. Starren uit Horst. Op 27 juli 1943 reisden Damen en Buket via Eindhoven naar Den Haag, waar Buket prompt werd ingerekend. De Abwehr-agent bleef Horst herhaaldelijk bezoeken. Hij genoot er inmiddels veel vertrouwen.

Kapelaan Adams introduceerde hem bij A.A.W. Steeghs die hem een defecte mitrailleur uit een neergehaalde bommenwerper overhandigde om te repareren. Langzaam maar zeker kreeg Damen enig zicht op de plaatselijke organisatie. Pater Schreurs, kapelaan Adams, A. Steeghs en J. Starren gaven leiding aan een groepje dat naast onderduikers uit de regio ook studenten en vliegeniers huisvestte in twee kampen in de Schadijkse bossen onder Horst-Meterik. De vliegeniers werden opgehaald door de Roermondse politiemedewerker J.D.A. van Mierlo en door P. Gulikers en H. Tobben. Het is mogelijk dat Damen ook enkele van hen "hielp". Begin augustus werden namelijk twee piloten, afkomstig uit het kamp bij Horst, in Rijswijk gearresteerd. Diezelfde maand kwamen besprekingen op gang tussen de pilotenhulpers in Horst en een groep uit Deurne om tot samenwerking te komen. Terwijl het overleg nog aan de gang was, lichtte Damen - die daar overigens niet bij betrokken was - Kiesewetter in over zijn bevindingen. De Abwehr-majoor verwees hem naar de Sipo-Maastricht. R. Nitsch wist van eigen informanten al het een en ander van wat er in de Schadijkse bossen gaande was. Op grond van Damens mededelingen achtte hij de tijd rijp om tot actie over te gaan. Op donderdag 19 augustus, 's morgens om 5.30 uur zette de voltallige Sipo, bijgestaan door leden van de Grüne Polizei, het omvangrijke boscomplex af en kamde het hele perceel uit. Ofschoon de kampen niet werden gevonden, werden toch ongeveer vijftien personen aangehouden.

In Horst lichtte de Sipo pater Schreurs en J. Starren van hun bed. Kapelaan Adams was enkele dagen tevoren met vakantie naar Beek in Zuid-Limburg vertrokken. Daar bleef hij tot de bevrijding. Ook A. Steeghs ontsprong de dans. In zijn plaats arresteerden de Duitsers een broer en zuster. Ze werden na drie dagen weer op vrije voeten gesteld. Op 14 september 1943 arresteerde de Sipo landbouwer P.J. Ambrosius. Men verdacht hem ervan de onderduikers in de twee kampen te hebben verzorgd. Hetzelfde lot trof pastoor A.M.J.J. van Haeff die een mis had opgedragen in de boerderij van Ambrosius. Op 24 februari 1944 kwam Van Haeff weer vrij. Ambrosius werd op 28 april 1944 uit het kamp Amersfoort ontslagen.

Alle overige arrestanten werden na verhoor door Nitsch en Ströbel - de twee Sipo-leden gingen als wilden tekeer en mishandelden sommige arrestanten zwaar - over verschillende kampen en gevan-

genissen in Nederland verspreid. In de tweede helft van 1944 werden de meesten op transport gesteld naar Duitsland. J.M. Starren overleefde de Duitse kampen niet. Hij bezweek in april mei 1945 in Bergen-Belsen. Voorzover is na te gaan keerden de overigen na de oorlog huiswaarts.

Voor pater Schreurs zag het er somber uit. Zijn naam was ook al genoemd in verband met de groep-Bongaerts. Via Haaren belandde hij in de gevangenis van Scheveningen waaruit hij op 11 februari 1944 plotseling en zonder opgave van redenen werd ontslagen. Pas na de oorlog bleek waaraan hij die generositeit te danken had. Een broer van de Abwehr-medewerker W.J. Bodens zocht Schreurs toen in Limburg op met het verzoek een goed woordje te willen doen voor zijn in moeilijkheden verkerende broer. Bodens had er destijds namelijk voor gezorgd dat het bewijsmateriaal tegen Schreurs was verdwenen. Hij had zich persoonlijk ingezet voor de vrijlating van de geestelijke. Voor de oorlog was Bodens namelijk verbonden geweest aan het Rheinländisches Museum für Heimat- und Sittenkunde. In die functie had hij regelmatig bezoekjes aan Limburg afgelegd en kennis gemaakt met een aantal op cultureel terrein actieve Limburgers. Tot die kennissen behoorde ook de schrijver-dichter van het Dagboek van een Herdershond, J.H. Schreurs.

Voor de Horster organisatie was het niet moeilijk te achterhalen wie het verraad had gepleegd. Tot twee keer toe werd een vergeefse poging gedaan Damen te liquideren.¹⁶¹ Ook Nitsch vergat de gebeurtenissen in Horst niet. In de ochtend van 14 september 1943 schoot hij in dezelfde Schadijkse bossen D. van Assen uit Maastricht dood.¹⁶²

De bewoners van de Zwarte Plak, een buurtschap van Horst-America, hadden in 1941 voor het eerst te maken gekregen met onderduikers. Het waren joden uit het westen van het land die er door de journalist P.M. Smedts - hij kwam er oorspronkelijk vandaan - naar toe waren gebracht. Er zouden nog vele volgen. Onder anderen pastoor H. Vullingsh uit Grubbenvorst was bij deze hulpverlening betrokken. De joden vonden allen onderdak in de dunbevolkte en tamelijk onherbergzame Peelstreek. Voor de veiligheid werden in en nabij de boerderij van de familie Smedts enkele schuilplaatsen aangelegd. Weldra zond Vullingsh de eerste Franstalige krijgsgevangenen naar de Zwarte Plak.¹⁶³ Men had dus al enige ervaring opgedaan toen in het voorjaar van 1943 het aantal

onderduikers aanzienlijk toenam. J.G. Poels, woonachtig op de Antoniushoeve, had geen bezwaar tegen de komst van de jeugdige onderduikers. Aanvankelijk was het een komen en gaan. In navolging van de familie Smedts werden enkele schuilplaatsen aangelegd in de omgeving van de boerderij.¹⁶⁴ Gezamenlijk poogden de families Smedts, Poels en Geurts de zich snel wijzigende toestand het hoofd te bieden.

Begin april 1943 belandde de eerste geallieerde vliegenier op de boerderij van de familie Poels. Vier maanden later waren er vanuit het kamp in de Schadijkse bossen nog eens twee naar de Zwarte Plak gebracht. Pastoor Vullingsh zorgde ervoor dat ze via het netwerk voor krijgsgevangenen naar het zuiden konden vertrekken.¹⁶⁵ R. van de Poll uit Griendtsveen bracht er in november 1943 weer een. Na overleg met Vullingsh werd deze vliegenier door H. Hendrix uit Haelen opgehaald. Van de Poll, die over een netwerk aan verbindingen in de regio beschikte, bracht van tijd tot tijd nieuwe vliegeniers naar de Antoniushoeve. Ze werden doorgaans afgehaald door Hendrix en een keer, in februari 1944, door W.L. Houwen uit Helden.¹⁶⁶

Door de hulp aan piloten raakten de bewoners van de Zwarte Plak gedurende de winter van 1943-1944 steeds nauwer betrokken bij de activiteiten van een R.V.V.-groep uit Deurne. Regelmatig streken een of meer R.V.V.-ers op de Antoniushoeve neer. De kern van de groep bestond uit C.K. Noordermeer, N.C. van Oosterhout, K. van Zutfen, A.H.P. Remery, J.H. Vosmeer, L.A. Lansdorp, W. en G.W. Ahout en F.A.F. de Bruijn: onderduikers uit de regio en andere delen van het land. Hun commandant was baron Th. de Smeth van Deurne (zie hoofdstuk IX, paragraaf II). Veel hadden ze niet te doen. Dat zinde de R.V.V.-ers niet. Daarom gingen ze zich toeleggen op de hulp aan vluchtelingen en aan geallieerde vliegeniers die boven de Peel waren neergehaald.¹⁶⁷ De groep kreeg contact met pilotenhulpers in Deurne (J.P.G. Goossens, M.A. van den Eijnden en H. van der Putten), Venray-Veulen (C. van Staveren), Asten (P. Hoefnagels), Bakel (A.P. Nelemans en het echtpaar B. Manders en W. Manders-Beijers) en Erp (H.J.P. Otten). De helpers in de genoemde plaatsen beschikten op hun beurt weer over contacten met verbindingsnetwerken. Dat konden plaatselijke connecties zijn, soms helpers van ver buiten de streek.¹⁶⁸ Tot april 1944 liep de afvoer via Noord-Brabant (Eindhoven, De Achelse Kluis en lijnen die meer naar het westen lagen) en Limburg (Hou-

wen in Helden en Hendrix in Haelen). Door arrestaties en stagnatie op sommige lijnen kwam men in april 1944 in moeilijkheden. De gevolgen lieten niet lang op zich wachten. Er dreigde een opeenhoping van piloten te ontstaan.

Omstreeks dezelfde tijd werd na een bespreking in St. Oedenrode besloten tot de oprichting van een knokploeg, de K.P.-Bakel. Naast de arts Nelemans uit Bakel en M. van den Eijnden trad een aantal R.V.V.-ers tot de nieuwe formatie toe. Zij waren ontevreden over het door baron De Smeth van Deurne gevoerde beleid.¹⁶⁹ Het opgaan van de meeste pilotenhulpers in K.P.-verband leidde tot een betere coördinatie van de hulpverlening. De R.V.V.-ers namen piloten mee naar de boerderij van Poels om de andere doorgangshuizen enigszins te ontlasten. Vanwege de stagnatie in de afvoer arriveerden op 9 april 1944 vanuit Deurne achttien vliegeniers op de Antoniushoeve. Het gezinshoofd J. Poels, die de verantwoordelijkheid droeg voor een groot gezin en wiens zoons nauw bij de hulpverlening waren betrokken, vond dit te gortig worden. De piloten moesten zo snel mogelijk weg. In afwachting van hun vertrek werden ze op 23 april opgehaald door Van Staveren en ondergebracht op Eikenhof waar ze tot 29 april verbleven. Vervolgens vertrokken ze opnieuw naar Deurne.¹⁷⁰

Er moest snel worden gehandeld. F. Smulders uit Horst bood zijn diensten aan en opperde de piloten in groepjes van drie door N.J.P. Dohmen, een onderduiker die zich met de verzorging van joden bezighield, te laten wegbrengen. Waarheen en naar wie, wilde L.A. Poels weten. Dat wilde Smulders niet prijsgeven waarop het overleg werd stopgezet.¹⁷¹ Uiteindelijk bracht H.H. Driessen, een student uit Horst, uitkomst. Hij was belast met de verspreiding van "Vrij Nederland" in de regio. Dat deed hij in opdracht van J.H.J. Sangen uit Hoensbroek, hoofdverspreider van het blad in de provincie Limburg. Sangen en zijn medewerker P.J. Ronden uit Sittard verklaarden zich bereid de helpende hand toe te steken. Eind mei/begin juni 1944 konden de eerste piloten naar Zuid-Limburg vertrekken. Ze werden door K.P.-ers van de ploeg-Bakel naar het station Venray-Oostrum gereden. Vandaar reisden ze per trein naar Roermond, waar Ronden ze overnam, en daarvandaan naar Hoensbroek.¹⁷² Eind juni stagneerde de afvoer via Zuid-Limburg. Opnieuw werd aansluiting gezocht bij het netwerk voor Franstalige krijgsgevangenen in het noorden en midden van de provincie. Via allerlei omwegen belandden in de zomer enkele

piloten op “De Bedelaar” in Haelen. In de loop van juli kon de route over Hoensbroek-Maastricht weer gebruikt worden en reisden alsnog enkele vliegeniers naar Zuid-Limburg.¹⁷³

In juli 1944 vonden op de Zwarte Plak enkele ingrijpende gebeurtenissen plaats. Op 10 juli werden twee afpersers van hulpverleners aan joden, C.J.W.A. Ververs en F. Ruyters, geliquideerd. Een week later trof de afperser G.L. Ortha hetzelfde lot. De terechtstellingen waren vooraf gesanctioneerd door een geestelijke.¹⁷⁴ Naast de chantagekwestie speelde de affaire Peerbooms. J. Peerbooms, een R.V.V.-er uit Deurne, had zich met veel vertoon en wapengekletter in de organisatie weten binnen te dringen. Hij afficheerde zich als een geboren leider en liet doorschemeren een uitmuntende vluchtweg voor piloten te kennen. Zijn fantastische verhalen neigden naar grootheidswaanzin. Hij wilde zelfs een landingsbaan in de Peel aanleggen, zodat een geallieerd toestel de gestrande vliegeniers kon oppikken. Het bleef bij plannen. Twijfels omtrent zijn betrouwbaarheid staken de kop op toen bekend werd dat C. Noordermeer en N. van Oosterhout op 13 mei 1944 op het station van Utrecht waren aangehouden. De twee werden op 11 augustus in Vught doodgeschoten. Het feit dat Noordermeer en Oosterhout in opdracht van Peerbooms naar Utrecht waren gereisd, zette de K.P.-ers aan het denken. Men besloot hem niet meer uit het oog te verliezen. Toch verdween Peerbooms van tijd tot tijd en liet hij niets van zich horen. Dan weer dook hij plotseling op en probeerde de touwtjes in handen te nemen. De helpers voelden zich onzeker en gehandicapt. Ofschoon er geen doorslaggevend bewijs voor zijn schuld werd gevonden, besloten de K.P.-ers Peerbooms onschadelijk te maken. Op 13 juli 1944 werd hij geliquideerd.¹⁷⁵

De gebeurtenissen volgden elkaar in hoog tempo op. Op 29 juli viel H.G. Driessen bij toeval in handen van leden van de Arbeidskontroldienst (A.K.D.) uit Venlo.¹⁷⁶ Twee dagen later brachten vier leden van de A.K.D. een bezoek aan de boerderij van Poels. Ze waren op zoek naar L.A. (“Bert”) Poels die werd verdacht van betrokkenheid bij “de ondergrondse actie”. Dat had een kort tevoren gearresteerde onderduiker verklaard. Drie A.K.D.-ers traptten de deur van de Antoniushoeve in en betraden de woning met getrokken pistool. Poels sr., zijn dochter en twee zoons, Gerard en Antoon, waren thuis, maar Bert niet. Ze doorzochten de woning. Bert Poels die even later kwam aanfietsen, kreeg tijdig in de gaten dat er iets niet in orde was. Hij sprong van zijn fiets en

trachtte een nabijgelegen bos te bereiken. De A.K.D.-er J. Sabbé, die buiten op wacht stond, loste enkele schoten in zijn richting. In plaats van Bert namen de A.K.D.-ers twee van zijn broers en een onderduiker, A. Jacobs, mee. Ook doorzochten ze een nabijgelegen boerderij, omdat ze vermoedden dat de voortvluchtige zich daar schuilhield. Ze namen er enkele goederen in beslag en vertrokken naar Venlo. Enkele dagen later, op 4 augustus, werd Poels sr. gewaarschuwd dat de A.K.D.-ers opnieuw onderweg waren naar de Antoniushoeve. Hij vluchtte een tarweveld in. Daar bezweek hij aan een hartinfarct. De beide broers Poels kwamen kort daarop vrij, omdat ze onmisbaar waren bij het binnenhalen van de oogst. Jacobs was al eerder vrijgelaten.¹⁷⁷

Aan de hulp aan geallieerde vliegeniers was inmiddels een einde gekomen en de K.P.-ers bereidden zich voor op sabotage. Op dinsdag 5 september 1944 begaven F. de Bruijn en M. van den Eijnden zich op pad om de spoorweg Eindhoven-Venlo ter hoogte van Griendtsveen onklaar te maken. Het baanvak was kort tevoren geblokkeerd geraakt, nadat een geallieerd toestel een goederentrein onder vuur had genomen. Militairen bewaakten het baanvak. De twee K.P.-ers kwamen niet toe aan de realisering van hun plan. Ze werden op heterdaad betrapt bij het opbreken van de rails. De militairen kenden geen pardon en sloegen de twee ter plaatse dood.¹⁷⁸ Op de Zwarte Plak werd diezelfde dag (of op 6 september) een verrader uit Sevenum, W. Engels, geliquideerd door een helper van de K.P.¹⁷⁹ Enkele weken later brak de fronttijd aan. Eind september moesten de bewoners de Zwarte Plak op last van Duitse militairen ontruimen. Ze vonden onderdak in de omgeving. Daar wachtten ze de loop der gebeurtenissen af. Kort na de bevrijding, eind november, konden ze naar hun zwaar gehavende boerderijen terugkeren.¹⁸⁰

Omdat J.H.J. Sangen uit Hoensbroek in de zomer van 1944 bemoeienis kreeg met de hulpverlening aan piloten in de regio Horst willen we op deze plaats op zijn bijdrage ingaan. Sangen is illustratief voor de voetangels en klemmen waarmee een waarheidsgetrouwe reconstructie van de pilotenhulp in Limburg gepaard gaat. Met name op het kwantitatieve vlak - vergelijk de hulpverlening aan krijgsgevangenen - spreken de naoorlogse verklaringen elkaar tegen. Wat Sangen betreft is er bovendien sprake van een extra complicatie. Al tijdens de bezetting was zijn rol in de illegaliteit

omstreden. Sommigen in L.O.-kring verdachten hem van collaboratie en overwogen zelfs liquidatie. Hij was herhaaldelijk in gezelschap van Sipo-leden gesignaleerd en zou verscheidene vliegeniers in Duitse handen hebben gespeeld. Bovendien viel het op dat arrestaties en huiszoekingen plaatsvonden in kringen van illegale werkers waarmee Sangen contact onderhield.¹⁸¹ Enig verband is echter nooit aangetoond, evenmin dat Sangen collaboreerde. Andere illegale werkers, onder wie de provinciale K.P.-leider J.R.P. Crasborn, wantrouwden Sangen weliswaar en verdachten hem van een dubbelrol, maar gunden hem desondanks het voordeel van de twijfel en werkten met inachtneming van de nodige voorzichtigheid met hem samen. Crasborn verklaarde kort na de oorlog: “Ik heb ook piloten ontvangen van Sangen. Die werkte samen met de Witte van Sittard (P.J. Ronden), die wilden altijd bij elkaar. (...) Maar wij deden niet veel zaken met Sangen, omdat wij hem niet vertrouwden. Maar hij heeft nooit iemand verraden en hij heeft ook nooit piloten verdonkeremaand (wat wij ook gedacht hebben). Maar hij heeft volgens mij ontzettend veel geld verdiend aan de Rijks Verkeers Inspectie. Hij vorderde wagens voor veel te weinig geld, maar in werkelijkheid kreeg hij er meer voor. Je zag hem de hele tijd met moffen in de wagen zonder dat hij ooit aangehouden werd en dat doet in zo'n tijd vreemd aan”.¹⁸²

In plaats van schoon schip te maken, voedde Sangen de twijfel omtrent zijn persoon na de oorlog nòg meer. Hij afficheerde zich als leider van één van de grootste pilotenhulporganisaties in Nederland. Hij en zijn helpers zouden maar liefst 286 vliegeniers hebben geholpen. Nader onderzoek in opdracht van Amerikaanse en Britse militaire autoriteiten wees uit dat het er maximaal 45 waren geweest.¹⁸³ Het bestuurslid van “The Escape” voor de regio Noord-Limburg, een naoorlogse organisatie van voormalige pilotenhulpers, W.J.M. Willemsen uit Venray - hij schatte het aantal door Sangen geholpen vliegeniers op vijfendertig - nam in september 1987 een namenlijst met 97 door Sangen geholpen vliegeniers onder de loep. Willemsen berichtte het volgende: “Het is een lijst waar je U tegen zegt en dan te bedenken dat de lijst nog maar een gedeelte van de geholpen “piloten” betreft. (...) Zijn lijst met 97 namen berust echter niet op waarheid. Om te beginnen zijn dubbel vermeld (er volgen tien namen, waarvan er twee zelfs drie keer op de lijst voorkomen; voorts staan er vier vliegeniers op die in Duitsland zijn gearresteerd). (...) Charles Box is geen vlieger geweest.

Het is een postadres van iemand. Na zorgvuldige bestudering kan ik U berichten dat de “lijst Sangen” een samenraapsel is van de lijsten Sangen, Poels, Manders (Bakel), Van Staveren (Venray), Mulders (Echt) en gegevens uit Deurne (vermoedelijk H. van der Putten). U vindt al de namen van de lijst Sangen terug in het boek van L. Poels: “Vriend en Vijand” en wel compleet met de fouten uit de lijst Sangen. (...) Al deze ongerechtigheden zijn ontstaan doordat men van een aantal lijsten één lijst ging maken. Om volledig te zijn moet ik nog berichten dat Poels aan de samengevoegde lijst Sangen nog die van de Belastinggroep Maastricht heeft toegevoegd. Niettemin, Sangen heeft geallieerde vliegers geholpen”.¹⁸⁴

Het Sangen-virus tastte eveneens Bert Poels aan. Hij deed het na de oorlog voorkomen of de pilotenhulp in de Brabants-Limburgse Peelstreek voor een belangrijk deel op de Antoniushoeve van zijn ouders had plaatsgevonden. Deze voorstelling van zaken schoorde talrijke pilotenhelpers (en hun nabestaanden), wier aandeel in de hulp als sneeuw voor de zon verdween. Poels liet zijn fantasierijke herinneringen vastleggen in een boek, getiteld “Vriend en Vijand”.¹⁸⁵ De memoires brachten veel commotie teweeg. De journalist P.M. Smedts diende Poels in zijn boek “Waarheid en leugen in het verzet” op een tamelijk persoonlijke en niet mis te verstane wijze van replek.¹⁸⁶ Zulke onverkwikkelijke gebeurtenissen wierpen uiteraard een smet op deze moeilijke en uiterst gevaarlijke verzetsactiviteit.

Teneinde dit mijnenveld van onbetrouwbare gegevens te omzeilen lijkt het ons beter te volstaan met een beknopte weergave van de pilotenhulp door de organisatie Sangen. Vóór juni 1944 is slechts een bescheiden aantal, maar niettemin toch enkele tientallen piloten door Sangen en de zijnen geholpen. Dat ligt ook voor de hand. Waarom zouden de pilotenhelpers gebruik maken van een omweg via de oostelijke Mijnstreek als er verbindingen bestonden met groepen in Echt, Geulle en Maastricht? Af en toe, als er bijvoorbeeld stagnatie in de afvoer optrad of de aanvoer plotseling toenam, kwam het voor dat een beroep werd gedaan op illegale werkers in de oostelijke Mijnstreek, zoals de K.P.

Voor de opvang, huisvesting en de verzorging van de piloten riep Sangen de hulp in van personen die deel uitmaakten van het regionaal verspreidingsapparaat van het blad “Vrij Nederland”. Zijn naaste medewerkers waren in hoofdzaak afkomstig uit Schinnen,

Nuth, Oirsbeek en Hoensbroek. De afvoer liep voornamelijk over Maastricht.¹⁸⁷

VII. De Heidemaatschappij in de regio Weert

Op 21 maart 1943 werd de opzichter van de Nederlandsche Heidemij H.J. de Kort op eigen verzoek overgeplaatst van Schagen in de kop van Noord-Holland naar Weert. Zijn chef, een oom, had dat mogelijk gemaakt. Het gebied waarin De Kort neerstreek omvatte grofweg de zuidelijke Peelstreek, in het noorden begrensd door de plaatsen Helden, Meijel en Someren, in het westen door Maarheeze en Budel, in het zuiden door de Belgische grens en in het oosten door Stramproy en Helden. Met twee onderduikers/helpers, K.S. Molenaar en L. Schenk, liet hij talrijke onderduikers uit het westen van het land overkomen. Zij konden zonder veel problemen worden tewerkgesteld in de ontginningsgebieden van de Peel. Een groot deel van het nationaal hockeyteam vond er emplooi en bemachtigde langs deze weg het fel begeerde vrijstellingsbewijs voor tewerkstelling in Duitsland.¹⁸⁸

De Kort ondervond veel steun van zijn ondergeschikten en de plaatselijke bevolking die hem in de loop van 1943 de eerste geallieerde vliegeniers brachten. Weldra kwamen er verbindingen tot stand met verzetsgroepen als Luctor et Emergo/Fiat Libertas, L.O., K.P., O.D., R.V.V. en de groep-2000, een organisatie met het zwaartepunt in West-Nederland die zich belastte met de zorg voor onderduikers.¹⁸⁹ Het contact met België liep via Budel-Hamont. Luctor et Emergo/Fiat Libertas maakte er eveneens gebruik van. Ch. Brummans had de verbinding in juli 1943 tot stand gebracht. Het contact met de Belgen ontstond, nadat De Kort vanuit België was gevraagd een gewonde geallieerde officier uit het ziekenhuis in Weert te halen. De verbinding met Luctor et Emergo/Fiat Libertas kwam tot stand via een medewerker van

Kaart 37. Heidemaatschappij Weert

Brummans, kapelaan P.A.H. Hannen, en die met Budel door een in Weert woonachtige broer van marechausee F.M. van Riel.¹⁹⁰ In februari 1941 werd Van Riel overgeplaatst van Budel naar Maarheeze, waar hij al spoedig deel uitmaakte van een groep vluchtelingenhelpers waartoe onder anderen de arts H.W. Raeven en H. Semler behoorden.¹⁹¹ In dezelfde groep zaten ook de Eindhovense helpers H. Aarts en M.G. van Bruggen die, zoals we eerder zagen, samenwerkten met een team van helpers in Roermond. Bewoners van een plaatselijk woonwagenkamp hielpen eveneens vliegeniers.

Het belang van de overgang Budel nam aanzienlijk toe, nadat A. Bergmans eind augustus 1943 uit Bree had moeten vluchten vanwege de infiltratie in België en Frankrijk door De Zitter. Marechausees als A.J. Grefelman, J. Zandvliet, H. te Pas en J. van den Ouden in Budel verrichtten toen al in samenwerking met de douaniers N.J. Schallenberg en C.H. Kappers enige tijd passeursdiensten in opdracht van Brummans, Fiat Libertas en het netwerk Eindhoven-Maarheeze (Van Riel c.s.). Van Riel bekommerde zich doorgaans persoonlijk om de koeriers van Fiat Libertas. Een ander steunpunt van Fiat Libertas in Budel was mr. P.C. Verheyen, die door Brummans was ingeschakeld (Verheyen dook eind april 1944 bij de arts J.H. Weegels in Meijel onder na de arrestatie van de Fiat Libertas-koerierster H.J. Roosenburg). Het klooster van de zusters van St. Vincentius, gevestigd in een deel van het complex van de zinkfabriek, deed dienst als doorgangshuis.¹⁹²

Het eerste aanknopingspunt in België was Hamont. Daar woonden F. Wijnen, een Nederlander, en H. Peeters, een Belg die bij een drankengroothandel in Maarheeze werkte. De twee maakten deel uit van een groep vluchtelingenhelpers in de grensstreek bij Hamont waartoe de in Budel woonachtige Belg F.A. Scheepers, P. Moors, A. Tips, J. Kerkhofs, de grenswachters/douaniers L. Vrolix en M. Vanderfeesten, M. Royers en M. Spelters hoorden. Royers was bovendien sectoroverste van het Geheim Leger in Neerpelt-Overpelt. Aanvankelijk werkte de groep uit Hamont via dezelfde route als Bergmans uit Bree. Nadat die lijn was verbroken, vonden de helpers uit Hamont een nieuwe verbindingsman in de persoon van C. Willekens die bij Achel woonde. Willekens had gedurende de Eerste Wereldoorlog voor de geallieerden gespioneerd en pakte na de nieuwe Duitse inval in mei 1940 de draad weer op. Hij smokkelde al geruime tijd inlichtingen en (joodse) vluchtelingen

over de grens en werkte via Antwerpen. Daar ontfermde een gids zich over de vluchtelingen waarna ze over Brussel naar de grensplaats Virton in de provincie Luxemburg reisden. Al spoedig bleek dat het traject van Virton naar Toulouse niet (meer) deugde. Korte tijd werd uitgeweken naar een weg via Nancy naar Zwitserland, maar ook die bleek niet aan de verwachtingen te beantwoorden. Vanuit Brussel werd in oktober 1943 aansluiting gevonden bij een route die van Roubaix in Noord-Frankrijk, over Rijssel, Parijs, Bordeaux, Dax, Bayonne, Urdax in Spanje, Irun, Madrid naar Gibraltar liep. Diezelfde maand kwam de pilotenstroom vanuit Budel naar Hamont goed op gang. Rond de jaarwisseling van 1943-1944 raakte de vluchtweg door infiltratie geblokkeerd. In Brussel wachtten weldra zeventig piloten. Meteen na de arrestatie van Spelters in Brussel dook Royers op 7 februari 1944 onder, gevolgd door andere helpers. M. Vanderfeesten en H. Bergs uit Overpelt, een medewerker van Royers, namen zijn werk over. Bergs' woning werd voortaan een vast doorgangshuis voor piloten. Omstreeks mei 1944 trad opnieuw stagnatie op doordat het in Antwerpen misliep. In juli sloeg de bezetter toe in de streek Hamont-Neerpelt-Overpelt en arresteerde onder andere Royers en Bergs. Daarmee kwam een einde aan de pilotenhulp in deze regio.¹⁹³

Ondanks enkele blokkades op zuidelijker gelegen delen van het ontsnappingstraject konden de genoemde Nederlandse pilotenhulpgroepen dus tussen september 1943 (en zelfs daarvóór nog) en juli 1944 hun vluchtelingen kwijt via Budel-Hamont. Zo ook De Kort en zijn medewerkers. Zij kregen de piloten uit de regio en uit Roermond, de Betuwe en Zuid-Holland. De woning van De Kort en hotel-restaurant "Jan van Weert" aan de Stationsstraat in Weert waren de tijdelijke opvangcentra. Vandaar vertrokken de vliegeniers naar Budel of rechtstreeks naar Hamont. Degenen die via Maarheeze Budel bereikten, werden door een bos gegidst dat De Kort beheerde in verband met de houtproductie voor de steenkoolmijn Laura in Eygelshoven. Omtrent het aantal door de Heidemijgroep geholpen vliegeniers lopen de schattingen uiteen van enkele tientallen tot zestig.¹⁹⁴

In paragraaf IV werd vermeld dat een medewerker van de Abwehr-agent M.A.G. Ridderhof, A.C. van Oord uit Doorn, in het najaar van 1943 zijn licht kwam opsteken in Weert. Brummans kon hij weinig schade meer berokkenen. Die werd al op de hielen gezeten

vanwege de infiltratie in de groep-Bongaerts en was daarom in Leiden ondergedoken. Van Oord onderhield contact met enkele medewerkers van Fiat Libertas die niet waren opgepakt. Eind 1943 vroeg Ridderhof Van Oord naar Brussel te komen. De Abwehr-agent moest in opdracht van H. Giskes een doorgangshuis voor piloten en geheime agenten in Brussel openen. Hij was er inmiddels in geslaagd verbinding te leggen met enkele illegale werkers in de Belgische hoofdstad. Als het Van Oord lukte een lijn tot Brussel op te bouwen, kon Ridderhof voor een aansluiting op Frankrijk en Spanje zorgen. Zijn opzet slaagde ten dele. Een medewerker van Fiat Libertas bracht Van Oord in contact met De Kort die hem bij mr. P.C. Verheyen in Budel introduceerde. Laatstgenoemde liet Van Oord door douanier Schallenberg naar A. Tips in Hamont brengen. Vandaar reisde de medewerker van Ridderhof per trein via Antwerpen naar Brussel, waar hij verslag uitbracht aan zijn opdrachtgever. Om zeker te zijn van de deugdelijkheid van de vluchtlijn - zo stelde Ridderhof het voor - liet hij Van Oord het traject tot Parijs "inspecteren". Zoals gezegd grepen de Duitsers omstreeks de jaarwisseling van 1943-1944 ten zuiden van Brussel in. Aangenomen mag worden dat zij (mede) door Ridderhof waren geïnformeerd, die op zijn beurt de informatie van de nietsvermoedende Van Oord had gekregen. Het noordelijk deel van het traject werd vooralsnog intact gelaten. Mogelijk had men er nog onvoldoende greep op. De betrokken Fiat Libertas-medewerkers lieten het contact met Van Oord in januari 1944 los. Op 31 januari 1944 werd deze merkwaardige infiltrant in Amsterdam door de Duitsers opgepakt.¹⁹⁵

Een half jaar later, in juni 1944, ontving De Kort het advies van kapelaan Hannen zo spoedig mogelijk te verdwijnen, omdat de Duitsers hem op het spoor waren gekomen. Hannen had dat vernomen van de broers F. en R. Hausmann, afkomstig uit het door de Duitsers geannexeerde Eupen-Malmédy. Zij waren gedwongen in Duitse politiedienst getreden. Hannen was hun biechtvader. De Kort werd overgeplaatst naar Tholen en belandde tenslotte in Friesland. Zijn naaste medewerkers L. Schenk en K. Molenaar zetten de werkzaamheden tot de bevrijding in september 1944 voort.¹⁹⁶

In samenwerking met de Belgische collega's verlegde de groep in Budel het accent in de tweede helft van de zomer naar sabotage. Zo werd in de nacht van 25 op 26 augustus in opdracht van A.F.

Sols, de opvolger van M. Royers als sectoroverste van het Geheim Leger, een sluis in de Zuid-Willemsvaart ter hoogte van Weert opgeblazen.¹⁹⁷ Aan Nederlandse zijde had zich inmiddels een afzonderlijke tak van deze Belgische organisatie gevormd: de Hollandse Nationale Brigade (H.N.B.). Na de oproep van Radio Oranje op 4 september om over te gaan tot treinsabotage liet de afdeling Budel-Dorplein van de H.N.B. het oog vallen op de goederenspoorlijn tussen Hamont en Weert. Het was namelijk uitgelekt, dat een militair transport langs dit traject zou plaatsvinden. Verscheidene H.N.B.-ers, onder wie J. Zandvliet, N.J. Schallenberg en A.E. van der Putten, schroefden dezelfde avond nog de rails los. De gevolgen waren desastreus. De volgende ochtend omstreeks 11 uur ontspoorde niet de verwachte trein, maar een trein met door S.S.-ers bewaakte krijgsgevangenen en gewonde militairen. Het baanvak raakte volkomen geblokkeerd. Er vielen tientallen slachtoffers en vele gewonden. In Budel zelf raakten kort na de treinontsporing verscheidene gewapende H.N.B.-ers in gevecht met vluchtende N.S.B.-ers, van wie er enkele werden gevangen genomen. Een van de N.S.B.-ers ontsnapte en vertelde de woedende S.S.-ers bij het treinwrak dat er op hem en andere N.S.B.-ers was geschoten door gewapende burgers. Het zouden dezelfde zijn als degenen die aansprakelijk waren voor de ontsporing van de trein. Op grond van deze mededeling omsingelden de S.S.-ers het dorp. De H.N.B.-ers, J. Zandvliet, C. Kappers, J.Th. Stevens, A.E. van der Putten en de broers L.L. en M.H. Looymans vluchtten met hun arrestanten naar een bij het dorp gelegen ven. Het hulpgeroep van de N.S.B.-ers lokte de S.S.-ers naar het ven. Daar werden de zes H.N.B.-leden op beestachtige wijze vermoord.¹⁹⁸

VIII. De vluchtroutes vanuit Echt

In paragraaf III.5. van hoofdstuk III werd beschreven via welke kanalen zowel krijgsgevangenen als geallieerde vliegeniers Echt bereikten en wie er bij de hulpverlening waren betrokken. Daarom zal in deze paragraaf uitsluitend worden nagegaan welke verbindingen de organisatie in Echt gebruikte om de ruim honderd piloten, die er tussen september 1943 en mei 1944 arriveerden, over te

dragen aan de Belgische zusterorganisatie(s) en verder te leiden naar de eindbestemming.

De oudste verbinding liep via Roermond en Horn naar Neeritter; daarna volgde de route via Roermond en Weert naar Budel. Langs laatstgenoemd traject vertrokken ongeveer tien piloten naar België. Aangenomen mag worden dat H. Tummers, een van de belangrijkste hulpverleners in Echt, door zijn contacten in kringen van de geestelijkheid (Goossens, Bleijs) en de L.O. in staat werd gesteld deze lijnen te gebruiken. Het waren routes die intensief door andere groepen werden gebruikt, zodat onvoldoende capaciteit overbleef om de groeiende stroom vluchtelingen in Echt snel en doelmatig te verwerken, wat uiteraard een eerste vereiste was. Een langdurig oponthoud was niet nodig, omdat de vliegeniers uit Twente en de Achterhoek van tevoren op hun antecedenten waren onderzocht, en vergrootte slechts de risico's voor alle betrokkenen. Het accent verschoof in de tweede helft van 1943 van Midden- naar Zuid-Limburg. A.H. Peeters uit Echt, die zijn piloten tevens ontving van J. Hobbel, werkte samen met J.M. Peters c.s. in Roosteren, die vluchtelingen doorgaven aan Jonkergouw in Maaseik. Na overleg met Peters besloot Tummers eind 1943 met hem in zee te gaan en begeleidde circa tien piloten naar Roosteren. Daarna hield hij het om veiligheidsredenen voor gezien en verbrak het contact.

Een andere mogelijkheid werd Tummers geboden door medewerkers van het provinciaal verspreidingsapparaat van het illegale blad "Trouw". E. Bakker, hoofdverspreider van "Trouw" in Limburg, bracht hem in de zomer van 1943 in contact met zijn medewerker K. Koers in Geulle. Koers was in maart 1943 overgeplaatst van Beek naar Geulle, waar hij de functie van opperwachtmeester bij de rijkspolitie bekleedde. Hij maakte daar al spoedig kennis met A.J. Bollen uit het Belgische Uikhoven, een timmerman die in Meerssen werkte. Bollen en zijn medewerker J.A.F. Houben verrichtten allerlei illegale werkzaamheden in opdracht van J. Schoenmaeckers uit Rekem, een vluchtelingenhelper van het eerste uur. Koers lichtte Bakker in over dit contact en er volgde een bespreking over samenwerking tussen Bakker, zijn medewerkster M. Bruynen en onderwijzer J.A.F. Kortleven in Uikhoven. Kort daarop stak Schoenmaeckers de Maas over en vervoegde zich bij Koers, woonachtig in het patronaatsgebouw. Het bleek mogelijk om voortaan geallieerde vliegeniers, die door medewerkers van het

landelijk verspreidingsapparaat van “Trouw” waren opgespoord, via Bakker en Koers naar Uikhoven te laten brengen door Bollen en Houben. Vanaf Uikhoven zou Schoenmaeckers voor aansluiting op een lijn naar Brussel zorgen. De eerste piloten van “Trouw” arriveerden in september 1943 in Geulle. Zij waren in tegenstelling tot de vliegeniers uit Oost-Nederland nog niet op hun antecedenten onderzocht. Vooraf moesten deze piloten talrijke persoonsgegevens verstrekken en werden ze ondervraagd over het vliegveld van vertrek en het doel van de vlucht. Vervolgens werden de Belgische relaties ingelicht waarna enkele dagen op antwoord uit Engeland moest worden gewacht. Die tijd werd onder meer benut voor het maken van foto's voor het Belgisch identiteitsbewijs. Dat deed E. Penders uit Geulle. Drie keer per week, op een vooraf bepaald tijdstip, verschenen Bollen en Houben aan de Maas om te verneemen of er vluchtelingen overgeroeid moesten worden. Zo ja, dan roeiden Bollen en Houben de piloten over de Maas. De riemen hadden ze met lommen omwikkeld om zo min mogelijk geluid te maken.¹⁹⁹ Eenmaal in België werden de vliegeniers doorgaans overgenomen door mejuffrouw C.M.A. Spierings en/of gravin M. de Bissy uit Rekem. Zij werkten onder meer samen met A. Bidelot in Lanklaar, de dames Eyben en Salden in Maasmechelen en F. Bierneaux in Hasselt: allemaal contactpersonen van Komeet in Belgisch Limburg. Ofschoon J. Schoenmaeckers en zijn jongste zoon Michel op 23 november 1943 ten gevolge van infiltratie door H. van Oothegem in Duitse handen vielen (beiden overleefden de oorlog niet), bleef het netwerk tot mei 1944 intact. Een andere zoon van J. Schoenmaeckers, Paul, die ontsnapt was, legde zelfs nieuwe verbindingen.²⁰⁰

De “Trouw”-groep beschikte dus over een bonafide verbinding met België waarop Tummers c.s. in de zomer van 1943 aanhaakten. Tussen oktober 1943 en mei 1944 brachten zij Koers tientallen vliegeniers. Via kapelaan E. Goossens uit Echt en aalmoezenier L.J. Roumen uit Maastricht kreeg Echt in december verbinding met de pilotenhulpgroep-“Blok”, een tak van de Belastinggroep Maastricht (B.G.M.), geleid door P.J. Sijmons (zie paragraaf IX). Aangezien mejuffrouw Spierings tevens piloten van Sijmons c.s. overnam, repatrieerde een gedeelte van de circa tachtig vliegeniers die door de groep-“Blok” werden geholpen via dezelfde vluchtroute als degenen die via Koers in Geulle vertrokken.²⁰¹

Naast de lijnen over Geulle en Maastricht maakten Tummers c.s. af en toe gebruik van de diensten van de K.P.-Heerlen. Dat gebeurde als Echt de toeloop niet kon verwerken. Verscheidene K.P.-ers in spe, zoals G.H. Bensen, wisten van de werkzaamheden van de groep-Bongaerts en droegen van tijd tot tijd hun steentje bij. Daardoor ontstonden verbindingen met de kapelaans Miedema in Gennep en Janssen in Horn en H.J.P. Otten in Erp. Sinds eind 1943, na het wegvallen van de groep-Bongaerts, nam de K.P.-Heerlen de pilotenhulp in de Oostelijke Mijnstreek grotendeels voor haar rekening. Het begon met een telefoontje van A. Paulen, die meedeelde dat hij een piloot had. Weldra volgden er meer. Zij waren afkomstig van Tummers en Sangen. Bensen, P.F. Driessen, J.R.P. Crasborn en M.J.H. Edelhausen belastten zich met de opvang en het vervoer. Naderhand kwam J.A.L. Lemmens de gelederen versterken. De K.P.-ers beschikten over enkele doorgangshuizen waaronder de woningen van H. Putters, eigenaar van een schoenenzaak, P.H. Kardurk in het Royal-theater te Heerlen, een bioscoop van M. van Bergen en de familie De Graaf. Edelhausen, een zwager van Kardurk, was na zijn vertrek uit Roermond bij hem ondergedoken.²⁰²

In totaal hielp de K.P.-Heerlen ruim tien geallieerde vliegeniers. De heer Achterberg fotografeerde de piloten waarna hun valse papieren in orde werden gemaakt. Dank zij de medewerking van de heer Kiesouw, beheerder van het autopark van de Oranje-Nassaumijn I, stond de K.P. steeds een vervoermiddel ter beschikking. Een geestelijke zorgde voor aansluiting bij de groep-“Blok” uit Maastricht. Tot in de zomer van 1944 verliep de hulpverlening vlekkeloos. Op maandag 10 juli 1944 arresteerde de Sipo-Maastricht Kardurk en Edelhausen toen ze terugkeerden van een wapen-transport. Kardurk werd opgesloten in de gevangenis van Maastricht; Edelhausen belandde via Amersfoort in Brunswijk, waar hij op 14 mei 1945 werd bevrijd.²⁰³

Ondersteunende werkzaamheden, zoals verricht door Achterberg en Kiesouw, waren onontbeerlijk om de pilotenhulp naar behoren te laten functioneren. Een vergelijkbare rol speelde K.C. van Berckel, sedert 1930 als chirurg verbonden aan het St. Jozefziekenhuis in Heerlen. Al vroeg in de oorlog sprak de diep gelovige Van Berckel zijn afschuw uit over de sterilisatie van joden en verzette hij zich tegen de medische keuring van arbeiders die voor tewerkstelling in Duitsland in aanmerking kwamen. Hij nam enkele joodse onderdui-

kers in huis. In samenwerking met de groep-Bongaerts hielp en verzorgde hij piloten. Voorts raakte hij betrokken bij de verspreiding van enkele landelijke illegale bladen en trad hij in Zuid-Limburg op als vertegenwoordiger van “Medisch Contact”, een illegale organisatie van artsen die zich teweer stelde tegen pogingen van de bezetter greep en invloed te krijgen op de medische praktijk en ethiek. Zijn dochter Charlotte, die in Nijmegen rechten studeerde, liet zich evenmin onbetuigd. Zij was betrokken bij het studentenverzet, hielp joodse kinderen en andere vervolgd, verrichtte koeriersdiensten en begeleidde vluchtelingen naar Perpignan. Vader en dochter werkten nauw samen. Voor de grensoversteek met België maakte Charlotte gebruik van de diensten van de franciscaner pater J.H. Everts uit het klooster te Hoogcruts-Slenaken. Everts koerierde zelf op een lijn naar Zwitserland. Het staat niet vast in wiens opdracht hij dat deed. Dank zij zijn verbindingen met de Belgische illegaliteit in de Voerstreek kon hij mejuffrouw Van Berckel de benodigde valse papieren verstrekken. In december 1943 kreeg ze opdracht de route naar Perpignan te herstellen, omdat die door infiltratie was verbroken. Vanuit Schin op Geul reisde ze in gezelschap van enkele vluchtelingen via Visé, Luik en Brussel naar Comines (Komen), nabij de Franse grens ten zuidoosten van Ieper. In St. Omer ontvingen ze Franse identiteitspapieren van een Gaullistische verzetsgroep waarna het verder ging naar Parijs. Daar namen ze op tweede Kerstdag de trein naar Perpignan. De lijn was inderdaad kapot, want Charlotte van Berckel en haar metgezellen werden nog vóór Perpignan aan een nauwkeurige controle onderworpen en bij aankomst gearresteerd. Na een langdurig verhoor werd ze overgebracht naar de Citadel van Perpignan, een middeleeuwse vesting in Moorse bouwstijl op een heuvel bij de stad. Uiteindelijk kwam ze in mei 1944 in Ravensbrück terecht, waar ze op 28 april 1945 werd bevrijd. Haar vader was aan de arrestatiegolf in de groep-Bongaerts ontsnapt en zette de illegale werkzaamheden in samenwerking met de Heerlense K.P. voort. Op vrijdag 25 augustus om 6 uur 's morgens arresteerde de Sipo-beambte H. Conrad Van Berckel.

Kaart 38. Echt-K.P. Heerlen en Belastinggroep Maastricht

Het was mevrouw E.C. Van Berckel-Laarman opgevallen dat hun woning aan de Welterlaan al enige tijd in de gaten werd gehouden, maar ze wist niet waarom. Wellicht had het iets te maken met de arrestatie van haar dochter en de vluchtelingen in Perpignan of met de onderduikers die van tijd tot tijd in huis verbleven. Van Berckel was bovendien betrokken geweest bij een poging een gewonde illegale werker uit het ziekenhuis te bevrijden in april 1944. Er waren kortom voldoende indicaties die in zijn richting wezen, maar de ware oorzaak van zijn arrestatie kon niet worden achterhaald. De chirurg kwam in Vught terecht, waar hij op 5 september 1944 werd doodgeschoten.²⁰⁴

Omtrent het illegale werk van C. van der Ham uit Heerlen is weinig bekend. Zijn neef, J. Buitenhuis uit Apeldoorn, zou gedurende enkele jaren op zondagen geallieerde vliegeniers per trein naar Heerlen hebben begeleid. Van der Ham zou ze vervolgens naar een geestelijke hebben gebracht die over een aansluitende verbinding beschikte. Nadat Buitenhuis in aanraking was gekomen met de illegaliteit in de regio Apeldoorn, liet hij de verbinding met Heerlen los. De K.P.-Heerlen was op de hoogte van Van der Hams illegale activiteiten, maar van samenwerking was geen sprake.²⁰⁵ Hoeveel vliegeniers Van der Ham hielp is niet bekend, maar het aantal zal zeer beperkt zijn geweest.

IX. De Belastinggroep Maastricht: de groep-Blok

De kern van de Belastinggroep Maastricht (B.G.M.) werd gevormd door P.J. Sijmons, M.C.M.H. Bartels en S.W. Hovens. In feite was de B.G.M. een voortzetting van de in november 1941 opgerolde groep-Dresen. Ambtenaren van de belastingdienst, zoals de genoemde drie, zetten in samenwerking met douaniers en anderen de werkzaamheden van de groep voort. De verzetsactiviteiten die Bartels c.s. vanuit het gebouw der Rijksbelastingen aan de Kapoenstraat ontplooiden, waren nogal uiteenlopend. Afgezien van de L.O. en de L.K.P. was de B.G.M. - wat Limburg betreft - zonder twijfel de organisatie met de meeste verbindingen, zowel in het binnen- als het buitenland. De B.G.M.-leiding voerde een zekere taakverdeling door, hoewel die werkverdeling niet scherp was afgebakend. De leiders formeerden kleine groepjes die elk een specifiek terrein

bestreken, zodat verscheidene B.G.M.-leden niet van elkaar wisten dat ze voor dezelfde organisatie werkten. Evenmin waren ze op de hoogte van wat de diverse takken deden. Het kwam de veiligheid ten goede als de onderlinge banden los bleven, zo redeneerde het leidinggevend kader.

De verstandhouding met de L.O. was niet optimaal. Beide organisaties werkten gedeeltelijk op hetzelfde terrein. Dat veroorzaakte van tijd tot tijd wrijvingen. Bovendien noemden de L.O.-ers de groep gemakshalve Belastinggroep. Daarmee maakten ze het de Sipo volgens de B.G.M.-medewerkers wel erg gemakkelijk, de naam verwees immers rechtstreeks naar het gebouw in de Kapoenstraat. Hun angst bleek overigens pas na de oorlog ongegrond. De belastingambtenaren zelf noemden hun organisatie de groep-“Versleijen”, maar die naam kwam eigenlijk nimmer in zwang. Hetzelfde gold voor de pilotenorganisatie van de B.G.M., de groep-“Blok”. Waarschijnlijk beschikte de B.G.M. al in december 1943 - toen aalmoezenier L.J. Roumen uit Maastricht de belastingambtenaar P.F. van Leur mededeelde dat vanuit Echt werd gezocht naar een goede aansluiting op een Belgisch netwerk - door de hulpverlening aan joden en Engelandgangers over een verbinding met België. Van Leur bracht het bericht over aan P. Sijmons. Gezamenlijk begaven ze zich naar Echt voor een bespreking met kapelaan Goossens en Tummers. Sijmons zegde medewerking toe en polste zijn collega Hovens of deze een geschikte verbinding met België wist. Laatstgenoemde informeerde bij verzetsrelaties in Ulestraten, maar dat leverde niets op. Voorts riep hij de hulp in van mejuffrouw C.M.A. Spierings, een zuster van L.F.R. Spierings die voor de groep-Dresen had gewerkt. Zij had de contacten van haar broer aangehouden en was in opdracht van M. Bartels in België op zoek gegaan naar nieuwe contactpunten. Sijmons had haar de naam van J. Hanecourt in Ukkel genoemd, die verwanten had in Maastricht. Haar inspanningen waren met succes bekroond. Na enkele dagen konden kapelaan Goossens en Hovens de eerste etappes van de toekomstige vluchtlijn definitief vaststellen.²⁰⁶

In december 1943 en januari 1944 arriveerden tussen de tien en twintig geallieerde vliegeniers op het station van Maastricht. Daar namen Bartels, Sijmons, Hovens en naaste medewerkers als P. Van Leur, J. Braun en C. Peussens ze van Tummers c.s. over. De vliegeniers werden gehuisvest bij Sijmons, de arts F.R. van der Ley, diens huishoudster mejuffrouw M.H.Th. Stossberg en G.H.

Lemson. Voor valse papieren zorgde de Belgische zusterorganisatie, de Belgisch-Limburgse tak van Komeet. Bij de grenspost Maastricht-Caberg werden de vliegeniers overgedragen aan mejuffrouw Spierings. Zij bracht ze rechtstreeks naar Hanecourt in Ukkel of naar A. Bidelot in Lanklaar waarna ze via Hasselt naar Brussel reisden.²⁰⁷

Rond de jaarwisseling van 1943-1944 onderbrak Spierings haar werkzaamheden voor de groep-“Blok”. De verbinding vanaf Brussel stagneerde. Ze moest op zoek naar nieuwe contactpunten en vond die tot diep in Frankrijk.²⁰⁸ De groep-“Blok” ging intussen op zoek naar alternatieve routes en vond er twee: via Eijsden en via de St. Pietersberg. Douanier P.W.A. Landman in Eijsden verleende al geruime tijd hulp aan allerlei vluchtelingen. Soms waren daar ook vliegeniers bij. Die waren afkomstig van pater I.S. Pas en zijn zwager, Putters, in Hilvarenbeek.²⁰⁹ Landman werkte samen met zijn collega's J. Wiersma, F. Kroeze en A. Huynen en in België met douanier A. van Her(c)k en caféhouder Th. van Dormael in Moelingen, veldwachter P. Peerboom en mevrouw M.J. Wolfs uit 's Gravenvoeren, Haus in Groot-Ternaaien, A. Coenen en M.E. Beckers in Luik en Mully in Visé. Zij zorgden voor aansluiting bij een hulporganisatie in de Voerstreek. In tegenstelling tot de Komeet-lijn moesten de vliegeniers die over Eijsden en door de St. Pietersberg naar België werden geleid vooraf op hun antecedenten worden gecontroleerd en van identiteitsbewijzen worden voorzien. In verband hiermee verschaftte Tummers de groep-“Blok” een gedetailleerde vragenlijst. Alvorens ze door te zenden ondervroeg Sijmons de piloten op het belastingkantoor. Fotograaf G. Braun uit Maastricht nam pasfoto's waarna de papieren met medewerking van de groep uit de Voerstreek in orde werden gemaakt. In het Ursulinenklooster ontvingen ze kleding, waarna ze te voet, op de fiets of per auto naar Eijsden vertrokken. Meestal stak men 's avonds de grens bij Moelingen over waarna Van Dormael de piloten overnam.²¹⁰ In april 1944 maakten Sijmons c.s. voor het eerst gebruik van een route die was opgezet door L.E. Backerra uit Maastricht en F. Dumoulin uit Luik. Dumoulin was oorspronkelijk afkomstig uit Maastricht. Hij beschikte over een vrachtwagen waarmee hij dank zij valse papieren van Sijmons de grens kon passeren. Achter de cabine had Dumoulin een dubbele wand geplaatst, waarachter vier personen konden staan. Hij verstopte de piloten of andere vluchtelingen in Maastricht achter deze wand en

vulde de rest van de vrachtauto met eierkisten. Daarna reed hij terug naar Luik. Deze manier van mensensmokkel verliep vlekkeloos. Een gedeelte van de vliegeniers, die via Horst en Hoensbroek naar Maastricht werden gebracht, vertrok zo naar België.²¹¹ De reden waarom dit grensverkeer in de loop van het voorjaar tot stilstand kwam hing vermoedelijk samen met enkele arrestaties onder pilotenhulpers in Maastricht (zie paragraaf X).

De tweede of eigenlijk derde route naar België liep dwars door het uitgestrekte gangenstelsel van de St. Pietersberg. J. Eleveld, een medewerker van de groep-“Blok”, was evenals de districtscommandant van de O.D.-Maastricht, W.E.H. Janssen, ingeschakeld bij de bewaking van de nationale kunstschaten in de berg.²¹² Net als W.C.L. van Schaik die vluchtelingen voor de groep-Dresen door de berg had geloodst, wist Eleveld uitstekend de weg in het labirint.²¹³ Hij en zijn helper H. Veenstra gidsten zeventien vliegeniers en andere vluchtelingen dwars door het gangenstelsel naar België. Deze gevaarlijke en moeilijke onderneming nam telkens minimaal zes uur in beslag. Er bestonden weinig toegangsmogelijkheden tot het gangenstelsel. Eén of twee lagen zò goed verscholeden dat ze geschikt waren voor de afvoer van de vluchtelingen. Eenmaal binnen, hoefde men zich geen zorgen te maken over Duitsers, die waagden zich niet in dit doolhof. Wanneer ongeveer tweederde van de onderaardse tocht erop zat, liep de gang dood. Enkele meters hoger was een gat in de muur: het zogeheten smokkelaarsgat. Het was de enige mogelijkheid om toegang te krijgen tot het aansluitend stelsel dat naar België leidde. Aangekomen in Klein-Ternaaien werden de vluchtelingen overgedragen aan medewerkers van de Belgische Nationale Brigade, sector Tongeren, die over een hechte organisatie in Kanne, Ternaaien en Eben-Emael beschikte. Plaatselijk leider was M. Jacobs uit Kanne, een veerman die talrijke vluchtelingen over het Albertkanaal zette. De route door de St. Pietersberg kon al spoedig niet meer worden gebruikt; de Duitsers sloten de toegang tot de berg in de loop van april 1944 hermetisch af. Toch slaagden Eleveld en dokter Van der Ley er dank zij J.W. Salm in een vluchtlijntje langs de berg in stand te houden. Salm, een levensmiddelen- en haringventer, woonde op een boot in de buurt en voer op en af tussen Nederland en België.²¹⁴

Nadat mejuffrouw C. Spierings haar werkzaamheden begin 1944 had hervat, werkte de groep-“Blok” zowel via Eijsden als Ca-berg/Smeermaas. De organisatie had inmiddels versterking gekre-

gen van P.R.A. Jungschleger, P. Philipse, M.A. Erasmus, mevrouw J. Rademakers-Tuinstra en A. Nijst. Zij stelden hun woning als doorgangshuis beschikbaar of hielpen actief mee bij het transport.²¹⁵

Tot in de zomer van 1944 kon de groep-“Blok” de hulpverlening ongestoord voortzetten. Als gevolg van de gebeurtenissen in Nunhem (arrestatie kapelaan Goossens) en Echt (onderduiken Tummers) liep het aantal piloten eind juni drastisch terug. In juli arriveerden er misschien nog enkele via Hoensbroek, maar daarna was het definitief voorbij. In totaal hielp de groep-“Blok” ongeveer tachtig vliegeniers. Ruim de helft vertrok over Eijsden, een kwart via Caberg en Smeermaas, een vijfde deel door de St. Pietersberg, een tiende deel in de vrachtwagen van Dumoulin en één via Geulle.²¹⁶

X. De organisatie van J. Vrij (de groep-“Van den Brink”)

Evenals J.H.J. Sangen was J. Vrij uit Maastricht verbonden aan de Rijksverkeersinspectie (R.V.I.). In samenwerking met andere R.V.I.-ambtenaren maakte hij brandstof vrij voor illegale doeleinden zoals het transport van vluchtelingen. Vrij maakte deel uit van de gereformeerde gemeente, die zich opvallend principieel en strijdbaar opstelde. Tot zijn naaste vrienden en kennissen behoorden verzetspioniers als A.H. van Mansum, D. van Assen, A. Wittebol en de sociaal-democraat J.S.H. Lokerman. Zij waren allen van gereformeerde huize. Hun vroegste verzetsdaden lagen op het terrein van hulpverlening aan joden en de verspreiding van “Vrij Nederland”. Dat leverde met name Van Mansum en Van Assen talrijke verbindingen op.²¹⁷

Door de benzineleveranties aan de illegaliteit en de hulp aan joden kwam Vrij in aanraking met medewerkers van de groep-Bongaerts en nam hij deel aan de aanslag op drie infiltranten in Sittard (zie paragraaf III). Kort tevoren, in oktober 1943, had Vrij de eerste geallieerde vliegeniers geholpen. De hulp stond los van de groep-Bongaerts. De piloten waren hem gezonden door een in juni 1943 gedropte agent van de Britse Militaire Geheime Dienst (afdeling M.I.-9), D. Kragt. Omdat Kragts missie los van S.O.E.-Dutch stond, raakte hij niet verstrikt in het Englandspiel. Vanuit Emst op de Veluwe begon hij met het organiseren van een vluchtlijn voor

geallieerde vliegeniers. Hij had geluk, want dank zij de verbindingen van zijn gastheer, J.J. van den Boogert, kwam hij in aanraking met H. van Dijk, een van de voormannen van de L.O.²¹⁸ Van die kant ontving hij vliegeniers. Bovendien kreeg hij daardoor verbinding met Vrij in Maastricht, die evenals Kragt in belangrijke mate steunde op de hulp en medewerking van de L.O.

Het kostte Vrij niet veel moeite een kleine kern van pilotenbegeleiders en gastgevers om zich heen te verzamelen. De eerste vliegenier werd ondergebracht bij mejuffrouw J. Pinkas, die betrokken was bij de hulp aan joden.²¹⁹ Naderhand kwamen er, mede dank zij Lokerman, een aantal doorgangshuizen bij zoals de woningen van slager J.W. Ummels, H. Nijs, notaris H.J.H. Hoenen, politiebeambte E. van der Noordaa, mejuffrouw A. Musters, mevrouw J. Rademakers-Tuinstra, leraar J. Lamberts en E.R. von Geldern, vertegenwoordiger van de Joodsche Raad in Limburg.²²⁰

Het aantal piloten steeg na oktober 1943 namelijk aanzienlijk. Ze waren echter niet meer afkomstig van Kragt. Hij had kennelijk een andere route gevonden. De circa tachtig piloten die door Vrij's organisatie, de groep-"Van den Brink", naar België werden geloodst waren bijna allemaal afkomstig van F.W.G.H. Verbruggen en R. Roosjen uit Roermond met wie contact was gelegd door kapelaan J.J. Naus, een van de leiders van de provinciale duikorganisatie; voorts van mejuffrouw Folmer (L.O.-Fiat Libertas), J.J. Hendrikx en H.W.J. Jacobs uit Venlo (L.O.) en J.H.J. Sangen uit Hoensbroek.²²¹ Doorgaans brachten zij de vliegeniers per auto of trein naar Maastricht. Soms verbleven de vliegeniers en hun begeleiders korte tijd ten huize van Vrij's naaste medewerker A. Wittebol. Deze maakte zich vooral verdienstelijk door het vervalsen van (Belgische) identiteitspapieren. Als de vluchtelingen nog niet op hun antecedenten waren gecontroleerd, geschiedde zulks alsnog aan de hand van een vragenlijst die men van de Belgische zusterorganisatie had gekregen. Een koerier bracht de lijsten naar Brussel, waar de gegevens radiografisch werden doorgezonden naar Engeland. Tot het

ogenblik waarop antwoord uit Engeland binnenkwam moesten de piloten in Maastricht wachten.

De onontbeerlijke hulp van de Belgen was verkregen dank zij D. van Assen en door de inspanningen van Vrij, Sijmons en twee Maastrichtse koeriers, A.H. Gielens en E. Smits. Gielens verbleef na een mislukte poging om naar Engeland uit te wijken sedert juli 1943 in Brussel. Daar kwam hij in aanraking met D. Verloop en P. van Cleeff, medewerkers van "Dutch-Paris", een ontsnappingsorganisatie voor joden, vliegeniers en Engelandgangers. Gielens kreeg tot taak contact te onderhouden met de illegaliteit in Nederland. De Maastrichtenaar bezorgde de groep-Vrij aansluiting bij "Dutch-Paris".²²² Ook Smits, die in Leuven studeerde, legde enkele uiterst waardevolle contacten, vooral in de Belgische grensstreek. De passeurs en begeleiders in het grensgebied waren allen Nederlanders, die voor Belgische organisaties werkten. H. Beckers uit Lanaken stond in verbinding met de lijn Zéro. P. Souren uit Smeermaas was een voormalig verbindingsman van D. van Assen en onderhield contact met J. Schoenmaeckers uit Rekem. Mejuffrouw C.M.A. Spierings werkte in Maastricht en woonde in Rekem. Zij moest dus dagelijks de grens over en beschikte, zoals we zagen, over diverse verbindingen in België. Mogelijk vanwege haar werkzaamheden voor de groep-"Blok" werd ze begin 1944 door de leiding van de hulporganisatie in Brussel aan J. Vrij voorgesteld, voor wie ze sindsdien piloten naar Brussel bracht. Als vierde en laatste grenscontact moet G. Eikeboom uit Neerharen worden genoemd.²²³ Bij Caberg en Itteren lagen de vaste grensovergangen van de groep-"Van den Brink". Vervolgens reisden de vliegeniers in gezelschap van hun Nederlandse of Belgische begeleiders naar Brussel.

In februari 1944 voltrok zich een drama in "Dutch-Paris". Een joodse vluchteling, die koeriersdiensten voor de vluchtelingenorganisatie verrichtte, werd in Parijs aangehouden en overgeleverd aan de Sicherheitspolizei. Als gevolg van een op haar gevonden adressenboekje vielen tussen eind februari en begin maart 1944 ongeveer 150 medewerkers van "Dutch-Paris" in Duitse handen. Dat lot trof ook Verloop en Van Cleeff. Verloop pleegde na zijn eerste verhoor zelfmoord.²²⁴ In Maastricht wist men aanvankelijk niets van de gebeurtenissen in België en Frankrijk. Pas nadat Vrij de geheim agent W.J. Schreinemachers in opdracht van de L.O. had toevertrouwd aan zijn koerier Smits werd duidelijk dat vrijwel

alle contactpersonen in Brussel waren opgepakt. Ondanks hardnekkige pogingen van Smits en Schreinemachers een alternatieve lijn vanaf Brussel te vinden, moesten de twee onverrichterzake naar Nederland terugkeren. Daar wachtte Schreinemachers op een nieuwe mogelijkheid naar Spanje te vertrekken.²²⁵

Passeur P. Souren reisde op 2 maart 1944 in gezelschap van F. Jordens, een medewerker van Vrij uit Arnhem die in Brussel wilde onderduiken, naar de Belgische hoofdstad. In Hasselt misten ze de aansluitende trein. Aan de uitgang van het station werden Jordens' papieren gecontroleerd. Zowel hij als Souren werden gearresteerd. Jordens zou naderhand tijdens een vluchtpoging zijn doodgeschoten. Souren moest zich voor een Duitse rechtbank verantwoorden. Hoewel hij de doodstraf kreeg, werd het vonnis niet voltrokken. Souren verdween naar Duitsland, waar hij op 23 april 1945 werd bevrijd. Hij was er zich geen moment van bewust geweest dat op het tijdstip van zijn aanhouding Eikeboom zich met twee geallieerde vliegeniers in hetzelfde station bevond. In de commotie rond de arrestatie hadden de drie ongemerkt naar buiten kunnen glippen.²²⁶

Na de arrestaties in België en Frankrijk trokken Gielens en Beckers zich terug. Het lukte Vrij een nieuwe verbindingsman te vinden in de persoon van J. Masseing uit Eben-Emael. Deze kende een route over Luik, waar een zekere Drion als tussenpersoon optrad. De alternatieve vluchtweg was evenwel niet vrij van stagnaties, zodat er slechts enkele vliegeniers gebruik van maakten.²²⁷ Mejuffrouw Spierings liet zich evenmin onbetuigd. Ze reisde naar Frankrijk om een nieuwe weg op te bouwen. Ze kwam tot de Pyreneeën. Zowel de groep-“Van den Brink” als de groep-“Blok” konden van haar diensten gebruik blijven maken.²²⁸

Op 23 mei 1944 nam de Sipo-Maastricht Vrij en Wittebol in hechtenis. De arrestatie was wellicht het gevolg van de arrestatiegolf in de plaatselijke L.O., enkele weken eerder. Op 8 juni werden de twee overgebracht naar Vught. In de nacht van 17 op 18 augustus 1944 wist Vrij samen met een lid van de K.P.-Helden, P.R. Raedts, en een medewerker van de L.O.-Maastricht, P. Dolmans, uit het kamp te ontsnappen. Hij dook onder bij de ouders van een vriend in Den Bosch. Wittebol werd naar Duitsland gedeporteerd en verbleef tot zijn bevrijding in het voorjaar van 1945 in het kamp Sachsenhausen/Oranienburg.²²⁹

Na de arrestatie van Vrij en Wittebol kwamen de activiteiten van de groep-“Van den Brink” nagenoeg tot stilstand. Smits gaf Spierings na de aanhouding van Vrij nog vier piloten. Het waren de laatsten die ze bij Smeermaas over de grens gidste.²³⁰ Kort daarop deed een Oostenrijkse deserteur een beroep op haar en gravin M. de Bissy uit Rekem. De clandestiene oversteek mislukte echter. De Oostenrijker werd gearresteerd en biechtte op wat hij wist. De Bissy werd aangehouden en opgesloten in de gevangenis van Maastricht. Begin september werd zij met alle overige gedetineerden uit het Huis van Bewaring bevrijd. Spierings ontkwam aan arrestatie en dook onder bij een tante in Boxtel. Het nietsdoen beviel haar echter niet. Gedurende de laatste oorlogsmaanden was ze werkzaam in sanatorium “Zonnestraal” in Hilversum.²³¹

XI. Nabeschuwing

De kennis en ervaring die de Belgen in de Eerste Wereldoorlog op illegaal gebied hadden opgedaan gaf hen, zeker aanvankelijk, een behoorlijke voorsprong. Dat bleek onder meer uit de vroege totstandkoming van verbindingen met Engeland en de opbouw van vlucht- en koerierslijnen. Terwijl de ontluikende illegaliteit in Nederland nog in een stadium van zoeken en aftasten verkeerde, beschikten diverse Belgische verzetsgroepen in diezelfde periode reeds over contacten met een of meer (internationale) vluchtwegen waarvan de Komeet-lijn de belangrijkste was. In Nederland daarentegen moesten de noodzakelijke fundamenten nog worden gelegd: een handicap waarvan men geruime tijd hinder ondervond.

Hoewel er geen organisaties bestonden die zich uitsluitend met de hulp aan geallieerd vliegpersoneel bezighielden, gingen sommige groepen of takken van grotere organisaties zich er gaandeweg toch op toeleunen. Die ontwikkeling lag voor de hand. Tot 1943 maakte slechts een naar verhouding gering aantal piloten aanspraak op hulp. Willekeurige, lokale verzetskernen kregen er toevallig mee te maken. De geografische omstandigheden dwongen de helpers op zoek te gaan naar contactpersonen in de drie zuidelijke provincies. Dáár bereikte de pilotenhulp dan ook de hoogste ontwikkelingsgraad. Omdat het aantal geallieerde vliegeniers bovendien ver achter bleef bij het aanbod van andere vluchtelingen zoals Engelandgangers, joden en Franstalige krijgsgevangenen, combineerden

de meeste hulpverleningsorganisaties, óók de Limburgse, de hulp aan al deze categorieën. Pas in de loop van 1943 werd een tendens tot ordening, scheiding en specialisatie zichtbaar. Dit proces werd vergemakkelijkt en bespoedigd doordat landelijke netwerken als de L.O., met medewerkers tot in de kleinste uithoeken van het land, zich over de vliegeniers ontfermden en ze met gebruikmaking van de eigen verbindingskanalen verder hielpen of ze overdroegen aan organisaties met internationale verbindingen. Aldus werden de landelijke netwerken in veel gevallen de wegbereiders van een aansluiting van locale, al dan niet specifieke hulpverleningsorganisaties op de grensoverschrijdende netwerken in de drie zuidelijke provincies. Naast de structurerende rol die de landelijke verbanden in dit opzicht speelden moet voorts worden gewezen op de verdiensten van geheime agenten, van wie sommigen opvallende resultaten bereikten, en een reeks van langzaam gegroeide, individuele en toevallige contacten.

Tot ver in 1943 waren de Limburgse netwerken voor hulp aan vluchtelingen nogal broos en hingen ze als los zand aan elkaar. Van heuse organisatiestructuren kon nauwelijks worden gesproken ondanks de inspanningen die de meest actieve helpers - zij beschikten uiteraard over de meeste verbindingen - zich getroostten. Aan de grens met België - dat was bekend - stonden passeurs klaar om de vluchtelingen over te nemen en aan hun Belgische collega's over te dragen. De werkzaamheden geschiedden voornamelijk op basis van improvisatie. Vanwege het naar verhouding groot aantal betrokkenen en het groeiend vluchtelingenaanbod kwamen telkens nieuwe lijnen tot stand en werden steeds nieuwe clandestiene grensovergangen gevonden. Het kwam regelmatig voor dat helpers die in feite deel uitmaakten van hetzelfde netwerk, zonder dat ze dat van elkaar wisten, gebruik maakten van verschillende verbindingskanalen. Deze bijzonderheid maakte de netwerken enerzijds minder kwetsbaar voor de gevolgen van infiltratie en verraad, maar het stond anderzijds de coördinatie en de interne samenhang in de weg. Doelmatigheid kwam in rangorde pas na de bescherming van het netwerk en de "veiligheid" van de betrokkenen. Het was een logische consequentie van de volstreekte afwezigheid van hiërarchische structuren en de geïmproviseerde en spontane achtergrond van de hulpverlening.

Hoewel de eerste vliegeniers al in 1941 en 1942 door Limburg trokken en ze steun ondervonden van de vroegste netwerken die al

spoedig (zijdelings) met elkaar in aanraking kwamen - een reden om in dit hoofdstuk ook aandacht te schenken aan andere categorieën van vluchtelingen - kwam de echte toeloop pas in 1943. Dat was tevens het tijdstip waarop de provinciale Limburgse duikorganisatie gestalte kreeg en de uiteenlopende verzetsactiviteiten gaandeweg werden geïntegreerd en ondergebracht in overkoepelende structuren. Die evolutie kon nauwelijks uitblijven, temeer omdat oudere netwerken als Luctor et Emergo en de groep-Bongaerts steeds meer verstrikt raakten in het Englandspiel. Eind 1943 maakte de Sipo ze definitief vleugellam. Niet gearresteerde medewerkers haakten af of trachtten de werkzaamheden voort te zetten. Zij probeerden nieuwe helpers aan te trekken of zochten aansluiting bij andere verbanden. Soms kwamen geheel nieuwe netwerken tot stand. Degenen die er deel van uitmaakten hadden doorgaans al enige ervaring opgedaan in het illegale werk. In sommige gevallen behoorden zij tot organisaties met een heel scala aan aanknopingspunten. Dat kon bijvoorbeeld de verspreidersorganisatie van een illegaal blad als "Trouw" of "Vrij Nederland" zijn of de L.O., de K.P., de O.D. en de R.V.V. Deze landelijke organisaties gingen de diverse, al dan niet gespecialiseerde hulpverleningsnetwerken in Limburg fourageren of namen er zelf een actief aandeel in. Laatstgenoemde ontwikkeling maakte de hulpverlening weliswaar doelmatiger, maar het betekende niet dat de oorspronkelijke Limburgse netwerken volkomen integreerden met de landelijke; zij behielden tot de bevrijding een relatieve zelfstandigheid.

Tussen 1941 en de zomer van 1944 trokken 360 bemanningsleden van geallieerde oorlogsvliegtuigen door de Belgische provincie Limburg: 190 Amerikanen, 126 Britten, 29 Canadezen en 15 Australiërs en Nieuw-Zeelanders. De meesten kwamen uit Nederlands Limburg.²³² Van de in Limburg geholpen piloten staken er ongeveer tien bij Slenaken en Noorbeek de grens met België over; bij Eijsden werd een even groot aantal door de organisatie van Erkens-De Liedekerke geholpen; in de regio Maastricht circa 180 (Eijsden, Caberg-Smeermaas, Itteren en Geulle); bij Roosteren ongeveer 15; bij Neeritter ongeveer 25 en in de omgeving van Stramproy circa 80. De grensovergangen bij Budel, dat in Noord-Brabant ligt, maar waar tientallen van Limburgse helpers afkomstige vliegeniers de grens passeerden, en Sittard, waarvan ons geen betrouwbare cijfers ter beschikking staan, zijn in de becijferingen

buiten beschouwing gelaten. Individueel, buiten georganiseerd verband, werden naar schatting 25 piloten geholpen. Voor de provincie Limburg levert dat een totaal van tenminste 345 piloten op. Een gedeelte van hen repatrieerde via de Franstalige provincie Luik (Slenaken/Noorbeek-Eijsden-Eben-Emael), zodat niet precies kan worden aangegeven hoeveel vliegeniers van Nederlands Limburg naar Belgisch Limburg reisden. Ter vergelijking geven we de schattingen voor Noord-Brabant, circa 225 vliegeniers (waarbij de overgang Budel is meegeteld), en Zeeland, circa 35 vliegeniers. Het totaal van de drie provincies van 605 strookt vrij aardig met Britse schattingen die uitkomen op een totaal dat ligt tussen de 500 en 600. Slechts ongeveer 300 - voor Limburg ligt dat cijfer tussen 125 en 150 - bereikten behouden de thuisbasis. De overigen vielen om uiteenlopende redenen in Duitse handen. Het rendement van de hulpverlening viel dus nogal tegen. Vanzelfsprekend kwamen er aanzienlijk meer piloten in Nederland terecht. Velen werden meteen gevangen genomen (circa 200) als ze het er althans levend vanaf brachten en na de geallieerde luchtlandingen bij Arnhem bleef een groot aantal vliegeniers in bezet gebied achter (circa 350), in afwachting van de bevrijding.²³³

Er zijn meer redenen aan te wijzen waarom het rendement relatief laag was. Uiteraard was de bezetter erop gebrand een gestrande piloot in te rekenen. Als hij erin slaagde te ontkomen ontwikkelde hij zich in feite tot een geheime agent. De georganiseerde illegaliteit kon gebruik maken van zijn diensten door hem inlichtingen mee te geven naar Engeland. Wanneer dat niet het geval was maakte de vliegenier in elk geval kennis met de omstandigheden in bezet gebied en werd hij daardoor een politieke informant. Bovendien raakte hij bekend met de internationale verbindingen van de organisatie die hem had geholpen.

Het bleek niet moeilijk de pilotenhulporganisaties te infiltreren. Ze waren uiterst kwetsbaar vanwege de lange verbindingslijnen en de geringe controlemogelijkheden. In Nederland werd de hulpverlening extra bemoeilijkt door het Englandspiel dat vooral in 1943 talrijke slachtoffers eiste en als een virus om zich heen greep. Pas tegen het einde van 1943 verliep de hulpverlening beter: het Englandspiel werd stilaan doorzien en de vliegeniers moesten, alvorens te worden geholpen, een groot aantal vragen beantwoorden. Na de invasie in Normandië, begin juni 1944, verdween de

noodzaak om de piloten via de lange verbindingskanalen zuidwaarts te zenden. In Noord-Frankrijk en de Ardennen werden kampen voor onder anderen vliegeniers ingericht waar ze de bevrijding konden afwachten. In Nederland was dat niet het geval; de vliegeniers bleven er bij particulieren achter. Aldus werden in Limburg tussen september 1944 en maart 1945 nog enkele tientallen geallieerde vliegeniers bevrijd.

Bijlage VI. Lijst medewerkers pilotenorganisaties en groepen

LUCTOR ET EMERGO

Nederland

Alkmaar: N.E. Lind
Amsterdam: E. Veterman
Den Haag: J.C. Wannée
J.A. Kwak
Rotterdam: R.D. Kloeg
Amersfoort: W. Graafhuis
G. van der Born
Zeist: J.M. Folmer
Deil: W.M. Kolff

Frankrijk:

E. Cleeren
E. Vandervelde
E. van Moorleghem
M. Merjay

J.W. Kolkman
J.C.A.M. Testers
A. Aarts

Spanje:

A. Kriens

HEIDEMAATSCHAPPIJ WEERT

P.R. Gerbrands

H. Roosenburg
H. Nijs
G.A. van Borssum-Buisman
A. Gerbrands

Roermond: J.A.A. van Ass
Regio Weert: J.J.C. Terwisscha
van Scheltinga
Ch.V.J. Brummans
P.J. Slots
M.H.L. Beelen
H.A.J. Bergmans
P.H.J. Vanderfeesten
Mevrouw Scheepers
R. Vanderfeesten
J. Vanderfeesten
B.L.J. Bergmans
L.F.J. Bergmans
P.H.H. Verkennis
M.G. Verkennis

Nederland

Eindhoven: H. Aarts
M.G. van Bruggen
Maarheeze: F.M. van Riel
H.W. Raeven
H. Semler
Budel: A.J. Grefelman
J. Zandvliet
H. te Pas
J. van den Ouden
N.J. Schallenberg
C.H. Kappers
P.C. Verheyen
F.A. Scheepers
Weert: H.J. de Kort
K.S. Molenaar
L. Schenk
Ch.V.J. Brummans
P.A.H. Hannen

België

Achel: C. Willekens
Hamont: F. Wijnen
H. Peeters
P. Moors
A. Tips
J. Kerkhofs
L. Vrolix
M. Vanderfeesten
M. Royers
M. Spelters en A.F.
Sols

België

Bree: A.J.J.A. Bergmans
M. van Esser
L. Vallé
Rotem: H. Meisen
A. Peeters
Kessenich: G. Béazar
Brussel: Van Caillie
E.F. Chabot
E.C.L. Ambach

BELASTINGGROEP MAASTRICHT:
“BLOK”

Nederland

Echt: H. Tummers c.s.
Hoensbroek: J.H.J. Sangen c.s.
Heerlen: G.H. Bensen en
J.R.P. Crasborn c.s.
Maastricht: mevrouw J. Rade-
makers-Tuinstra
A. Nijst
P.J. Sijmons
M.C.M.H. Bartels
S.W. Hovens
P.F. van Leur
J. Braun
M.A. Erasmus
C. Peussens
F.R. van der Ley
M.H.Th. Stossberg
G.H. Lemson
L.E. Backerra
J. Eleveld
H. Veenstra
J.W. Salm
P.R.A. Jungschleger
P. Philipse
Eijsden: P.W.A. Landman
J. Wiersma
F. Kroeze
A. Huynen

België

Lanklaar: A. Bidelot
Rekem: C.M.A. Spierings
Ukkel: J. Hanecourt
Kanne: M. Jacobs
Groot Ternaaien: Haus
Moelingen: Th. van Dormael
A. van Her(c)k
's-Gravenvoeren: P. Peerboom
M.J. Wolfs
Visé: Mully
Luik: A. Coenen
F. Dumoulin
M.E. Beckers

SITTARD

Nederland

Zwaagwesteinde: A. van der Meulen
Drachten: R.C. Vermeulen
Enschede: W.E. Sanders
Haarlem: P.J.A. Clavareau
Sittard: J.L. Muyres
H.G. van Gulik
J.A. Dirks
E. van Brug
L.H. Lemmens
M.P.J.M. Corbeij
D. van den Bergh
H.L.M. van der
Hoff
A. Simonis
J.C.Th. Pex
H. van Binsbergen
P. Ronden

België

Maaseik: A. Gielen
J. Mobers
P. van Dinther
H. Huismans
Dilsen: G. Moors
Stokkem: M. Elens
P.K. Buschgens
Lanklaar: J. Beunen
Neerharen: L. Collin

DE ORGANISATIE VRIJ (VAN DEN
BRINK)

Nederland

Veluwe/Emst: D. Kragt
Noord- en West-
Nederland: J.M. Folmer
P.J. van den Hurk
Venlo: J.J. Hendriks
H.W.J. Jacobs
Roermond: R. Roosjen en F.
Verbruggen c.s.
Hoensbroek: J.H.J. Sangen
Maastricht: J. Vrij
J.S.H. Lokerman
A. Wittebol
J. Pinkas
J.W. Ummels

H. Nijs
H.J.H. Hoenen
E. van der Noordaa
A. Musters
J. Rademakers-
Tuinstra
J. Lamberts
E.R. von Geldern
A. Gielens (contact
met Brussel)
E. Smits (contact
met Leuven)

België

Smeermaas: P. Souren
Rekem: J. Schoenmaeckers
P. Schoenmaeckers
C.M.A. Spierings
M. de Bissy
Eben-Emael: J. Masseing
Lanaken: H. Beckers
Neerharen: G. Eikeboom
Lanklaar: A. Bidelot
Hasselt: F. Bierneaux
Brussel: D. Verloop
P. van Cleeff
Ukkel: J. Hanecourt

ECHT EN KP-HEERLEN

Nederland

Achterhoek/-
Twente: J. Haeck
P. Marang
H.A. Gerard
J.B. ter Haar
J.M. Kroeze
C. Ruizendaal
H.A. Kooiker
G. Rietberg
P. Leemreise
H.H.A. Wekking
J. Ligterink
A.M. Wouters
M. Dekema
Erp: H.J.P. Otten
Gennep: P.R.E.J. Miedema
Horn: H.L.J. Janssen

Roermond: R. Roosjen en F.
Verbruggen c.s.
Echt: H. Tummers
A.H. Peeters
Kapelaan E.A.F.
Goossens
Kapelaan P.A.H.
Römken
A. Baars
J.H. Jeurissen
J.W.H. Turlings
J.H.M. Turlings
R.J. Smeets
W.P. Beulen
C. Ruikers
Mej. M.H.C. Hous-
mans
Mej. C. van Loon
Mevr. M. Ruikers-
Tummers
Pater Bertrand Da-
men (Maria Hoop)
Kapelaan L.H. Ver-
donschot (Konings-
bosch)
Sittard: E. Bakker
Geulle: K. Koers
E. Penders
Hoensbroek: J.H.J. Sangen c.s.
Heerlen: G.H. Bensen
P.F. Driessen
J.R.P. Crasborn
M.J.H. Edelhausen
J.A.L. Lemmens
H. Putters
P.H. Kardurk
Achterberg
Kiesouw
K.C. van Berckel
Maastricht: Groep-“Blok”
Hoogcruts: J.H. Everts
België
Rekem: J. Schoenmaeckers
P. Schoenmaeckers
C.M.A. Spierings
M. de Bissy
Maasmechelen: Salden

Uikhoven: Eyben
 A.J. Bollen
 J.A.F. Houben
 J.A.F. Kortleven
 Lanklaar: A. Bidelot
 Hasselt: F. Bierneaux

GROEP-BONGAERTS

Horst: J. Schreurs
 Broekhuizen: F.J.J. Clevis
 P.A.J. Peeters
 A. Reijnders
 J.H. van Megen
 Venlo: L.P.C. Meyers
 Weert: Ch.V.J. Brummans
 Baexem: L.H. Winkelmolen
 B.H. Winkelmolen
 J.E.P.R. Theelen
 J.J.E.P. Theelen
 E.W.J.R. Theelen
 W.H.J. Slots
 Roermond: J.A.A. van Ass
 Sittard: P.G. Gulikers
 A. Vestering
 D. van den Bergh
 A. Clevis
 Heerlen: Ch. Bongaerts
 L.J. Janssen
 J.M. Winkelmolen
 H. Janssen
 M.G. de Kruijff
 A. Jeninga
 G.L. Couwenbergh
 W.H. van Keulen
 H.H. Tobben
 S. Vroomen
 H. Jongen
 J. Outjers
 K.C. van Berckel
 H.J. van Ooijen
 Oirsbeek: G. Fleischeuer
 Maastricht: Groep-Dresen
 A.H. van Mansum
 J. Vrij
 D. van Assen
 Eijsden: Erkens/De Liedekerke

Tilburg: J.M. Pulskens

NOORD- EN MIDDEN-LIMBURG EN
 OOST-BRABANT

Nederland
 Noord- en West-
 Nederland: J.M. Folmer/P.J.
 van den Hurk
 Eindhoven: H. Aarts
 M.G. van Bruggen
 Borkel en Schaft: A.H.G. van Driel
 Oost-Brabant: H.J.P. Otten
 F.A.F. de Bruijn
 P. Hoefnagels
 M.A. van den Eijnden
 J.A.M. van Doorn
 J.P.G. Goossens
 H. van der Putten
 C. van Staveren
 A.P. Nelemans
 B. Manders
 W. Manders-Beijers
 R.V.V.-Deurne
 Griendtsveen: R. van de Poll
 Gennepe: P.R.E.J. Miedema
 Siebengewald: P.J. Weijs
 Bergen: H.Th. Schelbergen
 P.J.F. van Mil
 S. Douven-Packbier
 Familie Krebbers
 Vierlingsbeek: A.L.J. Mooren
 Horst: Familie Poels
 J. Schreurs
 J.M. Starren
 A.A.W. Steeghs
 A.H. Adams
 Sevenum: Familie van Enkevort
 P.G. Vermeeren
 J. Vermeeren
 Venlo: J.J. Hendrixx
 H.W.J. Jacobs
 J. Cornet
 Tegelen: I.S. Pas
 Helden: W.L. Houwen
 M.H.W. Crijns

	A.G. Verlaak		A. Sars
	A.J.A. van der Mul- len		F.M.J. Helwegen
	J.J. Grijsbach		J.D.A. van Mierlo
	G.W.H. van Ame- rongen		Familie Loven
	B. Martens		Familie Simmelink (later Nunhem)
	M. Martens		M.H. Pollaert
Meyel:	J.H. Weegels		M.H. Schmitz
Roggel:	J. Maassen		G. Verlinden
	H. Evers		Th.J. Bots
Heythuysen:	E. van Wegberg	Roosteren:	M.P. Pijpers
Haelen e.o.:	Familie Vossen	Echt:	J.M. Peters
	H. Hendrix		Zie Echt en K.P.- Heerlen en
	M. Hooijer-Dubois		Belastinggroep
	G.H. Roumen	Hoensbroek:	Maastricht: "Blok"
	P.J. van Hegelsom		J.H.J. Sangen
	H.J.H. Bouten (Vel- den)	Maastricht:	P. Ronden (Sittard)
Horn:	H.L.J. Janssen		Zie organisatie Van den Brink en
Leveroy:	H.G. Geerdink		Belastinggroep
	M.H.J.A. Ophey		Maastricht: "Blok"
Kelpen:	P.L. Hendriks		
	A. Mooren	<u>België</u>	
	H. Geraats	Hamont:	Zie Heidemaat- schappij Weert
	J.H. Hohenwald		H. Craeghs
Thorn:	J.S. Mertens	Molenbeersel:	H. Vaneygen
Ittervoort:	J.H. de Vries		G. Vaneygen
Neeritter:	R.H. van de Vin		J. Vaneygen
Weert:	Zie Heidemaat- schappij en		J. Meulen
	Luctor et Emergo		J. Keyers
Swalmen:	J.W.H. Frantzen		J.H. Voortmans
	L.J.H. Kluitmans		J. Aandekerk
Roermond:	J.A.A. van Ass	Kessenich:	P. van der Vorst
	F.W.H.H. Verbrug- gen	Geistingen:	Th. Florquin
	R. Roosjen	Ophoven:	J. Hilven
	G.H.J. Munten		G. Hendriks
	W.B. Heiligers	Stokkem:	S. Moors
	A. Reulen	Lanaken:	A. Geraerts
	J.P.H. Frencken	Maaseik e.o.:	H. Janssen-Schro- yen
	J.S. Huskens		P. Koolen
	A.M.J.H. Teuwen- Boonen		H.J. Jonkergouw
	A.C.M. van Bins- bergen		A. Phlix
	F. van Kemenade		L. Erkens
			A. Erkens
			H. Beunckens

Noten

- ¹ Rijnhout, In dienst van hun naaste..., p. 28. Uit bezet Europa teruggekeerd Brits luchtmachtpersoneel werd slechts bij uitzondering opnieuw ingezet bij bombardementsvluchten. Bij Poolse squadrons kwam het vaker voor dat men opnieuw ging vliegen boven bezet gebied. De Amerikanen daarentegen zetten hen, maar dat was in een later stadium, niet meer in. Het grote gebod, II, pp. 57, 382.
- ² De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 956. De auteur citeert in dit verband een officier van M.I.-9, A. Neave.
- ³ Het grote gebod, II, p. 385. Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief J. Willemsen aan auteur, Venray, 7-12-1989.
- ⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵ Ibidem. Brief B.H. Winkelmolen aan auteur, Heerlen, 16-1-1989.
- ⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A. 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout.
- ⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁸ Ibidem.
- ⁹ Ibidem. R.v.O. Coll. Erelijst: J. van Megen. Collectie P. Kempkens, Sittard: vraaggesprek P. Kempkens met A. Reijnders, Broekhuizenvorst, 31-1-1976. C.A.B.R. Dossier A. Damen: verklaring W.J. Bodens en P.J. van Lierop.
- ¹⁰ Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport L. Janssen en J. Winkelmolen, 9-2-1947.
- ¹¹ C.A.B.R. Dossier A. van der Waals, P.R.A.-Amsterdam, 19-12-1946: verklaring E. Westerhof. Visser, De zaak Antonius van der Waals, pp. 336-337.
- ¹² C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: brief P. Gulikers, 23-10-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹³ Brieven B.H. Winkelmolen aan auteur, Heerlen, 16 en 23-1-1989. C.A.B.R. Dossier W.A. Hetterscheid. R.v.O. Coll. 35, 1 S.G. 12/44: verklaring H.W. Stichting '40-'45, Eindhoven. Over de aanslag op Hetterscheid tastte men zowel in als geruime tijd na de oorlog in het duister. Allerlei namen van mogelijke betrokkenen werden genoemd; sommigen claimden na de oorlog ten onrechte de liquidatie te hebben uitgevoerd en stichtten met hun onjuiste verklaringen slechts verwarring. We kunnen echter niet uitsluiten dat meer personen van de liquidatieplannen wisten en er zijdelings bij betrokken waren.
- ¹⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁵ G.A.R., inv. nr. 2.07.531 (851).
- ¹⁶ Rémy, Réseau Comète, pp. 220-223. Guldenboek der Belgische Weerstand, pp. 211-216. Bernard, La Résistance, pp. 55-56. Bussels, De doodstraf als risico, pp. 10-11, 55-62.
- ¹⁷ Bussels, De doodstraf als risico, pp. 74-102. R.v.O. Coll. Doc. II, 4, Abwehr (Prosper de Zitter). Collectie G.v.A. Roermond. Rapport politieke recherche Roermond inzake verraad op pilotenlijnen in Nederland en België. The Escape. Nieuwsbulletin nr. 45, juni 1985: artikel W.J.M. Willemsen.
- ¹⁸ Smedts, Den Vaderland getrouwe, pp. 102-103. Rondom het Leudal, jrg. 9, nr. 36.
- ¹⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1336/2: onderscheiding 17-2-1951; idem, Doc. B.S., nr. 1294/2: verklaring J.M. Peters, 5-6-1950; idem, Doc. B.S., nr. 1294/2: verklaring H.M. Peek, 15-5-1950; idem, Doc. B.S. 1294/2: verklaring A.J.H. Wijnen, 15-5-1950.

R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: L.O.-Limburg. Vraaggesprek auteur met L. Frantzen, Maastricht, 22-3-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1294/2: verklaring A.J.H. Wijnen, 15-5-1950.

²¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1294/2: verklaring G.A.M. Smeets, 15-5-1950. R.v.O. Coll. Doc. I, 2048. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1503-1504: verklaring J.H. Weidner.

²² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1294/2: verklaring H.M. Peek, 15-5-1950.

²³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1336/2: onderscheiding 17-2-1951. Smedts, Den Vaderland getrouwe, p. 105.

²⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1336/2: onderscheiding 17-2-1951. Rondom het Leudal, jrg. 9, nr. 36.

²⁵ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987. B.R.I.O.P. B.S.-dossier R.D. Kloeg.

²⁶ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie M.H.L. Beelen, Tungelroy: "Verhaal van pap", opgetekend door zijn dochter, 1990-1991.

²⁷ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987. Collectie M.H.L. Beelen, Tungelroy: "Verhaal van pap", opgetekend door zijn dochter, 1990-1991. M.V.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, Commissie Militaire Onderscheidingen (C.M.O.): verklaring M.H.L. Beelen, 25-10-1951.

²⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 929; IX, pp. 569-581. Kolkman kwam in februari 1944 om het leven in het kamp Doraz bij Lublin in Polen (mededeling S. Plantinga, Den Haag, 1-6-1993).

²⁹ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987. Collectie M.H.L. Beelen, Tungelroy: "Verhaal van pap", opgetekend door zijn dochter, 1990-1991.

³⁰ R.v.O. Coll. Doc. II, 424: Agents de groupe Albert, Rolin, Mariette; idem, verklaring J.W. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X, p. 410: J.C. Wannée; IV C II, p. 1205: verklaring J.C. Wannée.

³¹ C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring N.E. Lind. R.v.O. Coll. Doc. II, 424: verklaring N.L., augustus 1945; idem, Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring N.L.

³² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1359/2: verklaring J.M. De Groot-Folmer, 7-6-1951.

³³ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987 en 11-1-1990. Collectie M.H.L. Beelen, Tungelroy: "Verhaal van pap", opgetekend door zijn dochter, 1990-1991. Bussels, De doodstraf als risico, pp. 43-47.

³⁴ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987.

³⁵ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 867 (1946): verklaring M.H.L. Beelen. R.v.O. Coll. Ereljst: J.A. Kwak; idem, Coll. Doc. II, 582, map C: "Het A.H.K. maakt bekend..." door J.B. Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, C.M.O.: verklaring M.H.L. Beelen, 25-10-1951.

³⁶ Vraaggesprek auteur met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986, 3-11-1987 en 11-1-1990. Collectie M.H.L. Beelen, Tungelroy: "Verhaal van pap", opgetekend door zijn dochter, 1990-1991. Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁷ R.v.O. Coll. Doc. II, 424: verklaring J.W.

³⁸ Bussels, De doodstraf als risico, pp. 222-226.

- ³⁹ De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, p. 950. Mejuffrouw Lind verklaarde bij herhaling dat ze nimmer de Belgische grens overschreed, omdat ze de Franse taal niet machtig was. Op 13 december 1942 schreef ze echter aan M. Beelen: “Eind november bracht ik nog ’n bezoek aan Brussel maar ’t was te ver om via oom Fons-Weert terug te gaan”. Naderhand motiveerde ze haar beslissing om in opdracht van de Sipo enkele brieven aan haar medewerkers te schrijven door erop te wijzen dat men moest weten dat ze nooit in België kwam, laat staan dat ze er ondergedoken was (de bewuste brief bevindt zich in de privécollectie van M.H.L. Beelen in Tungelroy).
- ⁴⁰ Stichting ’40-’45, Eindhoven.
- ⁴¹ Rémy, *Réseau Comète*, pp. 387-407. Bussels, *De doodstraf als risico*, pp. 247-248, 252, 258-259. R.v.O. Coll. Doc. II, 424: Agents de groupe Albert, Rolin, Mariette; idem, verklaring J.W.; idem, rapport J.W. 14-9-1943 aan C.H. Seymour, Londen.
- ⁴² Bussels, *De doodstraf als risico*, pp. 262-267.
- ⁴³ R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A: rapport Ch.B. Vraaggesprek J. Smit met mevrouw Jochimsthal, Weert. Vraaggesprekken auteur met mevrouw Rooyackers-Brummans, Meijel, 27-5-1985 en met M.H.L. Beelen, Tungelroy, 18-10-1985, 4-11-1985, 14-3-1986 en 3-11-1987. Stichting ’40-’45, Eindhoven.
- ⁴⁴ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, pp. 334-335; IV C I, pp. 629-631: verklaring P.R. Gerbrands. R.v.O. Coll. Doc. II, 285-a: brief E.J., november 1976; idem, Coll. Doc. II, 424: verklaring N.L., augustus 1945; idem, Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring N.L.
- ⁴⁵ A.R.A. ’s Gravenhage. Archief van het Ministerie van Oorlogvoering van het Koninkrijk 1940-1945 (2.03.01), doos 80, nr. 355.358.066: brief J.M. Somer aan O.C.A. van Lidth de Jeude, 20-8-1943.
- ⁴⁶ Ibidem, doos 80, nr. 355.359.066: brief Luctor et Emergo aan Seymour, 15-7-1943.
- ⁴⁷ R.v.O. Coll. Doc. II, 424: verklaring J.W. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C I, p. 970: verklaring N.E. Lind. De Jong, *Het Koninkrijk*, VI, p. 145. De andere groep die zich “Luctor et Emergo” noemde bestond uit een aantal zakenlieden die economische inlichtingen verzamelden en niets met de organisatie Luctor et Emergo/Fiat Libertas te maken hadden (De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, p. 949).
- ⁴⁸ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, p. 334; IV C I, p. 632: verklaring P.R. Gerbrands.
- ⁴⁹ Brief W. van der Schoor aan auteur, Weert, 7-10-1987.
- ⁵⁰ R.v.O. Coll. 187 D, doos 1, map E: rapport 30-7-1943. Stichting ’40-’45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, onderscheidingen ’40-’45, inv.nr. 43A. Vraaggesprek auteur met H.J. de Kort, Haarlem, 29-7-1987.
- ⁵¹ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, p. 334; IV C I, pp. 632-633: verklaring P.R. Gerbrands.
- ⁵² De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, pp. 889, 948.
- ⁵³ R.v.O. Coll. Doc. II, 424: verklaring J.W. en N.L., augustus 1945.
- ⁵⁴ De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, p. 948.
- ⁵⁵ R.v.O. Coll. 187 D, doos 1, map E.
- ⁵⁶ Bussels, *De doodstraf als risico*, p. 261.
- ⁵⁷ R.v.O. Coll. Erelijst: J.J.C. Terwisscha van Scheltinga; idem, Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: brief van J.G., niet gedateerd. Stichting ’40-’45, Eindhoven. Brief H.A. Vleeshouwers aan auteur, Hunsel, 22-9-1987.
- ⁵⁸ R.v.O. Coll. Doc. II, 621: rapport N.N., Drachten, 15-10-1945; idem, Coll. L.O./L.K.P., map EN-4: L.O.-Drachten.

- ⁵⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁰ R.v.O. Coll. Doc. II, 419-b: verslag W. van den D., 1947.
- ⁶¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶² Ibidem. R.v.O. Coll. 214: J.V.-M., Zuchthaus Rheinbach.
- ⁶³ Bussels, De doodstraf als risico, pp. 56, 62, 74. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EN-4: L.O.-Drachten.
- ⁶⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁵ Bussels, De doodstraf als risico, p. 148.
- ⁶⁶ National Archives Washington (U.S.A.). Files M.I.S.-X. Escape and Evasion Helpers. Records of the U.S.-Theaters of War, World War II (record group 332): dossier Ch. Brummans.
- ⁶⁷ Door de omvang en reikwijdte van dit spionage- en infiltratiedrama klonken de naoorlogse verklaringen en analyses, waarin het Spiel grotendeels werd toegeschreven aan stupiditeit, naïviteit, onervarenheid en ondeskundigheid bij S.O.E. en het tegengestelde aan Duitse zijde, menigeen ongeloofwaardig in de oren. Dit onbevredigend gevoel werd gevoed door de ontoegankelijkheid of het ontbreken van belangrijke Britse archiefbestanden, zodat inventieve geesten die daar baat bij hadden alle ruimte kregen de meest wilde conspiratieve theorieën voor het voetlicht te brengen. Zo bleef het Englandspiel onderwerp van een eindeloze discussie. Ofschoon het laatste woord over het Spiel waarschijnlijk nooit gesproken zal worden, lijkt de verklaring die erop gebaseerd is dat de tegenspelers geenszins aan elkaar gewaagd waren, de meest voor de hand liggende. Algemene informatie over het Englandspiel: Rep, J., Englandspiel. Spionagetragedie in bezet Nederland. Bussum, 1977. Jong, L. de., Het Koninkrijk, V, pp. 912-928, 870-880, 952-957; IX, pp. 891-895, 976-1085. Foot, M.R.D., S.O.E. An outline history of the Special Operations Executive 1940-1946. London, B.B.C., 1984. Foot, M.R.D., Resistance. An analysis of european resistance to Nazism 1940-1945. London, 1977. Stafford, D., Britain and European Resistance, 1940-1945. A Survey of the Special Operations Executive, with documents. London, 1980. Visser, F., De zaak Antonius van der Waals. Den Haag, 1974. Veld, N.K.C.A. in 't., "Sprong in de val" in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, nr. 45 (Haarlem, 1970), pp. 1247-1249. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek der Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Deel IV A-B, pp. 565-906. Een conspiratieve interpretatie van het Englandspiel werd bijvoorbeeld gegeven door: Starp, J.E. van der., Het Englandspiel. Démasqué der Vau-mannen. Dordrecht, 1949. Starp, J.E. van der., Een dolkstoot in de rug van het Nederlands volk. Dordrecht, 1950.
- ⁶⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 143.
- ⁶⁹ C.A.B.R. Dossier A. van der Waals, P.R.A.-Rotterdam, nr. 32 (1947): verklaring G. Vandermeerssche. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X, pp. 390, 393; A.B.J. Koch; IV C II, p. 1695: verklaring A.B.J. Koch. Visser, De zaak Antonius van der Waals, pp. 339-340. Strubbe, Geheime Oorlog 1940-1945, pp. 340-353.
- ⁷⁰ De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 143-144. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X, p. 390; IV C II, pp. 1925-1926, 1929: verklaring J.B. Vermeulen.
- ⁷¹ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, pp. 384-386, 877; IV C II, p. 1697: verklaring A.B.J. Koch.; idem, pp. 1926-1927: verklaring J.B. Vermeulen. Visser, De zaak Antonius van der Waals, pp. 340-351. De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 155-156; IX, pp. 1023-1024. C.A.B.R. Dossier A. van der Waals, P.R.A.-Rotterdam, nr. 32 (1947): verklaring G. Vandermeerssche, A.J.L. Juten, J. Schreieder en H.E. Kraemer; résumé in hetzelfde dossier. Strubbe, Geheime Oorlog 1940-1945, pp. 344-345.

- ⁷² C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring D.H. Schortinghuis; idem, dossier A. van der Waals: verklaring D.H. Schortinghuis. De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 156.
- ⁷³ D.H. Schortinghuis werd op 29 juli 1944 op transport gesteld naar Duitsland. Hij overleefde de Duitse kampen en werd op 7 april 1945 in Esscherhausen bevrijd.
- ⁷⁴ C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring D.H. Schortinghuis. Visser, De zaak Antonious van der Waals, p. 348.
- ⁷⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁷⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring M.H.E. Gulikers-Jongen, P. Gulikers en H.W. Vastenhout. De Nieuwe Limburger, 13-9-1969, p. 27. Artikel J. Kockelkoren (in gesprek met P. Gulikers).
- ⁷⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring P. Gulikers.
- ⁷⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 74/2: verklaring A.H. van Mansum, P. Gulikers en H.W. Vastenhout. G.A.M. Archief gemeentepolitie Maastricht, P.R.A.-Maastricht, nr. 473 (1946): verklaring R.H.G. Nitsch. C.A.B.R. Dossier H. Conrad: verklaring R.H.G. Nitsch.
- ⁷⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout en P. Gulikers.
- ⁸⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring P. Gulikers, H.W. Vastenhout en H.J. van Ooijen. Collectie G.H. Bensen, Heerlen. P.R.A.-Heerlen, 5-2-1946: H.W. Vastenhout. De Nieuwe Limburger, 13-9-1969, p. 27. Artikel J. Kockelkoren (in gesprek met P. Gulikers). H. Tobben en P. Gulikers werden met Schortinghuis op 29 juli 1944 op transport gesteld naar Duitsland. Daags tevoren waren ze door het Duits Feldgericht in Haaren ter dood veroordeeld.
- ⁸¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.J. van Ooijen.
- ⁸² Ibidem: verklaring M.H.E. Gulikers-Jongen.
- ⁸³ Ibidem: verklaring S. Vroomen. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout. Collectie G.H. Bensen, Heerlen. P.R.A.-Heerlen, 5-2-1946: H.W. Vastenhout.
- ⁸⁴ De Nieuwe Limburger, 13-9-1969, p. 27. Artikel J. Kockelkoren (in gesprek met P. Gulikers). M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 74/2. G.A.M. Archief gemeentepolitie Maastricht, P.R.A.-Maastricht, nr. 626 B (1946). C.A.B.R. Dossier H. Conrad: verklaring R.H.G. Nitsch.
- ⁸⁵ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring S. Vroomen. Gulikers was eind 1942 in contact gekomen met Vestering. Laatstgenoemde was toen belast met de bewaking van een gewonde geallieerde vliegenier die in het ziekenhuis van Sittard lag. Een plan om de piloot te laten ontsnappen ging niet door, omdat de Duitsers de vliegenier voortijdig naar elders overbrachten. Vestering en Gulikers zetten hun samenwerking voort. Zo staken ze in juni 1943 een partij geperst stro op het station van Sittard in brand (Stichting '40-'45, Eindhoven). Eind augustus 1943 stichtte Vestering opnieuw brand, nu met Vroomen. Het betrof een loods waarin meubilair van gedeporteerde en ondergedoken joden lag opgeslagen. De goederen waren bestemd voor Duitsland.
- ⁸⁶ C.A.B.R. Dossier Th.J.F. van Nes: verklaring A. Vestering.
- ⁸⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout.
- ⁸⁸ Ibidem: verklaring S. Vroomen. C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring J.A.A. van Ass. National Archives Washington (U.S.A.). Files M.I.S.-X. Escape and

Evasion Helpers. Records of the U.S.-Theaters of War, World War II (record group 332): dossier Ch. Brummans.

⁸⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout en H.J. van Ooijen. C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring H. van Beurden.

⁹⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring M.H.E. Gulikers-Jongen. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout.

⁹¹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen; dossier H.W. Vastenhout: verklaring H.A. van Beurden. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout en H.J. van Ooijen. H.A. van Beurden werd tot 12 jaar gevangenisstraf veroordeeld en zat tot april 1945 vast. H.J. van Ooijen verbleef in verschillende gevangenissen en kampen en werd op 30 april 1945 door de Amerikanen in Wolfrathshausen bevrijd.

⁹² C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen.

⁹³ Limburgs Dagblad, 17-5-1977. Artikel J. van Lieshout. Vraaggesprek auteur met mevrouw M. van Mansum, Maastricht, 16-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring A.H. van Mansum, W.F. Bellink en H.W. Vastenhout. A.R.A. 's-Gravenhage. Archief B.O.O.M., inv. nr. 2.09.13, dossier N. Johansen: verklaring A.H. van Mansum.

⁹⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring M.H.E. Gulikers-Jongen. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen; dossier Th.J.F. van Nes: verklaring A. Vestering. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout.

⁹⁵ C.A.B.R. Dossier Th.J.F. van Nes: verklaring A. Vestering.

⁹⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-1: schrijven F. Frank aan M. Ströbel, 31-10-1943; idem, map DK-4: schrijven M. Ströbel aan J. Schreieder, 8-11-1943. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen, W. van Keulen; dossier G.J.H. Seelen: schrijven Ast.-Driebergen aan Sipo-Maastricht (Ströbel).

⁹⁷ Vraaggesprek auteur met G.H. Bensen, Heerlen, 14-9-1989.

⁹⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen.

⁹⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: zaak Vastenhout. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: verklaring W.H. van Keulen. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen: verklaring S. Vroomen en W. van Keulen; idem, dossier Th.J.F. van Nes: verklaring A. Vestering. Collectie G.H. Bensen, Heerlen. P.R.A.-Heerlen, 5-2-1946: verklaring H.W. Vastenhout. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, provocateurs: verklaring H.W. Vastenhout, W. van Keulen, J. Vrij, S. Vroomen. De Nieuwe Limburger, 13-9-1969, p. 27. Artikel J. Kockelkoren.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ch.M.H.J. Bongaerts werd weliswaar vrijgesproken tijdens het proces in Haaren in juli 1944, maar niet vrijgelaten. In de tweede helft van 1944 stierf hij in Sandbostel bij Hamburg in een kamp voor Franse krijgsgevangenen. L.J. Janssen werd evenals Bongaerts vrijgesproken, maar ook hij bleef in hechtenis. Janssen overleefde de Duitse kampen en werd op 1 mei 1945 bevrijd. M.J. Winkelmolen kreeg eveneens vrijspraak en bleef in hechtenis. Hij overleefde Sachsenhausen-Oranienburg en werd op 2 mei 1945 bevrijd. J.A.A. van Ass werd op het proces van juli 1944 in Haaren ter dood veroordeeld wegens hulp aan krijgsgevangenen en piloten. Hij doorstond de Duitse

kampen en werd op 6 april 1945 bevrijd. Ernstig ziek keerde hij huiswaarts. J.J.C. Terwisscha van Scheltinga werd in Haaren tot een langdurige gevangenisstraf veroordeeld en stierf op 11 april 1945 in Celle.

¹⁰² M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, procureurs: verklaring J. Clevis-Tournal, J. Clevis, P.A.J. Peeters, A. Reijnders en H.W. Vastenhout. C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring F.J.J. Clevis. J.Clevis verbleef tot 6 mei 1944 in de strafgevangenis van Scheveningen, het beruchte "Oranjehotel". A. Reijnders en P. Peeters moesten in juli 1944 voor het Feldgericht in Haaren verschijnen. Peeters werd ter dood veroordeeld. Na een verblijf in verschillende gevangnissen en kampen werd hij op 15 april 1945 door de Amerikanen in Lüttringhausen bevrijd. Op 8 mei 1945 werd hij met TBC, opgelopen in gevangenschap, opgenomen in het ziekenhuis van Roermond. Hij herstelde niet meer en stierf op 24 juni 1947 in Venlo. Reijnders was tot 6 jaar tuchthuisstraf veroordeeld. Evenals Peeters keerde hij in het voorjaar van 1945 met TBC huiswaarts, maar overleefde de ziekte.

¹⁰³ C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring P.C. Fleischeuer-Bettonville. Brief A.H. van Mansum, Ottawa (Canada) aan auteur, 21-10-1987. A.J.G. Fleischeuer bezweek op 29 maart 1945 in het kamp Dachau. Van de tien joden, die op 6 november 1943 in Oirsbeek werden gearresteerd, is nooit meer iets vernomen. Aangenomen mag worden dat zij in een van de Duitse vernietigingskampen om het leven zijn gekomen.

¹⁰⁴ H.W. Vastenhout: Na enkele maanden van intensief spuurwerk slaagde A. Vesterling er op 1 februari 1946 in Vastenhout in Amsterdam te arresteren. Op 3 februari 1947 werd Vastenhout door het Bijzonder Gerechtshof 's-Hertogenbosch, Derde Kamer, bijeen te Roermond, ter dood veroordeeld, evenwel met recht van cassatie. Op 25 oktober 1948 oordeelde de Bijzondere Raad van Cassatie in 's-Gravenhage dat de straf moest worden omgezet in levenslang. De Raad beargumenteerde de vonniswijziging door erop te wijzen dat Vastenhout nog jong was toen hij zijn verraad beging (geboren 7 maart 1921) en onder moeilijke omstandigheden was opgegroeid. Daarbij liet de Raad zich medeleiden door een psychiatrisch rapport (C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout). J.H. van Wesemael: Hij verdween spoorloos en hoefde derhalve geen verantwoording af te leggen voor zijn daden. Omtrent zijn lot bestaat geen zekerheid. Mogelijk stapte hij tijdens de massale vlucht van N.S.B.-ers naar Duitsland op Dolle Dinsdag, 5 september 1944, op een landmijn en overleed aan de gevolgen daarvan. Volgens een andere lezing zou hij omstreeks de jaarwisseling van 1943-1944 bij een vuurgevecht met illegale werkers in Rotterdam zwaar gewond zijn geraakt. (R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CC-4: enquêteformulier R.J. en H.W.).

¹⁰⁵ R.v.O. Coll. 178, doos 6, map 6 E, R 46.

¹⁰⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map ED-1: A. van S., 3-7-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁰⁷ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1400-1401: verklaring mr. J. Le Poole.

¹⁰⁸ R.v.O. Coll. Doc. II, 1008: R. van de K.; idem, Coll. L.O./L.K.P., doos 81, map FC: ir. C.G.; idem, Coll. Ereljst: C.J.A. Galestin. Collectie G.v.A. Roermond. B.N.V. Afd. opsporingsdienst: verhoor diverse personen inzake N.G.H. de Wilde. C.A.B.R. Dossier N.G.H. de Wilde, B.N.V. Afd. opsporingsdienst: verhoor G.C. van Bree en W.J. Bodens. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X; IV C II, pp. 1527-1530: verklaring J. van Nieuwenhoven.

¹⁰⁹ R.v.O. Coll. 214: J.V.-M., Zuchthaus Rheinbach; idem, Coll. Doc. II, 194-d: rapport A.K. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 144, procureurs: groep-professor Coops.

- ¹¹⁰ Collectie G.v.A. Roermond. Afschrift rapport door N.N., eind 1943.
- ¹¹¹ Brief W. van der Schoor aan auteur, Weert, 7-10-1987.
- ¹¹² C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring N.E. Lind.
- ¹¹³ C.A.B.R. Dossier H.W. Vastenhout: verklaring W. Graafhuis; idem, dossier A. van Leeuwen: verklaring N.E. Lind. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring N.L.; idem, Coll. Doc. II, 424: verklaring N.L., augustus 1945. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 971-972: verklaring N.E. Lind.
- ¹¹⁴ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 891-892.
- ¹¹⁵ C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring N.E. Lind. R.v.O. Coll. Doc. II, 424: verklaring N.L., augustus 1945.
- ¹¹⁶ C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring A. van Leeuwen. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring H.H. en A. van L.
- ¹¹⁷ Zie noot 39. R.v.O. Coll. Doc II, 424: verklaring N.L., augustus 1945; idem, Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring N.L. en A. van L.; idem, Coll. 187-d, doos 1, map E: verhoor A. van L. in Huis van Bewaring Den Haag, 26-4-1945. C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring N.E. Lind en A. van Leeuwen.
- ¹¹⁸ Veterman, Keizersgracht 763, pp. 60-61, 77-80, 116-119. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring E.V. en A. van L. C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring A. van Leeuwen.
- ¹¹⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CD-2: verklaring G. van der B.
- ¹²⁰ Na de oorlog moest A. van Leeuwen verantwoording afleggen voor haar daden. Ze werd tot 6 jaar gevangenisstraf veroordeeld (C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen).
- ¹²¹ C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: verklaring J.M. Folmer.
- ¹²² B.R.I.O.P. Doc. B.S., inv. nr. 1232/2. R.v.O. Coll. C 045; idem, Coll. L.O./L.K.P., map CD-2, B.N.V. distrikt Den Haag, proces verbaal 1945. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, p. 1208: verklaring J.C. Wannée. C.A.B.R. Dossier A. van Leeuwen: algemeen.
- ¹²³ R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A: rapport pilotenhulp Roermond door J. van A. en F.V.
- ¹²⁴ Bussels, De doodstraf als risico, pp. 104-106, 143-144, 216-217.
- ¹²⁵ Ibidem, pp. 147-149.
- ¹²⁶ Guldenboek van de Belgische Weerstand, pp. 211-216. Brief J.W.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989.
- ¹²⁷ R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A : rapport pilotenhulp Roermond door J. van A. en F.V.; idem, Coll. L.O./L.K.P., map EO-3 (pilotenhulp Limburg) en map AL-3. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. B.S.-dossier F.W.G.H. Verbruggen. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: L.O.-Roermond.
- ¹²⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁹ Bussels, De doodstraf als risico, pp. 182-183.
- ¹³⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹³¹ Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met mevrouw J.S. Huskens, Tongeren, 23-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring A. Teuwen-Boonen voor C.M.O., Roermond, 7-11-1951. Fotograaf Van Binsbergen werd in oktober 1944 gearresteerd, omdat hij zich had onttrokken aan de Arbeidsinzet. Op 23 maart 1945 overleed hij in Verviers als gevolg van de ontberingen in Duitse gevangenschap.

- ¹³² Collectie G.v.A. Roermond. Rapport G. Verlinden. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring A. Teuwen-Boonen voor C.M.O., Roermond, 7-11-1951. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-2: verklaring J. van B.-van M., oktober 1946.
- ¹³³ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-2: verklaring J. van B.-van M., oktober 1946; idem, Coll. B III, 185, 8 c: diverse aantekeningen T. C.A.B.R. Dossier F. Schönfeld (Sipo-Den Bosch): verklaring mevrouw L.A.M. van Hersel. Brief B.H. Winkelmolen aan auteur, Heerlen, 16-1-1989.
- ¹³⁴ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 14/48 (1947), 2/48 (1947), 929 (1947), 5/48 (1948); idem, P.R.A.-Eindhoven, nr. 4220 A (1948). Vraaggesprek auteur met G. van Bree, gemeentearchivaris Roermond, 6-10-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven. Schouten, Boy, pp. 60-69.
- ¹³⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring A. Teuwen-Boonen voor C.M.O., Roermond, 7-11-1951.
- ¹³⁶ Het Sipo-lid Nitsch verklaarde na de oorlog dat de arrestaties van 29 februari 1944 samenhangen met een verklaring van kapelaan L.H. Verdonschot uit Koningsbosch die bij een razzia op 23 februari 1944 was opgepakt (Collectie G.v.A., Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 861: verklaring R.H.G. Nitsch). Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport pilotenhulp door G.H.J. Munten. R.v.O. Coll. HSSPF, map 199E: dagrapporten Nederlandsche politie, 2-3-1944.
- ¹³⁷ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 1332 (1946), 509 (1947).
- ¹³⁸ Collectie E. van Wegberg, Horst. Rapport verzet Heythuysen. Brief J.A.H. Segers aan auteur, Baarlo, 30-3-1976. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: Groep 2: Helden. Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief G.H. Roumen aan auteur, Roermond, 10-2-1988.
- ¹³⁹ Dagboek mevrouw M.E. Hooijer-Dubois, Haelen, 30-11-1943. Origineel in eigendom van mevrouw A. Hooijer, Deventer.
- ¹⁴⁰ Dagboek mevrouw M.E. Hooijer-Dubois, Haelen, 5-9-1944.
- ¹⁴¹ Bijlage bij dagboek mevrouw M.E. Hooijer-Dubois. Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, onderscheidingen '40-'45, inv. nr. 99. R.v.O. Coll. Doc. II, 621: lijst van namen van piloten, gehuisvest op de Bedelaar.
- ¹⁴² Bussels, De doodstraf als risico, pp. 213-221.
- ¹⁴³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁴⁴ Ibidem. Hofwijk, Verzet, pp. 109-112.
- ¹⁴⁵ Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring P.J. van den Hurk, Meppel, 7-1-1952; idem, Doc. B.S., nr. 1359/2: J.M. de Groot-Folmer, Oegstgeest, 7-6-1951. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EN-4: rapport pilotenhulp door A. van S. in een vraaggesprek met P. van den H., 23-9-1946; idem, map EO-1: G. van der B., 19-10-1946. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1193-1195: verklaring J.M. Folmer. Vraaggesprek auteur met J.M. Folmer, Schiermonnikoog, 25-11-1986. Rijnhout, In dienst van van hun naaste..., pp. 93-101, 203, 214, 248, 309.
- ¹⁴⁶ Ibidem.
- ¹⁴⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: vraaggesprek A. de G. met H.J., augustus 1946.
- ¹⁴⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-1: L.O.-Ommen. Vraaggesprekken auteur met A. Wittebol, Maastricht, 18-11-1986; W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985; J. Schade, Venlo, 21-10-1985; H.H. Pollaert, Venlo, 9-10-1985; J. Mulders, Venlo, 16-6-1986; K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985; H. Bouten, Sittard, 20-10-1987.

- ¹⁴⁹ Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989. Vraaggesprek auteur met J.M. Folmer, Schiermonnikoog, 25-11-1986. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring P.J. van den Hurk voor C.M.O., Meppel, 7-1-1952.
- ¹⁵⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁵¹ Ibidem.
- ¹⁵² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport pilotenhulp door W.H. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁵³ Brief W.L. Houwen en A. Houwen-Verlaak aan auteur, Helden, 15-7-1989. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport pilotenhulp door W.H. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁵⁴ Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989. R.v.O. Coll. Erelijst: A.L.J. Mooren; idem, Coll. L.O./L.K.P., map EC-3: verslag J.H., 30-6-1947. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁵⁵ Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 31-10-1989. R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Venlo, doos 1, map 2: schrijven J.P.D. van Banning, 29-6-1945.
- ¹⁵⁶ Ibidem.
- ¹⁵⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J. Weys. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1075/2.
- ¹⁵⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 16/2 en 985/2. Vraaggesprek auteur met pater Stephanus, klooster De Achelse Kluis, 6-1-1993.
- ¹⁵⁹ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, p. 1468: verklaring H.G.H. Joosten. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Horst, nr. 54 (1946): verklaring H.G.H. Joosten. Vraaggesprekken auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986; F. Smulders, Horst, 20-11-1985; C. Claassens, Horst, 20-11-1985; J. Arts, Horst, 20-11-1985; E. Boutet, Maas-tricht, 27-9-1985.
- ¹⁶⁰ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, B.N.V. Afd. opsporingsdienst: verhoren diverse personen inzake N.G.H. de Wilde; B.N.V. Afd. opsporingsdienst Scheveningen: uittreksel verhoor A. Damen.
- ¹⁶¹ C.A.B.R. Dossier A. Damen, Ministerie van Justitie afd. politie, Bureau kabinet, Sectie K (1948): Rijksrecherche 's-Hertogenbosch, nr. 85 (1945); idem, Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring R.H.G. Nitsch inzake Horst; idem, Dossier H.W. Vastenhout: verklaring R.H.G. Nitsch inzake Horst. Ministerie van Binnenlandse Zaken. Archief Bureau Nationale Veiligheid (B.N.V.), dossier A. Damen: rapport Damen inzake Horst. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg. Arrestaties door Duitse politie 1940-1945, map 1: rapport burgemeester H.A.C.M. van Grunsven, 24-8-1943. R.v.O. Coll. Doc. I, 317-a. A. Damen: Het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag veroordeelde Damen op 19 mei 1949 tot levenslange gevangenisstraf. Op 3 december verklaarde de Bijzondere Raad van Cassatie de dagvaarding van Damen nietig en beval onmiddellijke invrijheidstelling wegens onvoldoende bewijs (C.A.B.R. Dossier A. Damen).
- ¹⁶² C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: résumé van de door Nitsch gepleegde misdrijven.
- ¹⁶³ Poels, Vriend en Vijand, p. 335 (brief L.A. Smedts, 24-9-1977).
- ¹⁶⁴ Poels, Vriend en Vijand, pp. 90-95. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport L.A. Poels.
- ¹⁶⁵ Poels, Vriend en Vijand, pp. 98-99.
- ¹⁶⁶ Poels, Vriend en Vijand, p. 315 (rapport J. Bradley). Brief W. Houwen en A. Houwen-Verlaak aan auteur, Helden, 15-7-1989.
- ¹⁶⁷ R.v.O. Coll. III, 185, 5 D: 1e Vrijkorps Zuid; idem, Coll. L.O./L.K.P., map DK-3: onderhoud T.M. met K. van Z. en R. Stichting '40-'45, Eindhoven. Poels, Vriend en

Vijand, p. 335 (brief L.A. Smedts, 24-9-1977). G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport L.A. Poels.

¹⁶⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. Smedts, Waarheid en leugen, pp. 220-221. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1129 (artikel in "De Zwijger", 18-10-1945). R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-3: onderhoud T.M. met K. van Z. en R. en onderhoud T.M. met N. Poels, Vriend en Vijand, pp. 363-364 (brief H. Otten, 10-9-1977). Rijnhout, In dienst van hun naaste..., p. 63.

¹⁶⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-3: onderhoud T.M. met K. van Z. en R. en onderhoud met N.

¹⁷⁰ Vraaggesprekken auteur met F. Smulders, Horst, 20-11-1985; J. Arts, Horst, 20-11-1985 en 4-10-1989. Smedts, Waarheid en leugen, pp. 214, 215, 220.

¹⁷¹ Vraaggesprek auteur met F. Smulders, Horst, 20-11-1985.

¹⁷² Poels, Vriend en Vijand, pp. 131-136, 144. Rijnhout, In dienst van hun naaste..., pp. 74-75. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁷³ Poels, Vriend en Vijand, pp. 156-157. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met H. Bouten, Sittard, 6-10-1989.

¹⁷⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. Poels, Vriend en Vijand, pp. 164-168, 336-337 (brief L.A. Smedts, 24-9-1977), 332 (verklaring mgr. drs. P.J. van Odijk, 19-8-1977, inzake de rol van de r.-k.-geestelijkheid bij het sanctioneren van liquidaties).

¹⁷⁵ Poels, Vriend en Vijand, pp. 117-122, 142-144, 169-171. Smedts, Waarheid en leugen, pp. 214, 225-226. R.v.O. Coll. B III, 185, nr. 3 A: rapport "Bep", 18-9-1944. N.B.: Omtrent de liquidatie van Peerbooms bestaat onzekerheid aangaande de uitvoerders. Hetzelfde geldt voor de liquidaties van Ververs, Ortha en Ruyters. Aangenomen mag worden dat ze uitgevoerd werden door leden of naaste medewerkers van de R.V.V./K.P.-groep uit de regio.

¹⁷⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁷⁷ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 1685 (1945) en 724 (1947). Poels, Vriend en Vijand, pp. 181-184, 189. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CF-4: rayon Horst (F.S., 12-11-1946).

¹⁷⁸ Vraaggesprek auteur met J. Arts, Horst, 4-10-1989. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: sabotageacties: Horst. Poels, Vriend en Vijand, pp. 192-193.

¹⁷⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁸⁰ Poels, Vriend en Vijand, pp. 337-338 (brief L.A. Smedts, 24-9-1977).

¹⁸¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief Th.J.M. Goossen aan auteur, Heerlen, 5-10-1987. Vraaggesprek auteur met J. Vrij, Rijswijk, 22-10-1985. Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 25-9-1987. G.A.M. Archief gemeentepolitie Maastricht, P.R.A.-Maastricht, proces verbaal nr. 683 (1947). M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 176-XIX.

¹⁸² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3, K.P.-Limburg: verklaring J.C.

¹⁸³ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 176-XIX. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag J.S., 25-12-1945; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A: rapport J.S. Vraaggesprek auteur met W.J.M. Willemsen, Venray, 11-1-1993.

¹⁸⁴ Brief W.J.M. Willemsen aan auteur, Venray, 25-9-1987. Poels, Vriend en Vijand, pp. 347-350 (lijst met namen van vliegeniers).

¹⁸⁵ Poels, L.A., Vriend en Vijand (memoires). Het aangrijpend feitenverhaal over het verzetswerk op de "Zwarte Plak", verteld aan Jan Derix. Venlo, 1977. Volgens F.P.J. Smulders uit Horst was het niet alleen het Sangen-virus dat Poels aantastte, maar ook het grote succes dat Poels had met de vertoning van een dia-serie waarmee hij stad en land afreisde. Het boek van Toon Kortooms, "De Zwarte Plak", shockeerde de Noord-

Limburgse illegaliteit nog meer dan Poels' publikatie waar vooral de Brabantse pilotenhelpers veel moeite mee hadden (Brief J. Arts aan auteur, Horst, 23-1-1990).

¹⁸⁶ Smedts, M., *Waarheid en leugen in 't verzet*. Maasbree, 1978.

¹⁸⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag J.S., 25-12-1945; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A: rapport J.S. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁸⁸ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, nr. 2.07.531, burgemeestersdossier Hoensbroek. Vraaggesprek auteur met H.J. de Kort, Haarlem, 29-7-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁸⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem. R.v.O. Coll. Doc. II, 621, inv. nr. 24.

¹⁹² Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁹³ Bussels, *De doodstraf als risico*, pp. 262, 265, 267, 276-284, 290-294, 304, 308-310, 315, 317. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, onderscheidingen '40-'45, inv. nr. 161.

¹⁹⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. Doc. II, 621, inv. nr. 24. Vraaggesprek auteur met H.J. de Kort, Haarlem, 29-7-1985.

¹⁹⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 144, provocateurs: A.C. van Oord. R.v.O. Coll. Doc. I, 1265. Ministerie van Binnenlandse Zaken. Archief B.N.V., dossier A.C. van Oord. C.A.B.R. Dossier A.C. van Oord.

¹⁹⁶ Vraaggesprekken auteur met P.A.H. Hannen, Weert, 18-4-1986 en met H.J. de Kort, Haarlem, 29-7-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁹⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁹⁸ Ibidem. M.H.L. Beelen uit Tungelroy gaf een afwijkende lezing van de gebeurtenissen in Budel. Volgens hem betrof het zes jongeren die de Arbeidsinzet hadden ontduken en die niet in georganiseerd illegaal verband optraden. Zij schroefden de rails los waarna de trein met gewonden ontspoorde. De Duitsers namen twintig inwoners van Budel in gijzeling waarna de zes zich meldden. Zij moesten hun eigen graf delven (Collectie M.H.L. Beelen, Tungelroy: "Verhaal van pap", opgetekend door zijn dochter, 1990-1991).

¹⁹⁹ B.R.I.O.P. B.S.-dossier K. Koers; idem, dossier E. Bakker. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring H. Tummers voor C.M.O., 3-9-1951. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag K.K., 26-6-1946; idem, Coll. Doc. I, 1476: rapport H.T.; idem, Coll. Doc. II, 621: verklaring E.B., 6-5-1952. Collectie K. Koers, Winschoten. Verslag illegale werkzaamheden door K. Koers. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁰⁰ Bussels, *De doodstraf als risico*, pp. 161-173. Vraaggesprek auteur met mevrouw C.M.A. Slabbers-Spierings, Rekem, 25-6-1985.

²⁰¹ Vraaggesprek auteur met mevrouw C.M.A. Slabbers-Spierings, Rekem, 25-6-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁰² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: J.C. over pilotenhulp. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, 2 en 30-10-1985 en met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20 en 27-11-1986, 4 en 11-12-1986.

²⁰³ Vraaggesprekken auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 13-10-1989 en met J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, 2 en 30-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁰⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map FA: K. van B. Collectie mevrouw Ch. de Habicht-van Berckel, Develier (Zwitserland). Brief mevrouw Ch. de Habicht-van Berckel aan auteur, Develier, september 1987 en oktober 1987. Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief E. Piek

aan auteur, Sittard, 11-10-1987. C.A.B.R. Dossier F.H. Mraz, P.R.A.-Heerlen, nr. 1572/p/1946; idem, Dossier R.H.G. Nitsch: zaak K.C. van Berckel.

²⁰⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-1: verslag J.B. inzake pilotenhulp. Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 13-10-1989.

²⁰⁶ Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 68. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: pilotenhulp Limburg.

²⁰⁷ Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. Vraaggesprek auteur met mevrouw C.M.A. Slabbers-Spierings, Rekem, 23-10-1989. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, rapport B.G.M.: gesprek A. de Goede met Bartels, Meuwissen en Hovens. R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A: Pilotengroep-Blok; idem, Coll. Doc. II, 621, groep-Blok: rapport P.S. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁰⁸ Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. Vraaggesprek auteur met mevrouw C.M.A. Slabbers-Spierings, Rekem, 25-6-1985.

²⁰⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 985/2: rapport P.W.A. Landman. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-2: rapport N.N., 10-10-1946.

²¹⁰ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, rapport B.G.M.: gesprek A. de Goede met Bartels, Meuwissen en Hovens. Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 985/2: rapport P.W.A. Landman; idem, Doc. B.S., nr. 1371/2: koninklijke onderscheidingen, A. Huynen. B.R.I.O.P. B.S.-dossier A. Huynen. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. Doc. II, 621, groep-Blok: rapport P.S.

²¹¹ R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A: Pilotengroep-Blok. Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier L.E. Backerra.

²¹² M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 176-XIX: rapport W.E.H. Janssen, 3-11-1951.

²¹³ Stichting '40-'45, Eindhoven.

²¹⁴ Ibidem. Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A: Pilotengroep-Blok. B.R.I.O.P. B.S.-dossier H. Veenstra. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 176-XIX: rapport W.E.H. Janssen, 3-11-1951; idem, Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, onderscheidingen '40-'45, inv. nr. 39.

²¹⁵ Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P. Philipse. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, rapport B.G.M.: gesprek A. de Goede met Bartels, Meuwissen en Hovens. R.v.O. Coll. Doc. II, 621, groep-Blok: rapport P.S.; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A: Pilotengroep-Blok.

²¹⁶ Collectie M. Bartels, Maastricht: stukken ontvangen van W.J.M. Willemsen, Venray. Rapport P.J. Symons.

²¹⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Maastricht. Vraaggesprekken auteur met A. Wittebol, Maastricht, 18-11-1986 en met J. Vrij, Rijswijk, 22-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²¹⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 944-947.

²¹⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BR-3: rapport J.V.

²²⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: pilotenorganisatie Vrij/Ten Brink; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A: Pilotengroep-Vrij, Maastricht. Stichting '40-'45, Eindhoven.

- ²²¹ Ibidem.
- ²²² Vraaggesprekken auteur met A.H. Gielens, Maastricht, 17-10-1985; mevrouw C.M.A. Slabbers-Spierings, Rekem, 25-6-1985 en met J. Vrij, Rijswijk, 22-10-1985. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: pilotenorganisatie Vrij/Ten Brink.
- ²²³ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: J. V. en B.S., 23-1-1947; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A: Pilotengroep-Vrij, Maastricht. Stichting '40-'45, Eindhoven. Bussels, De doodstraf als risico, pp. 174, 182-183.
- ²²⁴ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 930-931.
- ²²⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BR-3: rapport J.V.; idem, map AM-1: J.V., 23-1-1947; idem, map EO-3: pilotenorganisatie Vrij/Ten Brink.
- ²²⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BR-3: rapport J.V.; idem, map EO-3: pilotenorganisatie Vrij/Ten Brink. Bussels, De doodstraf als risico, pp. 158-159.
- ²²⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BR-3: rapport J.V.; idem, map EO-3: pilotenorganisatie Vrij/Ten Brink. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²²⁸ Vraaggesprek auteur met mevrouw C.M.A. Slabbers-Spierings, Rekem, 23-10-1989.
- ²²⁹ Vraaggesprekken auteur met A. Wittebol, Maastricht, 18-11-1986 en met J. Vrij, Rijswijk, 22-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BR-3: rapport J.V.; idem, map EO-3: pilotenorganisatie Vrij/Ten Brink; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A: pilotengroep-Vrij, Maastricht. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: verklaring P.R. Raedts.
- ²³⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BR-3: rapport J.V.
- ²³¹ Bussels, De doodstraf als risico, p. 174. Vraaggesprekken auteur met mevrouw C.M.A. Slabbers-Sierings, Rekem, 25-6-1985 en met M. de Bissy, Rekem, 25-6-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²³² Bussels, De doodstraf als risico, p. 336.
- ²³³ The Escape. Nieuwsbulletin nr. 42, augustus 1984. Artikel W.J.M. Willemsen. Vraaggesprek auteur met W.J.M. Willemsen, Venray, 13-7-1989 en 24-10-1989.